

MARMARA

AVRUPA ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ
JOURNAL OF EUROPEAN STUDIES

Cilt / Volume: 21 Sayı / No: 1

2013

ISSN 1301 – 1359

MARMARA ÜNİVERSİTESİ AVRUPA BİRLİĞİ ENSTİTÜSÜ YAYINI
A PUBLICATION OF MARMARA UNIVERSITY EUROPEAN UNION INSTITUTE

<http://avrupa.marmara.edu.tr/>

MARMARA

AVRUPA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ JOURNAL OF EUROPEAN STUDIES

Cilt / Volume: 21

Sayı / No: 1

2013

İçindekiler / Contents

Sayfa / Page

Makaleler / Articles

- *Protocol No. 24: Fact or Fiction for EU Roma?*

Robynn L. Allveri..... 1

- *Fundamental Rights: 'The Product of Case Law?' Before the Treaty of Lisbon*

Celal Polat – Erdem Cam..... 19

- *The European Union's Position on the Western Sahara Conflict: A Barrier to Mediterranean Cooperation*

Uğur Burç Yıldız..... 37

- *Türkiye 'de "Modern Olma" İdeali ve Modernlik Deneyimi: Avrupa Birliği'nin Toplumsal Tahayyüldeki Konumunu Yeniden Düşünmek*

Gül Özsan..... 61

- *Uluslararası Sermaye Akımlarının Kontrolü ve Avrupa Birliği'nin Konuya Yaklaşımı Hakkında Bir İnceleme*

Arif Orçun Söylemez – Server Demirci 85

- *Avrupa Birliği 'nde Bölgesel Dengesizlikler ve Bu Dengesizlikleri Gidermeye Yönelik Politikaların Etkinliği*

M. Akif Kara – Seyhan Taş..... 111

- *Yurt Dışı Kaynaklı Krediler ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri*

Şahap Kavcıoğlu..... 139

- *Economic Expectations of Turkish Youth From EU Membership*

Efehân Danışman – İmre Ersoy 167

Karar Çevirisi / Case Translation

- *Dava C-112/11 Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Hava Hizmetlerinde İsteğe Bağlı Ek Ücretlere İlişkin Kararı*

A.Aslı Bilgin 189

Makale Yazım Kuralları / Notes For Contributors..... 197

PROTOCOL NO. 24: FACT OR FICTION FOR EU ROMA?**Robynn L. ALLVERI******Abstract***

The legal systems of the European Union (EU) and the United States (U.S.) are premised upon common norms, resulting in very similar bodies of jurisprudence. Due to these shared legal principles, one would expect the EU and the U.S. to use similar standards in the adjudication of asylum claims. For the most part, this expectation holds true. However, a glaring difference exists when an applicant's country of origin is an EU member state.

Asylum adjudicators in the U.S. examine the individual merits of a claim, regardless of the applicant's country of origin. On the other hand, EU adjudicators are required to presume that asylum claims filed by EU nationals are without merit. This presumption comes primarily from the Protocol on Asylum for Nationals of Member States of the European Union (Protocol No. 24), the main subject of this paper.

Protocol No. 24 eviscerates the asylum claims of Roma who are persecuted in the EU. It creates an almost irrebuttable presumption against EU asylum applicants, stating that EU member states are "safe countries of origin" and EU-origin asylum claims are deemed "manifestly unfounded." Protocol No. 24 is discriminatory and conflicts with the reality faced by many EU Roma.

The multi-faceted approach of the U.S. asylum regime provides a more thorough and meaningful review of Roma asylum claims. Cases are assessed on an individual basis, with little (if any) legal presumptions against the applicant. The EU should adopt a similar asylum regime and reject the exclusionary mandate of Protocol No. 24.

Keywords: Roma, EU, Asylum, Protocol, ECHR

* Ph.D., Koç University, Law Faculty, Private Law Department, e-mail: rallveri@ku.edu.tr

PROTOKOL NO 24: AB ROMANLARI İÇİN GERÇEK VEYA KURGU?

Özet

Avrupa Birliği'nin ve ABD'nin hukuk sistemleri, birbirine çok benzeyen içtihatlar oluşturan, ortak normlar üzerine inşa edilmiştir. Bu ortak hukuk ilkeleri nedeniyle, AB ve ABD'nin sığınma taleplerinin karar verilmesinde benzer standartların uygulanması beklenilebilir. Çoğunlukla, bu beklenti doğru çıkmaktadır. Bununla birlikte, başvuranın menşe ülkesi AB üyesi bir devlet olduğunda göz kamaştırıcı bir fark var olmaktadır.

ABD'deki sığınma hakimleri, başvuranın menşe devletini dikkate almadan, bir talebin bireysel olarak esasına bakmaktadır. Diğer taraftan, AB vatandaşları tarafından oluşturulan sığınma taleplerinin gerçekliği olmadığı AB hakimleri tarafından karine olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Bu karine esasen bu makalenin de başlıca konusunu oluşturan, AB Üyesi Devlet Vatandaşları İçin Sığınma Hakkında Protokol (Protokol No.24)'den kaynaklanmaktadır.

Protokol No.24 AB'de zulme uğramış Romanları sığınma taleplerinden mahrum bırakmaktadır. AB üye devletlerinin “menşe ülke olarak güvenli” ve AB menşeli sığınma taleplerinin de “açıkça temelsiz” olduğunu belirten bu Protokol, AB sığınma başvurucularına karşı adeta reddedilemez bir karine oluşturmaktadır. 24 numaralı Protokol ayrımcı niteliktedir ve birçok AB-Romanları'na yönelen gerçeklikle bağdaşmamaktadır.

ABD sığınma rejiminin çok boyutlu yaklaşımı Roman sığınma taleplerinin daha titiz ve anlamlı şekilde değerlendirilmesini sağlamaktadır. Davalar, başvurana karşı (eğer varsa) cüzi hukuki karinelerle, bireysel esaslara göre değerlendirilir. AB benzer bir sığınma rejimi benimsemeli ve 24 nolu Protokolün dışlayıcı yetkisini reddetmelidir.

Anahtar Kelimeler: Roma, AB, İltica, Protokol, AIHM

Introduction

The European Union (EU) and the United States (U.S.) have long histories of promoting human rights and assisting asylum-seekers. Both are parties to international agreements that define and protect universal human rights. Each has enacted domestic and/or regional laws which aim to protect victims of human rights

abuses. Finally, both have welcomed large numbers of refugees and asylees into their respective territories.¹

The legal systems of the EU and the U.S. are premised upon many common norms, resulting in very similar bodies of jurisprudence. The EU system is dominated by the civil law tradition (a notable exception is the UK's common law approach), while the U.S. is grounded in common law.² Civil law and common law belong to what is commonly known as the "Western Law" family.³ Both emphasize individualism, liberalism, and personal rights.⁴ Both are characterized by the use of abstract legal constructs such as contractual rights, property ownership, and corporations.⁵ It has been noted that the differences in these systems are primarily technical or procedural, rather than substantive.⁶

Due to the shared principles of the civil law and common law systems, one would expect the EU and the U.S. to use similar standards in the adjudication of asylum claims. For the most part, this expectation holds true. For example, EU asylum law defines 'refugee' as a "third country national who, owing to a well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, political opinion or membership of a particular social group, is outside the country of nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself or herself of the protection of that country..."⁷ Similarly, in the United States a 'refugee' is defined as "any person who is outside any country of such person's nationality...who is unable or unwilling to return to...that country because of persecution or a well-founded fear of persecution on account of race, religion, nationality, membership in a particular social group, or political opinion."⁸

The EU and the U.S. also have comparable asylum application procedures. For example, both ensure the right to a personal and non-adversarial interview, the right

¹ In 2011, the U.S. granted asylum to 24,988 individuals and the 27 EU member states collectively granted refugee status to 42,700 individuals. Sources: U.S. Department of Homeland Security-Office of Immigration Statistics, *Annual Flow Report* (May 2012); Eurostat, *News Release 96/2012* (June 19, 2012).

² Tetley, W. (2000), *Mixed Jurisdictions: common law vs. civil law (codified and uncoded)*, 60 La. L. Rev. 677-738.

³ David, R. and Brierley, J. (1985), *Major Legal Systems in the World Today: An Introduction to the Comparative Study of Law*, Stevens & Sons: London

⁴ Tetley, *supra* note 2.

⁵ Smith, J.C. (1968), The Unique Nature of the Concepts of Western Law, *The Canadian Bar Review* (46:2), pp. 191-225.

⁶ David & Brierley, *supra* note 3.

⁷ Chpt. 1, Art. 2(c) of Council Directive 2004/83/EC (on minimum standards for the qualification and status of third country nationals...as refugees...and the content of the protection granted), OJ L 304/12 (29 Apr. 2004).

⁸ U.S. Immigration and Nationality Act (INA), §101(a)(42).

to a written decision, the right to appeal, and the right to remain while the asylum claim is pending.^{9,10}

Upon initial examination, the substantive and procedural aspects of EU and U.S. asylum law appear fairly homogenous. However, a glaring difference arises when one focuses on the applicant's country of origin -- specifically, when the applicant is an EU national. Asylum adjudicators in the U.S. employ a case-by-case approach, regardless of the applicant's country of origin. On the other hand, EU adjudicators are legally required to presume that asylum claims filed by EU nationals are without merit. This legal presumption comes primarily from the *Protocol on Asylum for Nationals of Member States of the European Union* (Protocol No. 24).¹¹ The Protocol effectively renders such applications dead in the water.

1. The Origins of Protocol No. 24

Protocol No. 24 was the result of intense lobbying by former Spanish Prime Minister, José María Aznar.¹² Spain was agitated over the protection of certain *Euzkadi ta Askatasuna* (ETA) members in France and Belgium.¹³ The rationale used by Spain to advance Protocol No. 24 was that human rights were so well-established and protected in the EU, that giving asylum to EU nationals would be contradictory and redundant.¹⁴ Spain wanted to eliminate the possibility of asylum for ETA members within the EU. Not only was Spain's goal realized, but Protocol No. 24 ultimately "eliminated asylum within the Union for its own nationals."¹⁵

Prior to the adoption of Protocol No. 24, the EU Council of Ministers issued a non-binding Resolution which addressed asylum claims made by EU nationals.¹⁶ The Resolution provided for a simplified and rapid procedure for such claims, but maintained that "Member States *continue to be obliged to examine individually*

⁹ Council Directive 2005/85/EC (on minimum standards on procedures in Member States for granting and withdrawing refugee status), OJ L 326/13 (1 Dec. 2005).

¹⁰ U.S. Code of Federal Regulations, 8 C.F.R. § 208.

¹¹ OJ C 340/103 (10 Nov. 1997). Protocol No. 24 is also known as the "Aznar Protocol" or "Spanish Protocol."

¹² Mr. Aznar served as Spain's Prime Minister from 1996-2004.

¹³ Jebb, C. (2003), *The Fight for Legitimacy: Liberal Democracy v. Terrorism*, *The Journal of Conflict Studies* (Vol. XXIII, No. 1); see also Twomey, P. (1999), *Constructing a Secure Space*, *Legal Issues of the Amsterdam Treaty*, Hart Publishing (at 368).

¹⁴ *Memorandum From Spain on the Inadmissibility of Asylum for Citizens of the Union*, CONF 3826/97 (ANNEX), Brussels (24 Feb. 1997).

¹⁵ Karin Landgren, *Deflecting International Protection by Treaty: Bilateral and Multilateral Accords on Extradition, Readmission and the Inadmissibility of Asylum Requests*, *New Issues in Refugee Research* (June 1999).

¹⁶ OJ C 274/13 (20 June 1995).

every application for asylum, as provided by the Geneva Convention..."¹⁷ [emphasis added].

Spain's response to the Council's Resolution was chilling: "Experience shows that as a result of delaying tactics in various proceedings and appeals, this accelerated procedure can in fact take several years. It therefore serves no useful purpose. The only valid solution is for the application to be rejected at the outset and not accepted for processing."¹⁸ At Spain's urging, the Council's Resolution was eventually replaced by Protocol No. 24.

Protocol No. 24 was officially adopted as part of the 1997 Treaty of Amsterdam,¹⁹ which amended the earlier Maastricht Treaty on European Union. The Protocol was reaffirmed in the subsequent 2007 Lisbon Treaty.²⁰ Two highly controversial concepts are embedded within the language of Protocol No. 24.²¹ First, the Protocol asserts that EU member states "shall be regarded" as "safe countries of origin." Second, an asylum claim made by an EU national shall be "dealt with on the basis of the presumption that it is *manifestly unfounded*"²² [emphasis added].

Although asylum claims by EU nationals are feasible under Protocol No. 24, the Protocol creates numerous impediments that make the process virtually inaccessible. According to the Protocol:

Any application for asylum made by a national of a Member State *may be taken into consideration...only in the following cases:*

(a) If the Member State of which the applicant is a national proceeds...to take measures derogating...from its obligations under the Convention [for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms];

(b) If the procedure referred to in Article F.1(1) of the Treaty on European Union has been initiated and *until the Council takes a decision* in respect thereof;

¹⁷ Id. at para. 20

¹⁸ *Memorandum From Spain on the Inadmissibility of Asylum for Citizens of the Union*, *supra* note 14.

¹⁹ The Treaty of Amsterdam formally entered into force on May 1, 1999.

²⁰ The Lisbon Treaty was signed by 27 EU members on December 13, 2007 and became effective on December 1, 2009.

²¹ Objections to these controversial concepts are discussed in Shawcross, William, "A Disgraceful EU Asylum Proposal" (14 June 1997), *International Herald Tribune*; and McAdam, J. (2007), *Regionalising International Refugee Law in the European Union: Democratic Revision or Revisionist Democracy?*, 38 *VUWLR* 255-280 (Aug. 2007).

²² Belgium formally rejected this presumption in favor of a case-by-case approach (see "*Declaration by Belgium on the Protocol on Asylum for Nationals of Member States of the European Union*," annexed to Protocol No. 24).

(c) If the Council ...has determined, in respect of the Member State [of] which the applicant is a national, *the existence of a serious and persistent breach* by that Member State of principles mentioned in Article F(1);

(d) If a Member State should so decide unilaterally in respect of the application of a national of another Member State...*the Council shall be immediately informed*; the application *shall be dealt with* on the basis of the *presumption that it is manifestly unfounded*... [emphasis added].

Subsection “d” of the Protocol creates a formidable presumption against EU asylum applicants, while subsections “a-c” establish politically cumbersome and bureaucratic processes. As noted by Columbia University professor Karin Landgren, the Protocol “erects ponderous political obstacles to the processing of such requests. States are proffered many bases on which to refuse to process these requests; they retain an option to decide unilaterally to do so. The unilateral decision must also be communicated to a political organ of the EU, the Council.”²³ The Protocol has also been criticized for being the “product of a political decision-making process” in which Foreign Ministers engaged in reciprocal trade-offs.²⁴ The Protocol “was not put to democratic vote, nor was it drafted or shared in a transparent manner.”²⁵

Protocol No. 24 should be abandoned or significantly revised. As discussed in the second half of this paper, not only does it conflict with international asylum/refugee law, but it does not match the reality of certain EU minorities. For example, the Roma²⁶ in some EU member states are subject to racist attacks, marginalization, arbitrary arrest, prolonged detention, police beatings, and a largely complacent police and judicial system. Unfortunately, modern EU asylum law eviscerates the valid claims of Roma who live within the EU. Bulgaria, Romania, and Hungary are three EU countries often criticized for hardships faced by their Roma citizens. These nations are examined later in this paper.

2. The EU’s Human Rights Regime: An Overview

In general, the EU’s reputation as a promoter and defender of human rights is well-deserved. In 1953, the EU promulgated the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (now known as the European Convention on Human Rights, or ECHR).²⁷ All EU member states are signatories. Article 1 of the ECHR requires signatories to respect human rights, Article 13 guarantees an effective remedy when those rights are violated, and Article 14 states

²³ Landgren, *supra* note 15 (p. 13).

²⁴ *Id.* at p. 14.

²⁵ *Id.* at p. 12.

²⁶ The Roma (or Romani) originated in Northwest-India and migrated to Europe about 600 to 800 years ago. They are often referred to pejoratively as “Gypsies” or “Travelers.”

²⁷ The Convention was opened for signature on Nov. 4, 1950 and entered into force on Sept. 3, 1953.

that the enjoyment of these rights shall be secured without discrimination on the basis of national origin (among other grounds). These provisions are discussed in more detail in the second half of this paper.

Pursuant to the ECHR, the European Court of Human Rights was created in 1959. Although the Court is not formally part of the EU, it is charged with enforcing the ECHR. Under the Court's jurisdiction, individuals can sue nation-states for alleged violations of human rights.

A more recent expression of EU human rights law is the Charter of Fundamental Rights of the European Union, which was proclaimed on December 7, 2000 and became legally binding on December 1, 2009.²⁸ Of particular interest is Article 18 of the Charter, which specifically guarantees the right to asylum.²⁹ Under Article 18, the EU's current policy of excluding EU-origin asylum claims is a legal aberration.

Protocol No. 24 is the primary roadblock to claims filed by EU nationals. However, the rationale and principles of Protocol No. 24 have been reaffirmed by subsequent EU Directives: the 2004 Qualifications Directive,³⁰ and the 2005 Asylum Procedures Directive.³¹

The 2004 Qualifications Directive is a cornerstone in the development of the EU's Common European Asylum System (CEAS). It flows directly from the asylum agenda of the 1997 Amsterdam Treaty. Among other things, the Directive defines the term 'refugee' and gives various grounds for protection. It excludes EU nationals from the definition of 'refugee.'³² The Directive refers only to 'third country nationals' and 'stateless persons' (i.e., excluding all EU nationals). In other words, the Directive envisions no circumstances in which an EU national might be a legitimate refugee. The UNHCR later expressed concern that the Directive's definition of 'refugee' does not coincide with the 1951 Geneva Convention's definition of 'refugee.'³³

The 2005 Asylum Procedures Directive also stems from the 1997 Amsterdam Treaty. The 2005 Directive confirms that 'refugees' do not include EU nationals. It also declares that Bulgaria and Romania (whose Roma populations are plagued

²⁸ This coincides with the date the Lisbon Treaty entered into force.

²⁹ Article 18 states that "The right to asylum shall be guaranteed with due respect for the rules of the Geneva Convention of...1951 and the Protocol of...1967 relating to the status of refugees..."

³⁰ Council Directive 2004/83/EC (on minimum standards for the qualification and status of third country nationals...as refugees...and the content of the protection granted), OJ L 304/12 (29 Apr. 2004).

³¹ Council Directive 2005/85/EC (on minimum standards on procedures in Member States for granting and withdrawing refugee status), OJ L 326/13 (1 Dec. 2005).

³² Art. 2(c).

³³ UNHCR, *Annotated Comments on the EC Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004*, OJ L 304/12 (30 Sept. 2004).

by abuses which are thoroughly documented) should be regarded as “safe countries of origin.”³⁴ This declaration was included because of Bulgaria’s and Romania’s then-pending status as candidates for accession to the EU.³⁵

The European Council on Refugees and Exiles (ECRE) criticized the 2005 Directive’s provisions on safe countries of origin, “which are inconsistent with the proper focus of international refugee law on individual circumstances.”³⁶ The ECRE also noted that the Directive “restricts the refugee definition to third country nationals and stateless persons, thus excluding EU citizens from the definition. This is not consistent with Member States’ obligations under Article 1A of the 1951 Geneva Convention. Not only is this restriction discriminatory and therefore in breach of Article 3 of the 1951 Geneva Convention, but the potential repercussions may be greater as the EU enlarges. Given the export value of EU asylum policies, it also sets a very bad precedent for other regions of the world.”³⁷ The UNHCR and ECRE correctly predicted that the legal impact of the EU Directives and Protocol No. 24 would be profound.³⁸

2.1 Criticism of Protocol No. 24

The Preamble of Protocol No. 24 states that it “respects the finality and the objectives of the Geneva Convention...relating to the status of refugees.” This assertion is completely appropriate, as the Geneva Convention’s refugee provisions cannot be derogated by treaty and are generally accepted as universal in scope.³⁹ However, the Protocol’s substantive provisions contradict the language of the Preamble and unquestionably violate the Geneva Convention.

Protocol No. 24 has been scrutinized from within and outside the EU.⁴⁰ In fact, the EU’s own European Commission expressed “personal regret” that the Protocol was included in the Amsterdam Treaty.⁴¹ The United Nations High Commissioner

³⁴ Id. at Preamble, Section 20.

³⁵ Ibid.

³⁶ ECRE *Information Note on the Asylum Procedures Directive (2005/85/EC)*, IN1/10/2006/EXT/JJ.

³⁷ Id. at p. 6.

³⁸ UNHCR, *Position on the Proposal of the European Council Concerning the Treatment of Asylum Applications from Citizens of European Union Member States* (appended to letter of 3 Feb. 1997 from Director, UNHCR Division of International Protection to Michiel Patijn, Secretary of State, Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands); see also ECRE *Information Note on the Asylum Procedures Directive*, *supra* note 36.

³⁹ UN Office of Legal Counsel, Memorandum from Paul Szasz, Acting Director & Deputy (21 May 1997).

⁴⁰ Carrera, Guild & Merlino, *The Canada-Czech Republic Visa Dispute Two Years On: Implications for the EU’s Migration and Asylum Policies* (Oct. 2011).

⁴¹ EU Parliamentary Session Debate (Commissioner Gradin’s response to question H-600/97 presented by Mr. Sjöstedt), *Debates of the European Parliament*, Official Journal of the European Communities, No. 4-505/76 (16 Sept. 1997).

for Refugees (UNHCR) also voiced opposition to Protocol No. 24 while the matter was being considered by EU Foreign Ministers.⁴² The UNHCR concluded that the Protocol would be “at variance with international obligations that all Member States of the Union have undertaken,” and advised the EU President against adopting it.⁴³

Non-governmental organizations such as Human Rights Watch, Amnesty International, and the ECRE have all condemned Protocol No. 24. Human Rights Watch said the Protocol is an EU attempt to “exempt itself from the 1951 Refugee Convention” and that other countries will be encouraged to take similar steps.⁴⁴ Amnesty International stated that the Protocol lays down standards which fall short of international standards.⁴⁵ Finally, the ECRE maintained that the Protocol set a “very bad precedent for other regions of the world, linking the legal right to asylum to the political and economic alliance of neighboring countries.”⁴⁶

Noted British writer and commentator William Shawcross vehemently attacked Protocol No. 24, describing it as “disgraceful” and “insidious.”⁴⁷ According to Shawcross, the argument that human rights are so well protected in the EU that no EU citizen would want to apply for asylum “reeks of complacency.”⁴⁸ Shawcross hit the nail on the head when he identified the Protocol’s underlying legal problem: it denies “an entire group of people” access to the provisions of the 1951 Geneva Convention “on the basis of national origin.”⁴⁹ Under international law, discrimination on the basis of national origin is the Protocol’s most serious defect.

2.2 Non-Discrimination Standards under International Law

A substantial body of international law prohibits discrimination on the basis of national origin. The Universal Declaration of Human Rights affirms that “*Everyone* is entitled to all the rights and freedoms set forth in this Declaration, without distinction of a kind, such as race, color, sex, language, religion, political or other opinion, *national or social origin*, property, birth, or other status.”⁵⁰ Article 7 adds that “All are equal before the law and are *entitled without any discrimination* to equal protection of the law. All are *entitled to equal protection against any discrimination* in violation of this Declaration...” Finally, Article 8 declares that “*Everyone has the right to an effective remedy* by the competent national tribunals

⁴² UNHCR, *Position on the Proposal of the European Council Concerning the Treatment of Asylum Applications from Citizens of European Union Member States*, *supra* note 38.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Human Rights Watch Press Release (12 June 1997).

⁴⁵ Amnesty International: *The Amsterdam Treaty and the Protection of Refugees* (7 Nov. 1997).

⁴⁶ ECRE, *Analysis of the Treaty of Amsterdam in so far as it Relates to Asylum Policy* (10 Nov. 1997).

⁴⁷ Shawcross, William, *A Disgraceful EU Asylum Proposal*, *supra* note 21.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Article 2.

for acts violating the fundamental rights granted him by the constitution or by law” [emphasis added].

The United Nations Convention Relating to the Status of Refugees (1951 Geneva Convention) also upholds the principle of non-discrimination on the basis of national origin. Article 3 states that its provisions shall be applied “without discrimination as to race, religion or *country of origin*” [emphasis added]. Article 1 of the Convention specifically defines a refugee as “any person” who has a “well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion.” Although the EU itself is not a party to the 1951 Geneva Convention (as EU member states are), the existence of Protocol No. 24 “poses an obvious problem that could thwart [the EU’s potential] membership...to the Geneva Convention.”⁵¹

Ironically, Protocol No. 24 also violates non-discrimination standards developed within the EU. For example, the Charter of Fundamental Rights of the European Union⁵² declares that “everyone is equal before the law” (Art. 20), and prohibits “any discrimination based on any ground such as sex, race, color, ethnic or social origin, genetic features, language, religion or belief, political or any other opinion, membership of a national minority, property, birth, disability, age or sexual orientation...” (Art. 21). Finally, Article 18 states that “the right to asylum *shall be guaranteed with due respect for the rules of the Geneva Convention of 28 July 1951, and the Protocol of 31 January 1967* relating to the status of refugees” [emphasis added].

Protocol No. 24 also conflicts with Article 14 of the European Convention on Human Rights (ECHR).⁵³ The ECHR specifically prohibits discrimination based on “sex, race, color, language, religion, political or other opinion, *national or social origin*, association with a national minority, property, birth or other status” [emphasis added].

Despite the clear language of the Universal Declaration of Human Rights, the 1951 Geneva Convention, the EU Charter, and the ECHR, Protocol No. 24 was pushed through under a barrage of political pressure. The unfortunate result is *de facto* foreclosure of the asylum process for EU nationals.

⁵¹ European Parliament’s Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs, *Setting up a Common European Asylum System-2010 Study* (at p. 443).

⁵² 2000/C 364/01 (Dec. 7, 2000). The EU officially recognizes the Charter as equivalent to a treaty under Art. 6 of the Treaty on European Union (TEU).

⁵³ Formerly known as The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which was opened for signature on Nov. 4, 1950 and entered into force on Sept. 3, 1953.

3. Roma in Today's EU: Bulgaria, Romania, and Hungary

According to the U.S Department of State, the “marginalization of the Romani minority remained Bulgaria’s most pressing human rights problem” in 2011.⁵⁴ Police “were more likely to use excessive force on persons of Romani origin” and “sometimes arrested suspects for minor offenses and physically abused them to force confessions, especially in cases involving Romani suspects.”⁵⁵

This author has personally represented many Bulgarian Roma asylum applicants, most of whom presented compelling evidence of mistreatment. They endured racial slurs by government officials, humiliation and segregation of their children in school, arbitrary arrest, sexual assault while in custody, forced evictions, police intimidation, police interference with their Roma-rights activities, and failure to investigate and prosecute Skinhead attacks against them.

The Roma of Romania fare no better than their Bulgarian counterparts. In a 2011 government report on Romania, it was noted that “significant societal discrimination against Roma continued...and there were reports that police...mistreated and harassed detainees and Roma.”⁵⁶ Moreover, police brutality was fairly routine. Even senior government officials made statements that were discriminatory against Roma. A notable example was Romanian President Basescu’s statement blaming Finland’s opposition to Romania’s accession to the Schengen area on the “Gypsies,” who “aggressively beg and steal” in Finland.⁵⁷ The 2011 report also cited the following events: Roma evictions in Bucharest, Buzau, Cluj Napoca, and other localities; NGO reports that Roma were denied access to, or refused service in, many public places; and discrimination by teachers and other students (Roma children were placed in the back of classrooms, some schools placed Roma students in separate classrooms or separate schools, teachers ignored Roma students, other children engaged in unimpeded bullying of Roma children).⁵⁸

Hungarian Roma also experience persistent human rights abuses. In 2011, major issues were societal discrimination and exclusion of the Roma population, and violent right-wing extremism.⁵⁹ “Discrimination against Roma exacerbated their already limited access to education, employment, health care, and social services. Right-wing extremism, including public campaigns by paramilitaries to

⁵⁴ *U.S. Dept. of State’s Country Report on Human Rights Practices for 2011 (Bulgaria)*.

⁵⁵ *Id.* at p. 2.

⁵⁶ *U.S. Dept. of State’s Country Report on Human Rights Practices for 2011 (Romania)*

⁵⁷ *Id.* at p. 24.

⁵⁸ *Id.* at pp. 24-25.

⁵⁹ *U.S. Dept. of State’s Country Report on Human Rights Practices for 2011 (Hungary)*.

intimidate and incite hatred against Roma and other minorities, increased.”⁶⁰ Other human rights problems during the year included the use of excessive police force against suspects, particularly Roma. Human rights NGOs reported that Roma were discriminated against in almost all fields of life, particularly in employment, education, housing, penal institutions, and access to public places, such as restaurants and bars.⁶¹

European government officials have acknowledged the abuse of Roma inside the EU. For example, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe has discussed the pervasive anti-Roma sentiment in certain EU member countries. In 2010, the Assembly said it was “shocked by recent outrages against Roma in several Council of Europe member states, reflecting an increasing trend in Europe towards anti-Gypsyism of the worst kind.”⁶² The Assembly went on to state that the “situation is reminiscent of the darkest hours in Europe’s history.The Roma people are still regularly victims of intolerance, discrimination and rejection based on deep-seated prejudices in many Council of Europe member states.”⁶³

Germany has likewise admitted that Roma are not well-treated within its borders. The Neukölln district of Berlin (well-known for a diverse immigrant population), published its second “Roma Status Report” earlier this year, finding that many Roma live under “precarious circumstances....Neighbors often react to the new arrivals with “a lack of understanding, resignation, cries for help, fury, outrage and even hate.”⁶⁴ Despite being EU citizens, the Romanians and Bulgarians were last in the “ranking order” of the nationalities represented in Neukölln, the report concluded.⁶⁵

4. The U.S Approach to Asylum

As a former U.S. immigration attorney, this author represented a large number of asylum applicants from Bulgaria. Almost without exception, the applicants were persecuted or feared persecution because of their Roma ethnicity. An estimated 80-85% were granted asylum. If these applicants had requested asylum in the EU, their cases would most certainly have been denied.

⁶⁰ Id. at p. 1.

⁶¹ Id. at p. 34.

⁶² Council Resolution 1740, Section 2 (22 June 2010).

⁶³ Id. at Section 7.

⁶⁴ Özlem Gezer, *Out of Bulgaria and Romania: Wave of Immigrants Overwhelms German System* (May 2012) (citing the Neukölln report).

⁶⁵ Ibid.

Despite somewhat inconsistent approval ratings on a country-wide basis,⁶⁶ Roma have a strong chance of obtaining asylum in the United States. This is partially due to a lack of nationality-based presumptions in the U.S. asylum regime. U.S. asylum law rejects the notion that certain countries of origin are presumed 'safe.' Each asylum case is examined on the individual merits, regardless of the applicant's country of origin. Moreover, the definition of 'refugee' is broad and based directly on the definition from the 1951 Geneva Convention.⁶⁷

Eligibility for asylum is governed by the Immigration and Nationality Act (INA).⁶⁸ In its most basic form, U.S. asylum law allows an applicant to file an *affirmative* or *defensive* application. An affirmative application is filed by a claimant who is physically present in the U.S. and not in removal proceedings. The application is filed with a regional Asylum Office, under the jurisdiction of U.S. Citizenship and Immigration Services (USCIS). After the requisite interview and background checks are completed, the case is either approved or referred to the Executive Office for Immigration Review (EOIR). If the case is referred to the EOIR, it means that removal proceedings have commenced in Immigration Court.

A defensive asylum application is filed by an applicant in removal proceedings. The person may be in removal proceedings for a reason unrelated to asylum (entry without inspection, visa overstay, commission of a crime, etc.), and may have a legitimate reason to request asylum as a defense. A defensive application may also be the renewal of an application which started in the Asylum Office (*i.e.*, an affirmative application was referred to the EOIR's Immigration Court). The referred applicant effectively gets "two bites" at the asylum apple.

If an applicant's defensive asylum application is denied, he or she may appeal to the EOIR's Board of Immigration Appeals, and/or a regional U.S. Circuit Court of Appeal. Finally, even if an asylum applicant is statutorily ineligible for asylum,⁶⁹ he or she may qualify for some other form of relief, such as: 1) withholding of removal,⁷⁰ or 2) relief under the United Nations Convention Against Torture.⁷¹

⁶⁶ Ruth Ellen Wasem, *Asylum and "Credible Fear" Issues in U.S. Immigration Policy*, Congressional Research Service (29 June 2011).

⁶⁷ INA §101(a)(42). The term "refugee" means...*any person* who is outside any country of such person's nationality...who is unable or unwilling to return to...that country because of persecution or a well-founded fear of persecution on account of race, religion, nationality, membership in a particular social group, or political opinion (*emphasis added*).

⁶⁸ INA §208; 8 U.S.C. §1158.

⁶⁹ *E.g.*, failing to file within 1 year of entry, conviction of a particularly serious crime, or prior firm resettlement in a third country. INA §208(a)(2)(B), INA §208(b)(2)(A)(ii), and INA §208(b)(2)(A)(vi), respectively.

⁷⁰ INA §241(b)(3); 8 U.S.C. §1231

When compared to other countries, Bulgaria is not a top source country for U.S. asylum applications.⁷² Bulgarians are greatly outnumbered by applicants from China, the Middle East, Africa, India, and Russia. However, the number of Bulgarian applicants (mostly Roma) is impressive, especially considering Bulgaria's relatively small population, its physical distance from the U.S., and the difficulty in entering U.S. territory.⁷³ From 2005-2011, the number of Bulgarian applications approved by the USCIS Asylum Offices was 217.⁷⁴ During the same period, 349 additional applications were approved by the EOIR's Immigration Courts.⁷⁵

The EOIR publishes statistics on asylum approval rates by country. In fiscal year 2010, forty-three percent (43%) of defensive applications lodged by Bulgarians were approved, thirty-five percent (35%) were denied, and the rest were abandoned, withdrawn, or otherwise disposed of.⁷⁶ In fiscal year 2011, the approval rate for Bulgarians climbed to fifty-six percent (56%) and the denial rate dropped to twenty-seven percent (27%).⁷⁷ The remaining seventeen percent (17%) were withdrawn or otherwise disposed of.⁷⁸ In short, a Bulgarian Roma applicant has about a 50-50 chance of winning asylum in the United States.

The U.S. system encourages robust and thorough review, which is untainted by presumptions based on nationality. Unlike EU adjudicators, U.S. Immigration Judges and Asylum Officers routinely consider evidence which suggests that certain EU countries are not in fact 'safe' for Roma.

Conclusion

Protocol No. 24 is an anomaly under international law. Not only does it arrogantly presume that asylum is rarely (if ever) needed for EU nationals, it effectively bans a class of applicants on the basis of national origin. The Protocol's misguided concepts have been reinforced by the 2004 and 2005 Asylum Directives.

⁷¹ Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, G.A. Res. 39/46, Annex, 39 U.N. GAOR Supp. No. 51, U.N. Doc. A/39/51 (1984); *codified at* 8 U.S.C. §1231; 8 C.F.R. §208.16.

⁷² Ruth Ellen Wasem, *supra* note 66 (at Appendix Tables A-1 and A-2).

⁷³ An applicant commonly pays a bribe for a passport and Mexican visa, then hires a smuggler to take him/her across the border. Passports, money, and other valuables are often stolen by smugglers.

⁷⁴ Office of Immigration Statistics, 2011 Yearbook of Immigration Statistics: Refugees and Asylees, Table 17 (May 2012).

⁷⁵ *Id.* at Table 19.

⁷⁶ U.S. Department of Justice, Executive Office for Immigration Review (Office of Planning, Analysis, and Technology), *FY 2010 Statistical Yearbook* (January 2011)

⁷⁷ U.S. Department of Justice, Executive Office for Immigration Review (Office of Planning, Analysis, and Technology), *FY 2011 Statistical Yearbook* (February 2012)

⁷⁸ *Id.* at p. 22.

The end result is a Common European Asylum System that is unresponsive to the most vulnerable victims: the Roma of central and Eastern Europe.

Roma refugees from the EU have extremely limited options. They may visit another EU country temporarily, but cannot get asylum because of the legal barriers created by Protocol No. 24. Finding relief in non-EU European nations is also unrealistic. Accommodating a sizeable refugee population demands resources that many non-EU states do not have. Moreover, the attitude towards Roma in non-EU countries is often just as hostile as in EU-member states (perhaps even worse). Therefore, Roma who face persecution in the EU often seek asylum in distant jurisdictions, which helps explain the surprising number of claims filed in the United States, and in Canada.⁷⁹

These international quests for asylum will cease if Protocol No. 24 is repealed and the EU begins protecting its Roma minority. The Roma of certain EU member states are victims of endemic and systematic human rights violations. It is time for the EU to reject presumptions based upon national origin, especially the concept of “safe country of origin.” The demands of international asylum law require a major substantive shift in EU policy -- sooner, rather than later.

⁷⁹ Canada has been clamping down on a flood of Roma asylum claims, which will likely lead to a higher number of applications in the United States. See: Carrera, Guild, and Merlino, *supra*; Mary Sheppard, *Refugee System a Disgrace, Advocate Says*, CBC News (12 Mar. 2012); Tobi Cohen, *Hungarian Asylum Seekers Flood Canadian Shores in 2011*, Postmedia News (12 Feb. 2012); Don Butler, *Most Roma Asylum-Seekers Being Denied Legal Aid, Refugee Lawyer Says*, The Ottawa Citizen (16 Jan. 2012).

References:

- Amnesty International, "The Amsterdam Treaty and the Protection of Refugees," *Statewatch*, <http://www.statewatch.org/subscriber/protected/sw7n6.pdf>, Accessed: Nov. 7, 1997.
- Annual Flow Report*, (2012), U.S. Department of Homeland Security, Office of Immigration Statistics, Washington DC, Tables 17 & 19.
- Butler, Don. "Most Roma Asylum-Seekers Being Denied Legal Aid, Refugee Lawyer Says", (16 Jan. 2012), *The Ottawa Citizen*.
- Carrera, S., Guild, E. & Merlino, M., (2011), "The Canada-Czech Republic Visa Dispute Two Years On: Implications for the EU's Migration and Asylum Policies," *CEPS Paper in Liberty and Security*, pp. 1-9.
- Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000/C 364/01 (Dec. 7, 2000).
- Cohen, Tobi. "Hungarian Asylum Seekers Flood Canadian Shores in 2011", (12 Feb. 2012), *Postmedia News*.
- Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, G.A. Res. 39/46, Annex, 39 U.N. GAOR Supp. No. 51, U.N. Doc. A/39/51 (1984).
- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights, as amended) (ECHR) arts. 1, 13-14.
- Country Report on Human Rights Practices-Bulgaria*, (2011), U.S. Department of State, Washington DC, pp. 1-2.
- Country Report on Human Rights Practices-Hungary*, (2011), U.S. Department of State, Washington DC, pp. 1, 34.
- Country Report on Human Rights Practices-Romania*, (2011), U.S. Department of State, Washington DC, pp. 1, 24-25.
- David, R. and Brierley, J., (1985), *Major Legal Systems in the World Today: An Introduction to the Comparative Study of Law*, Stevens & Sons, London, pp. 24-25.
- Debates of the European Parliament, *Official Journal of the European Communities*, No. 4-505/76 (16 Sept. 1997).
- Declaration by Belgium on the Protocol on Asylum for Nationals of Member States of the European Union*, (annexed to Protocol on Asylum for Nationals of Member States of the European Union, OJ C 340/103, 10 Nov. 1997).
- European Council on Refugees and Exiles (ECRE), "*Analysis of the Treaty of Amsterdam in so far as it Relates to Asylum Policy*," (10 Nov. 1997), www.ecre.org, Accessed: Jan. 1, 2007.
- European Council on Refugees and Exiles (ECRE), "*ECRE Information Note on the Asylum Procedures Directive (2005/85/EC)*," IN1/10/2006/EXT/JJ, p. 6.

- European Parliament's Committee on Civil Liberties, (2010), *Setting up a Common European Asylum System-2010 Study*, Dept. of Justice and Home Affairs, p. 443.
- European Union Council Directive 2004/83/EC (on minimum standards for the qualification and status of third country nationals...as refugees...and the content of the protection granted), *Official Journal of the European Communities*, OJ L 304/12 (29 Apr. 2004).
- European Union Council Directive 2005/85/EC (on minimum standards on procedures in Member States for granting and withdrawing refugee status), *Official Journal of the European Communities*, OJ L 326/13 (1 Dec. 2005).
- European Union Council Resolution (on Minimum Guarantees for Asylum Procedures), *Official Journal of the European Communities*, OJ C 274/13 (20 June 1995).
- Eurostat. (19 June 2012), *News Release 96/2012*.
- Gezer, Ö., (2012), "Out of Bulgaria and Romania: Wave of Immigrants Overwhelms German System," *Spiegel Online*, <http://www.spiegel.de/international/germany/bulgarian-and-romanian-immigrants-overwhelm-german-system-a-832027.html>, Accessed: May 9, 2012.
- Human Rights Watch. (12 June 1997), *Human Rights Watch Press Release*.
- Jebb, C., (2003), "The Fight for Legitimacy: Liberal Democracy v. Terrorism," *The Journal of Conflict Studies*, Vol. XXIII, pp. 1-2.
- Landgren, K., (1999), "Deflecting International Protection by Treaty: Bilateral and Multilateral Accords on Extradition, Readmission and the Inadmissibility of Asylum Requests," *New Issues in Refugee Research*, pp. 12-14.
- McAdam, J. (2007), "Regionalising International Refugee Law in the European Union: Democratic Revision or Revisionist Democracy?," 38 *VUWLR* 255-280.
- Memorandum From Spain on the Inadmissibility of Asylum for Citizens of the Union*, CONF 3826/97 (ANNEX), Brussels (24 Feb. 1997).
- Parliamentary Assembly of Council of Europe Resolution 1740 (22 June 2010).
- Protocol on Asylum for Nationals of Member States of the European Union (Protocol No. 24), Appended to Treaty of Amsterdam (Amending the Treaty on European Union), OJ C 340/103 (10 Nov. 1997).
- Shawcross, William. "A Disgraceful EU Asylum Proposal," (14 June 1997), *International Herald Tribune*.
- Sheppard, Mary. "Refugee System a Disgrace, Advocate Says", (12 Mar. 2012), *CBC News*.
- Smith, J.C. (1968), "The Unique Nature of the Concepts of Western Law," *The Canadian Bar Review*, Vol. 46:2, pp. 191-225.
- Szasz, P., (1997), *Memorandum from Director & Deputy*, UN Office of Legal Counsel, New York.

- Tetley, W. (2000), "Mixed Jurisdictions: common law vs civil law (codified and uncodified)," *60 La.L.Rev.* 677-738.
- Twomey, P. (1999), "Constructing a Secure Space," *Legal Issues of the Amsterdam Treaty*, Hart Pub., p. 368.
- UNHCR, (2004), *Annotated Comments on the EC Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004*, OJ L 304/12, Preamble & Sec. 20.
- UNHCR, (1997), *Position on the Proposal of the European Council Concerning the Treatment of Asylum Applications from Citizens of European Union Member States* (appended to letter of 3 Feb. 1997 from Director, UNHCR Division of International Protection to Michiel Patijn, Secretary of State, Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands).
- U.S. Code of Federal Regulations, 8 C.F.R. § 208.
- U.S. Department of Justice, Executive Office for Immigration Review, (2011), *FY 2010 Statistical Yearbook*, Office of Planning, Analysis, and Technology, Washington DC, pp. 1-8.
- U.S. Department of Justice, Executive Office for Immigration Review (2012), *FY 2011 Statistical Yearbook*, Office of Planning, Analysis, and Technology, Washington DC, p. 22.
- U.S. Immigration and Nationality Act (INA), United States Code, Title 8.
- Wasem, R.E., (2011), *Asylum and 'Credible Fear' Issues in U.S. Immigration Policy*, Congressional Research Service, Washington DC, Appendix, Tables A-1 and A-2.
- 2011 Yearbook of Immigration Statistics: Refugees and Asylees*, (2012), U.S. Department of Homeland Security, Office of Immigration Statistics, Washington DC, Tables 17 & 19.

FUNDAMENTAL RIGHTS: THE PRODUCT OF CASE LAW? BEFORE THE TREATY OF LISBON¹

Celal POLAT*
Erdem CAM**

Abstract

This study aims to examine fundamental rights, with their source, scope and applications, in the process of becoming a part of the European Community legal order. It also investigates the European Court of Justice's (ECJ) contributions to this process. The ECJ, which had considered economic reasons and initially refused to recognise basic rights, has changed its position and has defined respect for fundamental rights as a requirement in the integration process. It has referred to the constitutional traditions of member states in determining the scope of fundamental rights. The ECJ has also applied "the lowest common denominator" method when conflict occurs among the constitutions of member states, and has expanded the scope of fundamental rights in light of cases encountered over time. The conflict between the European Court of Human Rights and the ECJ has prevented the European Union from reaching a consensus on fundamental rights. Thus, some criticism has been directed at the ECJ regarding its role in determining fundamental rights. This article presents such critical assessments in order to implement a more successful, consistent and transparent basic rights structure for the European Commission.

Keywords: *Fundamental rights, human rights, European Court of Justice*

TEMEL HAKLAR: İÇTİHAH HUKUKU ÜRÜNÜ MÜ? LİZBON ANTLAŞMASI ÖNCESİ

Özet

Bu çalışmada temel hakların Avrupa topluluk hukuk düzeninin bir parçası olma sürecinde kaynak, kapsam ve uygulamalardan hareketle irdelenmesi ve Avrupa Adalet Divanı'nın bu sürece katkısının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Temel hakları ekonomik perspektiften inceleyerek reddeden, sonraki süreçte ise tutumunu temel haklara saygı duyulması zorunluluğu yönünde değiştiren Avrupa Adalet

¹ It is originally called the Reform Treaty.

* LLM, Social Security Chief Inspector, Ministry of Labour and Social Security, Social Security Institution, e-mail: cpolat@csgb.gov.tr

** Ph.D., Labour and Social Security Training Expert, Ministry of Labour and Social Security, Centre for Labour and Social Security Training and Research, e-mail: erdem.cam@csgb.gov.tr

Divanı, temel haklar kapsamını belirlerken üye devlet anayasa geleneklerini referans almıştır. Divan, ilgili Anayasalar arasında ihtilaf vuku bulduğunda “en küçük ortak payda” metoduna başvurmuş, temel hakların kapsamını karşılaşılan vakalar ışığında zamanla genişletmiştir. Avrupa Adalet Divanı ve Avrupa İnsan Hakları mahkemeleri arasındaki ihtilaf temel haklar konusunda Avrupa Birliğinin ortak hareket edememesi sonucunu doğurunca Avrupa Adalet Divanının temel hakların belirleyicisi olma rolüne dönük eleştiriler yükselmeye başlamıştır. Avrupa Adalet Divanına yöneltilen eleştirilerin de yer aldığı bu makalede Avrupa Komisyonu Temel haklarının daha başarılı, uyumlu ve şeffaf uygulanabilmesi için bir dizi öneri sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: *Temel haklar, insan hakları, Avrupa Adalet Divanı*

Introduction

The role of the doctrine of fundamental rights in the European integration process is crucial. The European Court of Justice (ECJ)² has taken a leading role in ensuring the protection of fundamental rights within the European Community (EC) legal order. Over the years, the ECJ has developed a fundamental rights dimension in EC law to guarantee its supremacy over national laws.

The ECJ has made a significant advance by including the protection of fundamental rights within the scope of the general principles of law. Thus, it has ensured such a protection in the absence of any treaty provisions. The ECJ rulings have been based on the principles set out in the European Court of Human Rights (ECHR) and on the common constitutional traditions of member states. This achievement has continued step by step to the present day. However, there have also been considerable criticisms of the ECJ’s approach to fundamental rights in European integration.

The main purpose of this paper is to examine the process by which “fundamental rights” came to form part of the EC legal order. First, the evolution of the concept of fundamental rights in terms of its application, content and sources will be analyzed in detail on the basis of the ECJ’s case law. Then the important contributions of the ECJ to this process will be critically evaluated.

² After the Treaty of Lisbon, the court’s official name was converted to the Court of Justice on the European Union.

1. Development of the Fundamental Rights Protection in the EC

1.1. Excluding Fundamental Rights from the EC

The protection of fundamental rights is a process which has “slowly developed” (Scheuner, 1975:171). As the Treaty establishing the European Economic Community (TEEC) was essentially economic in character, it originally contained no specific clauses on human rights. However, the authors of the TEEC were not totally unaware of the need to protect fundamental rights. There were some related provisions, such as freedom of movement for workers and prohibition of any discrimination on grounds of nationality or sex. Indeed, these articles have served as the basis for very important legislation and case law regarding fundamental rights (Duparc, 1992: 12).

According to Ward, there are two results of the absence of a human rights basis in the TEEC: first, the lack of any definitional guide causes much confusion in the EC regarding the meaning of human rights; second, the evolution of human rights jurisprudence is almost exclusively the work of the ECJ (1996: 142).

In a series of early cases,³ the ECJ refused to recognise fundamental rights. In the first case⁴ in which the question arose, the court rejected the argument that nationals of member states should benefit in EC law from the protection of human rights guaranteed by their national constitutions.

After revising its original position, the ECJ has consistently recognised that fundamental rights form an integral part of the EC legal order. It has also confirmed and developed its approach that the obligation to respect fundamental rights applies both to European Union institutions and to member states in the area of EC law (Kent, 2000: 24).

1.2. Creating a Fundamental Rights Dimension in EC law

The ECJ began to review EC acts first and national acts later, and it has ruled that all EC institutions and national authorities must respect fundamental rights when they are implementing EC law.

1.2.1. Community Measures

Protecting against acts of the EC’s institutions that are contrary to fundamental rights has been one of the ECJ’s greatest achievements. In *Stauder*, the court

³ Case 40/64, Sgarlata [1965] ECR 215; Joined Cases 36-38 and 40/59, Geitling [1960] ECR 423.

⁴ Case 1/58, Stork [1959] ECR 17.

recognised that the protection of fundamental rights was “enshrined in the general principles of Community law”⁵ and was a part of the law which the ECJ had a duty to uphold in order to ensure the supremacy of EC law. This can be interpreted as a “defensive” step (Coppel and O’Neill, 1992: 670).

The recognition of fundamental rights was taken a step further in the *Internationale Handelsgesellschaft*, which marks a distinct progress in the EC’s constitutional development. The ECJ accepted that protection of fundamental rights, while “inspired by the constitutional traditions common to the member states, must be ensured within the framework and structure of the objectives of the EC.”⁶ Furthermore, the ECJ specifically recognised member state constitutional traditions as evidence of the general principles.

The ECJ declared in *Nold* that it would not uphold measures which are incompatible with the fundamental rights recognised and protected by the constitutions of the member states.⁷ Moreover, the ECJ referred for the first time to international human rights treaties. As it spoke about treaties on which member states have “collaborated” or of which they were signatories, this decision gave the ECJ a wide range of guidelines (Hartley, 1998: 138).

The ECJ continued its development of fundamental rights by consulting specific constitutional provisions from different member states. In *Hauer*⁸, the ECJ recognised that the right to property was in accordance with TEEC’s objectives and translated it into EC law as a fundamental right. The ECJ referred expressly to provisions of national law to show that the right of property was subject to limitations in the public interest. This conciliatory approach may have been the result of the defiant reaction of the German Constitutional Court (Tridimas, 1999: 237).

From the terms of the early decisions in the above-mentioned cases, it is clear that the EC institutions are bound to have regard to fundamental human rights and that the powers of the institutions are limited by those rights. Subsequently, fundamental rights have been relied on in numerous cases to challenge the validity of EC legislation and administrative action. For example, in *Baustalgewebe*⁹, the ECJ “for the first time” (Toner, 1999: 1345) held that the Court of First Instance (CFI) had infringed the applicant’s right to a hearing within a reasonable time under Article 6 (1) of the ECHR.

⁵ Case 29/69 [1969] ECR 419, para. 7.

⁶ Case 11/70 [1970] ECR 1125, para. 4.

⁷ Case 4/73 [1974] ECR 491, para. 13.

⁸ Case 44/79 [1979] ECR 3727.

⁹ Case C-185/95P [1998] ECR I-8417.

1.2.2. Member States' Actions

Subsequently, the ECJ expanded its protection of human rights to include member state actions. Thus, the ECJ “has started to add an ‘offensive’ dimension to its fundamental right doctrine” (De Witte, 1999: 870). According to Lang, member states are bound by the EC fundamental rights principles when they implement community acts and take measures derogating from the fundamental freedoms (1991: 30).

1.2.2.1. Implementing EC acts

Since the national authorities act as the agents of the EC institutions in these areas, it is called an “agency” situation (Duvigneau, 1998: 68). The member states must respect the fundamental rights protected by the ECJ when acting in pursuant of powers granted under EC law. *Wachauf*¹⁰ marked the first time the ECJ required member states to conform to general principles of human rights when implementing EC law. This case showed that member states’ obligations should comply with the principles of fundamental rights, and apply when the member states are implementing EC rules, irrespective of the degree of discretion of member states. This principle was repeated in *Bostock*.¹¹

1.2.2.2. Derogating from EC law

The member states must also abide by the fundamental rights protected by the European Court of Human Rights when invoking derogations permitted by EC law. This was made clear in *Rutili*.¹² Moreover, it “appeared to come close to giving direct effect” (Brown and Jacobs, 2000: 360) to the ECHR, by expressly referring to the latter.

Although the ECJ has expanded its scope of human rights protection since *Stauder*, the court has also established limits. In *Cinetheque*, the ECJ ruled that “it had no power to examine the compatibility” with the convention of laws concerning areas which fall “within the jurisdiction of the national legislator”.¹³

Similarly, the ECJ stated in *Demirel*¹⁴ that it had no jurisdiction to examine the compatibility of national law with the ECHR in areas which fell outside the scope of EC law. Thus it refrained from expanding the scope of EC influence into areas not addressed by the treaties. However, in *P v. S*¹⁵ the ECJ took a “far more liberal approach” (Flynn, 1997: 384), and this case marked a new step in the

¹⁰ Case 5/88 [1989] ECR- 2609.

¹¹ Case C-2/92 [1994] ECR I-955.

¹² Case 36/75 [1975] ECR 1219.

¹³ Joined Cases 60 & 61 /84 [1985] ECR 2605, para. 26.

¹⁴ Case 12/86 [1987] ECR 3719.

¹⁵ Case C-13/94 [1996] ECR I - 2143.

process of identifying fundamental human rights. It held that fundamental rights cover the principle of equality and that this non-discrimination principle extends to transsexuals. The ECJ then concluded that the scope of the directive must be read in light of this principle.

In *ERT*,¹⁶ the ECJ expanded the scope of *Wachauf* to include member state action that falls within the scope of EC law. It held that national acts should not take advantage of an express derogation from the fundamental freedoms unless they respected fundamental rights.

The *Grogan*¹⁷ case illustrated that the protection of fundamental rights which conflict with TEEC objectives would be treated as derogations (Phelan, 1992: 681). However, this restriction “must respect fundamental human rights which are part of the Community legal order and in particular the provisions of the ECHR” (Curtin, 1992: 598).

1.3. Sources of Fundamental Rights: Diverging Contents and Standards?

As the TEEC does not provide a catalogue of fundamental rights, this list is “open-ended” (Lang, 1991: 34). The ECJ gradually developed a remarkable body of case law from 1969 onwards, by referring to the constitutional traditions common to the member states and to international treaties for the protection of human rights. In this regard, the ECJ has stated that the ECHR has special significance. There are, however, other international treaties and organizations; for instance, the ECJ in *Defrenne*¹⁸ derived its decision from the European Social Charter of 1961 and the International Labour Organization (ILO) of 1958.

The content of fundamental rights recognised by the ECJ includes freedom of religion,¹⁹ freedom of expression,²⁰ prohibition on discrimination on grounds of nationality,²¹ right of free movement of persons,²² respect for private life and family life (including medical confidentiality),²³ the right to judicial review,²⁴ the principle of non-retroactivity of penal measures,²⁵ and the right against self-incrimination.²⁶

¹⁶ Case C-260/89 [1991] ECR I-2925.

¹⁷ Case C-159/90 [1991] ECR I-4685.

¹⁸ Case 43/75 [1976] ECR 455.

¹⁹ Case 130/75, Prais [1976] ECR 1589.

²⁰ Case 100/88, Oyowe [1989] ECR 4285.

²¹ Case C-274/96, Bickel [1998] ECR I-7637.

²² Case 186/87, Cowan [1989] ECR 195.

²³ Case C- 404/92P X v. Commission [1994] ECR I – 4737.

²⁴ Case C-120/97, Upjohn [1999] ECR I- 223.

²⁵ Case 68/83, Kirk, [1984] ECR 2689.

²⁶ Case 374/87, Orkem [1989] ECR 3283.

The two sources of fundamental rights protection can lead to diverging standards. Indeed, it is unclear which source provides better protection. There are mainly two possibilities for solving this problem, namely, accession to the ECHR and declaration of a European Community Bill of Rights. The accession to the ECHR should be “accompanied by a system of effective legal remedies” (Neussl, 1997: 56). However, Besselink argued that neither of them can be an adequate legal answer to this problem (1998: 630).

1.3.1. Constitutional Traditions

According to the ECJ's cases, the general principles of EC law constitute the principal source of law for fundamental rights in the EC legal order. At the same time, the ECJ pointed out that the source of these general principles was not totally independent of the legal cultures and traditions of the member states.²⁷ Therefore, it referred to the constitutional traditions common to the member states as sources of inspiration for the protection of fundamental rights in the EC. The *Hauer* is a “good example of the ECJ’s comparative constitutional approach” (Craig and Burca, 2002: 325). However, there may be some difficulties where a fundamental right in one member state was not recognised, or was controversial, in another member state.

In *Hoects*,²⁸ the ECJ seemed to have opted for protection at the “lowest common denominator”, as there were major differences between national legal systems with respect to business premises. Furthermore, there are some limits to the “scope of the doctrine”. As seen in the *Grogan* case, the ECJ would not offer any remedy when a rule of the treaties appeared to be inconsistent with fundamental rights recognised in national constitutions (De Witte, 1991: 11). This case shows that some difficulties can arise when a fundamental right enshrined in a member state’s constitution clashes with economic interests (Hanlon, 2000: 62).

It is difficult to say whether the ECJ has clearly accepted either a maximalist or a minimalist approach. Rather, the ECJ is trying to develop a standard of protection inspired by the common constitutional traditions of the member states.

1.3.2. European Court of Human Rights

Although each member state is individually a party to the ECHR, it is not the case with the EU. However, EC law, as interpreted by the ECJ, has embraced the fundamental rights arising under the ECHR. In 1979 the EC formally proposed accession to the ECHR. However, in its *Opinion 2/94*,²⁹ the ECJ ruled that the EU could not accede to the ECHR unless an EU treaty provision enabled it to do so.

²⁷ Case 17/74, *Transocean Marine* [1974] ECR 1063.

²⁸ Cases 46/87 and 227/88 [1989] ECR 2859.

²⁹ [1996] ECR I-1759.

Thus, in this sense, according to Gaja the ECJ “has failed to contribute to the development of the protection of human rights” (1996: 989).

The express reference to the ECHR in treaties and in case law raises the problem of the relationship between the EC legal order and the ECHR system. In *Johnston*³⁰, the ECJ said that the principles on which the ECHR is based must be taken into consideration in EC law. On the other hand, there is “always confusion about the relationship between the EU and the European law dealing with human rights” (Cuthbert, 2000: 102). It is submitted that “as the area of state action which falls within the jurisdiction of the EC expands, the potential for overlapping and contradictory rulings” between the two courts grows (Burca, 1993: 308).

The difficulties are illustrated by many cases. For example, such possible conflict arose in *Hoects* where the ECJ stated that Article 8 of the ECHR was concerned with the development of man’s personal freedom and might not therefore be extended to business premises. At that time, the ECJ pointed out, there was no case law of the European Court of Human Rights (ECtHR) on the subject. Subsequently, however, the ECtHR has ruled otherwise in *Niemitz*.³¹

Likewise, the *Grogan* and *Open Door*³² cases demonstrated the difference in approach taken by the two European courts. As the relevant national legislation did not come within the ambit of EC law, the ECJ held that it had no jurisdiction to assess the compatibility of national legislation with fundamental rights.

1.4. Political Responses to the Process of Fundamental Rights

The other EC institutions and the member states have approved the ECJ’s approach in order to underline the EC’s political commitment to respect for fundamental rights. This development has gradually been given increasing formal recognition by the EC institutions and within the amended treaties.

Throughout the years, other institutions have been important participants in making and implementing the EC’s fundamental rights policy. In 1977, the European Parliament (EP), the European Council and the European Commission issued a Joint Declaration³³ stressing “the prime importance they attached to the protection of fundamental rights” and referring expressly to the ECHR. This declaration is of great political importance, emphasising as it does the ECJ’s derivation of those human rights. They pledged to respect human rights in the exercise of their powers, pursuant to the EC’s aims. Moreover, the EP adopted the

³⁰ Case 222/8 [1986] ECR 1651.

³¹ Series A, No. 251-B, [1992].

³² Series A, No. 246 [1992].

³³ O.J. 1977 C 103/1.

Declaration on Fundamental Rights and Freedoms,³⁴ which was seen as a first step towards an EC “bill of rights” (Clapham, 1990: 344) in 1989.

However, the main responsibility for the protection of fundamental rights rests with the member states. Therefore, approval from the member states for the ECJ’s importation of fundamental rights principles into EC law has come in the form of amendments to the original treaties.

1.4.1. Amended Treaties

In the preamble to the Single European Act (SEA), the member states expressed their determination to work together to promote democracy on the basis of fundamental rights. According to Article 2 of the Treaty on European Union (TEU), one of its objectives is to “strengthen the protection of the rights and interests of the nationals of its Member States”.

The Treaty of Amsterdam (ToA) brought several new provisions relating to human rights and thus reinforced the basis for the EU in this field. It amended Article 6 (1) of the TEU to provide that the EU is founded on the principles of respect for human rights and fundamental freedoms. It repeated much of the language used by the ECJ in its case law relating to the protection of fundamental rights as general principles of EC law. Thus, “the provisions in the treaties have now to be interpreted consistently with the general requirement that fundamental rights have to be respected” (Gaja, 1994: 552). This expanded ECJ jurisdiction to include a review of EC institutions’ actions regarding fundamental rights protections in the EC legal order, whether acting in the context of EC or EU policy making (Peers, 1999: 167).

By the same token, Article 7 of the TEU introduced a political mechanism to prevent violations of these principles. Therefore, “the need to comply with fundamental principles is being taken seriously indeed” (Steiner and Woods, 2000: 114). The Treaty of Nice has added a new part to this article and there is a slightly new procedure for determining whether there is a “clear risk of a serious breach” of fundamental rights.

The EU has included the human rights clause in treaties with third countries. Article 49 of the TEU spells out that accession is only open to states that respect the principles set out in Article 6 (1) and are thus committed to the protection of human rights. In 1993, the Copenhagen European Council formulated that a candidate country must achieve respect for human rights.

In addition, the principle of non-discrimination on grounds of nationality was enshrined in Article 13 of the EC. This article has an impact on fundamental rights

³⁴ OJ.1989, C120/51.

legislation (Flynn, 1999: 1151). However, under Article 68 (1) of the EC, the ECJ's jurisdiction is limited to preliminary rulings upon request of a national court, against whose decisions there is no legal remedy under national law. It has been argued that due to the long wait and delays in judicial procedure, "doubts may be raised as to whether this Article complies with the fundamental right to effective judicial review" (Ward, 2001: 416).

1.4.2. The Charter of Fundamental Rights

The Charter of Fundamental Rights is the latest in a whole raft of the EC's declarations and charters concerning fundamental freedoms. It has brought all the personal, civic, political, economic and social rights together into a single simple text. It stems from the treaties, ECJ case law, the member states' constitutional traditions and the ECHR.

The charter can be seen as a "definitive guidance on issues such as the rights to be protected, the scope of the protection, and the standard of protection". Moreover, it could provide "one basis for the evolving constitutional framework of the EU" (Shaw, 2000: 363).

The convention on the future of the EU is currently studying the question of the charter's legal status, whether to make it legally binding. However, since the ECHR would lead to increase the ECJ's jurisdiction, the majority of member states may be reluctant to agree to a legally binding charter.

2. A Critical Assessment of the ECJ's Contribution to the Emergence of Fundamental Rights

The ECJ is the first institution to stress the need to respect fundamental rights in the EU and "from scratch; it has built up its case law" (Betten and Grief, 1998: 63). Nonetheless, as Tridimas rightly pointed out, the ECJ's "creative jurisprudence has not been without its critics" (1999: 202). The level of protection has been considered insufficient by a number of scholars. It is claimed that the ECJ has left fundamental rights issues "undecided, faced open conflict, or adopted a constructive approach" (Spielmann, 1999: 776). In this context "adopted a constructive approach" may be interpreted as a positive development rather than a reason for criticism as well. Generally, five main criticisms have been voiced. All concerns are to some extent related, and represent "a degree of scepticism about the ECJ's ability to enforce a satisfactory system of human right protection" (Craig and Burga, 2002: 363).

First of all, it has been claimed that the doctrine of fundamental rights has been developed with "cynical motives" (Douglas-Scott, 2002: 437). In fact, in its early cases, the ECJ had held that it had no power in the field of human rights. It is clear that the ECJ did not start the process of human rights spontaneously. One of the

reasons for the introduction of fundamental rights into EC law was some national constitutional courts' opposition to its supremacy. The German Constitutional Court threatened to use the "ultimate weapon simply ruling that an EC measure or ECJ judgment is in breach of national constitutional law" (Peers, 1998: 146). In order to "stave off rebellion" (Steiner and Woods, 2000: 113) of these courts, the ECJ decided that fundamental rights are part of the general principles of law which EC institutions have to respect in their activities. Specifically, "the ECJ's discovery" of fundamental rights "was provoked by a well-founded fear" of some national constitutional courts' attitude. The ECJ was "forced to recognise [that] fundamental rights prevent the Community's laws from being tested for compatibility with national constitutions" (Mancini and D. Keeling, 1994: 187).

Second, there have been some national reactions regarding the weaknesses of the ECJ's case law. Some national courts also contributed to the development of the EC's fundamental rights by their criticisms of the ECJ. For example, the German Constitutional Court held that fundamental rights were insufficiently protected by EC law because EC lacked a catalogue of those rights.³⁵ It also maintained that the German courts should not apply rules of EC law which infringed fundamental rights as guaranteed by the German Constitutional Court, as long as EC law did not itself provide sufficient protection.

Third, Coppel and O'Neill have argued that the ECJ is not really interested in offering effective protection for human rights, but uses its general principles of case law in an instrumental way, namely, to affirm the authority of EC law against the member states. Furthermore, they have asserted that the ECJ does not seem to take fundamental rights as seriously as their weight requires and is using the rhetoric of human rights protection as a cloak for other aims, especially for market integration (Coppel and O'Neill, 1992: 670). Likewise, Hanlon has implied that the ECJ has prioritised market concerns, as exemplified in the Grogan case (Hanlon, 2000: 62). Weiler and Lockhart, on the other hand, have averred that the ECJ is genuinely concerned with protecting human rights (1995).

The fourth question is the lack of visibility of fundamental rights in the EC because of the unwritten state of its general principles of law. The case law was inspired by the ECHR and the long-established constitutional traditions of the member states. However, this means that fundamental rights are granted somewhat indirectly to the citizens and are not immediately visible to them. It is argued that the ECJ's case law can only take effect "after a violation has been committed", and this case law does not provide adequate protection because it is subject to change. So this situation is incompatible with the requirements of legal certainty (Toth, 1997: 495). Furthermore, it is claimed that "the ECJ's scrutiny is not strict enough,

³⁵ Bundesverfassungsgericht, [1974] 2 CMLR 551.

i.e., that it leaves too much to the institutions' discretion" (Bogdandy, 2000:1320) and that the ECJ has attempted to "act as another ECtHR" (Craig and Burca, 2002: 63).

Finally, it is pointed out that the narrow construction of Article 230 (4) of the EC makes it too difficult to obtain adequate legal protection for litigating human rights violations, since "except in really exceptional circumstances, there is no right of action against breaches of fundamental rights committed through general normative acts of Community law." (De Witte, 1999: 877). The ECJ in *Johnston* "cast the entitlement of private parties to an effective judicial remedy as a fundamental right in the Community legal order" (Ward, 2000b: 217). On the other hand, according to Ward (2000b: 244), "the ECJ withdrew from taking a more innovative approach in the *Stichting Greenpeace*³⁶ case." Similarly, AG Jacobs in *UPA*³⁷ and the CFI in *Jégo Quéré*³⁸ have argued that there were some problems regarding individual concern with the fundamental right of access to judicial review. As Article 230 of the EC "is hopelessly outdated and in need of reform," (Neuwahl, 1996: 17). It should be open to "individuals who claim that their fundamental rights have been violated, even with respect to a Community act which is not [a] direct and individual concern to them." (Schermers, 1996: 17).

Conclusion

The ECJ's long-standing case law has been the important driving force for the development of the EU's fundamental rights framework. The issue of EC fundamental rights is in a dynamic phase. The ECJ's case law on fundamental rights is, in fact, still developing. The jurisprudence of the ECJ in the field of human rights is now well established, and it will continue to expand their protection.

The ECJ and other institutions are making efforts to make the EC fundamental rights more coherent, result-oriented, transparent and successful. The ECJ has undoubtedly made significant contributions to bolster fundamental rights in the EC. Notwithstanding the views of some critics, it will be seen that overall, case law had the effect of expanding the EC's scope of competence in this field. The evolution of fundamental rights within the EC legal order "has reached a point where no one can continue to deny its role in the promotion and protection of such rights." (McCanna, 1999: 74)

Although there are still "relatively few references" to fundamental rights in EC law, even after treaty revisions of the SEA, TEU, ToA and Nice (Douglas – Scott,

³⁶ Case C-321/95 P [1998] ECR I-1651.

³⁷ Case C-50/00, UPA, [2002] ECR I-6677, the Opinion of AG, para. 39.

³⁸ Case T-177/01, Jégo Quéré, [2002] ECR II-2365.

2002: 433), and “the EU lacks a [full]-fledged human rights policy” (Alston & Weiler, 1999: 7), the author thinks that the issue has been reduced considerably since the EC was founded. The EC is no longer an organisation that merely pursues economic objectives; instead, EU treaties and case law provide for fundamental rights. It is necessary to keep in mind that it is “unlikely that the EU would have reached this stage if the ECJ had not taken that small first step in *Stauder*” (Arnull, 1999: 223).

References:

- Alston, P. & Weiler, J.H.H. (1999) An Ever Closer Union in Need of a Human Rights Policy: the EU and Human Rights, *EU and Human Rights*, P. Alston (Ed.), Oxford.
- Arnulf, A. (1999) *The EU and its Court of Justice*, Oxford.
- Besselink, L. (1998) "Entrapped by the Maximum Standard: on Fundamental Rights, Pluralism and Subsidiarity in the EU", *Common Market Law Review*, 35, pp.629-680.
- Betten, L. & N. Grief (1998) *EU Law and Human Rights*, Longman.
- Brown, L. & Jacobs, T. (2000) *The Court of Justice of the European Communities*, Sweet & Maxwell; 5th Revised Edition.
- Coppel, J. & O'Neill, A. (1992) "The European Court of Justice: Taking Rights Seriously?", *Common Market Law Review*, 29, pp.669-692.
- Craig, P. & Burga, G. (2002) *EU Law: Text, Cases, and Materials*, Oxford, 3rd Edition.
- Curtin, D. (1992) "Case commentary on Grogan", *Common Market Law Review*, 29, pp.585-603.
- Cuthbert, M. (2000) *EU Law*, Sweet & Maxwell, 3rd Edition.
- De Burca, G. (1993) "Fundamental Human Rights and the reach of EC law", *Oxford Journal of Legal Studies*, 13, pp.283-319.
- De Witte, B. (1991) Community Law and National Constitutional Values, *Legal Issues of Economic Integration*, 1991/2, pp.1-22.
- De Witte, B. (1999) The Past and Future Role of the ECJ in the Protection of Human Rights, *EU and Human Rights*, P. Alston (Ed.), Oxford.
- Douglas - Scott, S. (2002) *Constitutional Law of the EU*, Longman.
- Duparc, C. (1992) *The EC and Human Rights*, European Commission.
- Duvigneau, J. (1998) From Advisory Opinion 2/94 to the Amsterdam Treaty: Human Rights Protection in the EU, *Legal Issues of Economic Integration*, 1998/2, pp.61-91.
- Flynn, L. (1997) "Case Commentary on P v S", *Common Market Law Review*, 34, pp.367-387.
- Flynn, L. (1999) "The Implications of Article 13 EC-After Amsterdam, Will Some Forms of Discrimination be more equal than others", *Common Market Law Review*, 36, pp.1127-1152.
- Gaja, G. (1994) The Protection of Human Rights under the Maastricht Treaty, *Institutional Dynamics of European Integration*, Vol. II, D. Curtin & T. Heukels (Eds.), Martinus Nijhoff.
- Gaja, G. (1996) "Case commentary on Opinion 2/94", *Common Market Law Review*, 33, pp.973-989.
- Hanlon, J. (2000) *EC Law*, Sweet & Maxwell, 2nd Edition.
- Hartley, T. (1998) *The Foundations of EC Law*, Oxford, 4th Edition.
- Kent, P. (2000) *EU Law*, Sweet & Maxwell, 2nd Edition.

- Lang, J. (1991) "The Sphere in which Member States are obliged to comply with the General Principles of law and Community fundamental right principles", *Legal Issues of Economic Integration*, 1991/2, pp.23-35.
- Mancini, F. & Keeling, D. (1994) "Democracy and the ECJ", *Modern Law Review*, 57, pp.175-190.
- Mc Cannan, M. (1999) "*Human Rights in the EU: Past, Present and Future*", Dissertation of LLM in EC Law, University of Essex.
- Neussl, P. (1997) European Citizenship and Human Rights: an Interactive European Concept, *Legal Issues of Economic Integration*, 1997/2, pp.47-66.
- Neuwahl, N. (1996) "Article 173 Paragraph 4 EC: Past, Present and Possible Future", *EL Review*, 21, pp.17-31.
- Peers, S. (1998) "Taking Supremacy Seriously", *EL Review*, 23, pp.146-156.
- Peers, S., (1999) Human Rights and the Third Pillar in P. Alston (ed.), *The EU and Human Rights*, Oxford.
- Phelan, D. (1992) "Right to Life of the Unborn v Promotion of Trade in Services: the ECJ and the Normative Shaping of the EU", *Modern Law Review*, 55, pp.670-689.
- Schermers, H.(1996) Comments and Conclusions, *Human Rights Opinion of the ECJ and its Constitutional Implications*, CELS Occasional Paper, No.1, University of Cambridge.
- Scheuner, U. (1975) Fundamental Rights in European Community Law and in National Constitutional Law, *Common Market Law Review*, 12, pp.171-191.
- Shaw, J.(2000) Law of the EU, Palgrave, 3rd ed.
- Spielmann, D.(1999) Human Rights Case Law in the Strasbourg and Luxembourg Courts: Conflicts, Inconsistencies, and Complementarities, *EU and Human Rights*, P. Alston (Ed.), Oxford.
- Steiner, J. & Woods, L. (2000) *Textbook on EC Law*, Blackstone, 7th ed.
- Toner, H. (1999) "Case commentary on Baustalgewebe", *Common Market Law Review*, 36, pp.1345-1355.
- Toth, A. (1997) "The European Union and Human Rights: the Way Forward", *Common Market Law Review*, 34, pp.491-529.
- Tridimas, T. (1999) *The General Principles of EC Law*, Oxford.
- Von Bogdandy, A. (2000) "The EU as a Human Right Organization? Human Rights and the core of the EU", *Common Market Law Review*, 37, pp.1307-1338.
- Ward, A. (2001) Judicial Architecture at the Cross-Roads: Private Parties and Challenge to EC Measures Post-Jégo Quéré, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 413.
- Ward, A. (2000a) The Limits of the Uniform Application of Community Law and Effective Judicial Review: A Look Post-Amsterdam, *Future of Remedies in Europe*, C. Kilpatrick, T. Novitz and P. Skidmore (Eds.), Oxford.
- Ward, A. (2000b) *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EC Law*, Oxford.
- Ward, I. (1996) *The Margins of European Law*, Macmillan.

Weiler, J. & Lockhart, N. (1995) "Taking Rights Seriously' Seriously: the European Court and its Fundamental Rights Jurisprudence", *Common Market Law Review*, 32, pp.51-94 & pp.579-627.

Case Law

Baustalgewebe v. Commission (1998) Case C-185/95P, ECR I-8417.

Bostock (1994) Case C-2/92, ECR I-955.

Bundesverfassungsgericht, (1974) CMLR 2, 551.

Cinetheque (1985) Joined Cases 60 and 61/84, ECR 2605.

Cowan v Le Tresor Public (1989) Case 186/87, ECR 195.

Criminal proceedings against Horst Otto Bickel (1998) Case C-274/96, ECR I-7637.

Criminal proceedings against Horst Otto Bickel (1998) Case C-274/96, ECR I-7637.

Defrenne v. Sabena No:3 (1978) Case 149/77, ECR 1365.

Demirel (1987) Case 12/86, ECR 3719.

ERT (1991) Case C-260/89, ECR I – 2925.

Geitling (1960) Joined Cases 36-38 and 40/59, ECR 423.

Hauer (1979) Case 44/79, ECR 3727.

Hoechst v Commission (1989) Cases 46/87 and 227/88, ECR 2859.

Internationale Handelsgesellschaft v. Einfuhr- und Vorratstelle für Getreide und Fettermittel (1970) Case 11/70, ECR 1125.

Jégo Quéré (2002) Case T-177/01, ECR II-2365.

Johnston v. RUC Case 222/84, ECR I – 1651.

Kirk (1984) Case 63/83, ECR 2689

Niemitz (1992) Series A, No 251-B, EHRR 16, 97.

Nold v. Commission (1974) Case 4/73, ECR 491.

O.J. (1977) C 103/1.

OJ. (1989), C120/51.

Open Door (1992) Series A, No. 246

Opinion 2/94 (1996) ECR I-1759.

Orkem v. Commission (1989) Case 374/87, ECR 3283

Oyowe and Traore v. Commission (1989) Case 100/88, ECR 4285.

P v. S and Cornwall County Council (1996) Case C-13/94, ECR I – 2143.

Prais v. Council (1976) Case 130/75, ECR 1589.

Rutili (1975) Case 36/75, ECR 1219.

Sgarlata and Others v Commission (1965) Case 40/64, ECR 215.

SPUC v Grogan (1991) Case C-159/90, ECR I-4685.

Stauder v City of Ulm (1969) Case 29/69, ECR 419.

Stichting Greenpeace (1998) Case C-321/95 P, ECR I-1651.

Stork v. High Authority (1959) Case 1/58, ECR 17.

Transocean Marine Paint v. Commission (1974) Case 17/74, ECR 1063.

UPA (2002) Case C-50/00, ECR I-6677.

Upjohn v. Licensing Authority established by the Medicines Act (1999) Case C-120/97, ECR I- 223.

Wachauf v. Germany (1989) Case 5/88, ECR 2609.

X v. Commission (1994) Case C- 404/92P, ECR I – 4737.

**THE EUROPEAN UNION'S POSITION ON THE WESTERN SAHARA
CONFLICT:
A BARRIER TO MEDITERRANEAN COOPERATION**

Uğur Burç YILDIZ*

Abstract

In 2008, the Union for the Mediterranean was established by the members of the European Union and the Mediterranean partner countries to turn the Mediterranean basin into an area of dialogue, exchange and cooperation to guarantee peace, stability and prosperity through the development of common projects. However, the Western Sahara conflict prevents the initiation of common projects between Morocco and Algeria and also puts at risk common projects in the entire Maghreb region. This article aims to explain why the European Union, despite its significant leverage on Morocco through strong economic relations and the European Neighborhood Policy's financial contributions, prefers to remain inactive in solving the Western Sahara conflict. It is argued that the European Union's inactivity is due to the policies of France, the United States and Spain on the Western Sahara conflict. France and the United States support the Moroccan autonomy plan on account of their strategic interests in Morocco and North Africa, and for the same reasons, Spain pursues a balanced policy that suits Moroccan interests. The European Union neither wants to upset these member states nor the United States by intervening in the conflict and putting diplomatic pressure on Morocco. Therefore, the European Union has adopted an inactive position on the Western Sahara conflict that seriously hinders Mediterranean cooperation efforts under the Union for the Mediterranean.

Keywords: *The Western Sahara Conflict, the European Union, the Union for the Mediterranean, Morocco.*

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BATI SAHRA SORUNUNDAKİ POZİSYONU: AKDENİZ'DE İŞBİRLİĞİ İÇİN BİR ENGEL

Özet

Akdeniz İçin Birlik, 2008 yılında, Avrupa Birliği ve Akdeniz'deki ortak ülkeler tarafından Akdeniz havzasını ortak projelerin geliştirilmesi yoluyla barışı, istikrarı ve refahı garanti altına alan bir diyalog, değişim ve işbirliği alanına çevirmek amacıyla kurulmuştur. Ancak, Batı Sahra sorunu Fas ve Cezayir arasında projelerin başlatılmasını engellediği gibi tüm Mağrip bölgesinde de ortak projeleri riske sokmaktadır. Bu makale, Fas ile olan güçlü ekonomik ilişkilerine ve Avrupa Komşuluk Politikası ile Fas'a sağladığı mali yardımlara rağmen Avrupa Birliği'nin Batı Sahra sorununun çözümünde neden pasif bir pozisyonda kalmayı tercih ettiğini açıklamaktadır. Avrupa Birliği'nin pasifliği Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve İspanya'nın Batı Sahra sorunundaki politikalarından kaynaklanmaktadır. Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri Fas ve Kuzey Afrika'daki stratejik çıkarlarından dolayı Fas'ın otonomi planına destek vermekte, aynı nedenlerden dolayı İspanya ise Fas'ın çıkarlarına uyan dengeli bir politika yürütmektedir. Avrupa Birliği bu üyelerini ve Amerika Birleşik Devletleri'ni rahatsız etmemek amacıyla soruna müdahil olmamakta ve Fas üzerinde diplomatik baskı kurmamaktadır. Bundan dolayı Avrupa Birliği, Batı Sahra sorununda pasif bir pozisyon benimsemiştir ve bu pasif pozisyon Akdeniz İçin Birlik'in kapsamındaki Akdeniz'deki işbirliği çabalarının önünde ciddi bir engeldir.

Anahtar Kelimeler: Batı Sahra Sorunu, Avrupa Birliği, Akdeniz İçin Birlik, Fas.

Introduction

One of the most important regional cooperation initiatives of the European Union (EU) concerns the Mediterranean area. Following unsuccessful attempts to ensure Mediterranean cooperation with the Global Mediterranean Policy (1972-1990) and the Renovated Mediterranean Policy (1990-1995), the EU introduced the Euro-Mediterranean Partnership (EMP) in 1995 in order to effectively cope with the increasing threats of the post-Cold War period, such as terrorism, trafficking in drugs, guns and humans, the proliferation of weapons of mass destruction and illegal immigration. The main logic behind the creation of the EMP was to reduce the spread of these threats from the south Mediterranean area to Europe by ensuring socio-economic development and democratization in Mediterranean partner countries. However, the EU did not achieve its EMP targets mainly because of the Arab-Israeli conflict, in particular after the collapse of the Middle East Peace Process in 2000.

In 2007, in order to ensure real Mediterranean cooperation, the then-French President Nicolas Sarkozy tried to convince EU and Mediterranean country leaders to adopt his proposed Mediterranean Union project. After initial disagreements, in particular between Germany and France about the context of the new initiative, the Union for the Mediterranean (UfM) was created on July 13, 2008 as the re-launched EMP, with the aim of turning the Mediterranean basin into an area of dialogue, exchange and cooperation guaranteeing peace, stability and prosperity through developing common projects. The founding members of the UfM were the EU's 27 countries and 16 countries from the Mediterranean region (Tunisia, Syria, Israel, the Palestinian Authority, Morocco, Mauritania, Lebanon, Jordan, Egypt, Algeria, Montenegro, Monaco, Albania, Croatia, Bosnia Herzegovina and Turkey). However, as a result of the Israeli military operation against the Gaza Strip in December 2008, Arab states started to boycott the main institutions of the UfM, turning it into a defunct organization.

The other reasons for the UfM's failure are the various regional conflicts that obstruct the development of common projects. Like the regional conflicts in the Mediterranean area, such as the longstanding conflict between Turkey and Greek Cypriots, the Western Sahara conflict also interferes with the development of common projects. Today, the Western Sahara conflict not only prevents the development of common projects between Morocco and Algeria, which are the main conflicting countries, but also threatens projects which affect the wider Maghreb region. In fact, the EU has significant leverage on Morocco, which illegally controls some 85% of Western Sahara territories, through the European Neighborhood Policy (ENP) and strong economic relations. However, the EU does not want to intervene in the Western Sahara conflict and put diplomatic pressure on Morocco. The EU abstains from involving the conflict in order not to antagonizing France, Spain and the U.S. because France and the U.S. clearly support the Moroccan autonomy plan, while Spain pursues a balanced policy that suits Morocco, due to their strategic interests in Morocco and North Africa. The EU's resulting inactivity is a barrier to developing Mediterranean cooperation in the context of the UfM.

This paper begins by providing information on the history of the Western Sahara conflict. The second section explains the establishment, structure and aims of the UfM and then analyzes the negative impact of the Western Sahara conflict on the UfM. The third section firstly focuses on the strong relationship between the EU and Morocco in order to demonstrate the EU's significant potential leverage to impose diplomatic pressure on Morocco to convince that country to find a solution. After that, it analyzes the policies of France, Spain and the U.S. on the Western Sahara conflict to show why the EU prefers to remain inactive without putting diplomatic pressure on Morocco. The conclusion provides a general evaluation of

the situation and offers some recommendations to the EU to ease the work of the United Nations (UN).

1. The History of the Western Sahara Conflict

The Western Sahara (formerly the Spanish Sahara) is an area of 266,000 square kilometers located in northeast Africa. It borders Morocco on the north, Mauritania to the east and south and Algeria on the northeast, and has a 1,200-kilometer-long coastline on the Atlantic Ocean. Today's internationally recognized borders of the Western Sahara were determined by the Spanish- Franco treaties of 1900, 1904 and 1912. The population of the Western Sahara is 522,928 as of July 2012 (Central Intelligence Agency, 2012, November 9). The territory is rich in natural resources, particularly phosphates and uranium, while it has rich fishing grounds off its long coastline and great potential for large offshore oil reserves (Omar, 2008: 43).

As a result of the Berlin Conference (1884-1885), at which the European powers divided Africa, Spanish colonization began in the Western Sahara. After long Spanish domination, in 1965, the UN involved itself in the Western Sahara issue with the General Assembly's first resolution requesting the government of Spain, as the administering power, to take immediately all necessary measures for the liberation of the Spanish Sahara from colonial domination (United Nations, 1965: 59-60). In 1966, the UN General Assembly this time called on Spain to take all necessary steps to hold a referendum on self-determination in the Western Sahara (United Nations, 1966: 72-73), and by 1973, the General Assembly had adopted six more resolutions requesting Spain to hold a referendum on self-determination. The Polisario Front (*Popular Front for the Liberation of Saguia el-Hamra and Río de Oro*), a guerrilla group seeking independence for the Western Sahara, was founded in 1973. In early 1975, Spain announced it would hold a referendum. However, King Hassan II of Morocco opposed this, proposing arbitration by the International Court of Justice (ICJ) instead. The ICJ, in its advisory opinion on October 16, 1975, found that there were ties between the Moroccan King and some of the tribes of the Western Sahara, although it also concluded that these ties were not sufficiently important to affect the population's right to self-determination. The ICJ therefore argued that the Sahrawis were the owners of the territory, and therefore they had right of self-determination (International Court of Justice, 1975). One day after the ICJ's opinion, King Hassan called on Moroccans to make a "Green March" that aimed to put pressure on the Spanish authorities. In November, nearly 350,000 civilian Moroccans crossed into the Western Sahara to show their support for their king's aim to annex the territory.

Following the Green March, Spain signed the Madrid Accords with Morocco and Mauritania on November 14, 1975. The agreement, which was not recognized by the UN, resulted in Spanish withdrawal from the Western Sahara and turning

over administrative responsibilities to Morocco and Mauritania. Algeria and the Polisario Front, which had demanded independence, strongly opposed the agreement. In 1976, as a result of the agreement, Morocco annexed the northern two-thirds of the Western Sahara while Mauritania acquired the southern third. In the same year, the Polisario Front, diplomatically and militarily backed by Algeria, declared the independent Sahrawi Arab Democratic Republic (SADR)¹ and started a guerrilla warfare campaign against the occupying forces. Although Mauritania announced its withdrawal from the southern parts of the region in 1979 as a result of the Polisario Front's military struggle, Morocco soon after took control of these formerly Mauritanian regions. The ensuing military struggle between Morocco and the Polisario Front continued until the UN implemented a cease-fire in 1991.

Due to the pressure from Perez de Cuellar, Secretary-General of the UN, in 1985, King Hassan of Morocco had to accept a referendum for the self-determination of the Western Saharan people. After, Perez de Cuellar sent his settlement proposal to Morocco and the Polisario Front, and the UN's Settlement Plan came into effect in April 1991 after its approval in the Security Council. The plan first established a ceasefire between the parties. Next, in order to carry out the referendum, the plan required the creation of the United Nations Mission for Referendum in Western Sahara (MINURSO), composed of civilian, military and police components (Theofilopoulou, 2006: 3). However, on December 15, 1995, as a result of disagreements on the identification of voters in the referendum, Boutros Ghali, Secretary-General of the UN, stressed that he was not optimistic about the implementation of the referendum and instead indicated the need to start direct talks between the parties. However, the Polisario Front rejected talks because of the precondition that there be no mention of independence for Western Sahara. In May 1996, the Security Council decided to suspend the identification of voters and reduced the military presence of MINURSO.

On January 1, 1997, Kofi Annan was appointed as the new Secretary-General of the UN and, three months later, he appointed James Baker, former U.S. Secretary of State, as his personal envoy for Western Sahara. Baker convinced the parties to sign the Houston Accords, which reactivated the Settlement Plan. This also led MINURSO to resume the identification of voters for the referendum on self-determination in December 1997, which it finalized in January 2000. However, Morocco then rejected the referendum due to its fear of losing the vote (Omar, 52), which led Annan to decide to abandon the winner-take-all nature of the referendum (independence or integration), instead calling on Baker to find a compromise solution (Mundy, 2004: 130).

¹ The SADR is now recognized by more than 80 countries, and is a full member of the African Union.

In September 2000, Baker proposed a draft Framework Agreement (FA) for a five-year autonomy period followed by a referendum. The draft FA, which was accepted by the Security Council in June 2001, granted extensive administrative autonomy to the Sahrawis while recognizing the sovereignty of Morocco over the Western Sahara. However, it is important to note that the draft FA did not mention the options in the referendum for the final status of the Western Sahara. Baker's first plan was accepted by Morocco but rejected by the Polisario Front and Algeria on the grounds that it could lead to the integration of the territory with Morocco. In July 2002, the Security Council asked Baker to pursue his efforts to find a solution, indicating that it would consider supporting any approach which would provide self-determination (Theofilopoulou, 9-11). Baker, with UN support for his efforts, presented his second plan in 2003, called the "Peace Plan for Self-Determination of the People of Western Sahara". The most significant difference in the second plan was the options it presented on the final status of the territory after the five-year autonomy period: independence, autonomy or integration with Morocco. The second plan was accepted by the Polisario Front and Algeria, but Morocco, with the strong support of France, rejected it for including the option of independence (Roussellier, 2005: 326- 328). After the collapse of the second plan, Baker resigned in June 2004.

Having rejected the second Baker plan, Morocco argued that it was still willing to give Sahrawis autonomy as long as the sovereignty, national unity and territorial integrity of Morocco were respected. In April 2007, Morocco sent its new proposal, which later gained the support of the U.S., France and Spain, to Ban Ki-Moon, UN Secretary-General. The new Moroccan proposal, which was called the "Moroccan Initiative for Negotiating an Autonomy Statute for the Sahara Region", was in fact along the same lines as Baker's plans in terms of the powers of the local administration. The only matters that Rabat wanted to control were foreign affairs, defense and the currency. In addition, although the proposal included a referendum concerning the region's autonomous status, it did not clarify whether the people of the Western Sahara could choose independence or integration into Morocco (Sola-Martin, 2009: 131). Therefore, the Polisario Front strongly rejected it. In response to the Moroccan proposal, the Polisario Front sent its own counter-proposal to the UN, entitled "Proposal of the Frente Polisario for a Mutually Acceptable Solution that Provides for the Self-Determination of the People of Western Sahara", which demanded a referendum on self-determination, including the options already endorsed by the Security Council. The effect of these one-sided proposals, particularly the Moroccan one, was to further the deadlock in the Western Sahara conflict. Since his appointment to the post of Personal Envoy of the UN Secretary-General for Western Sahara in 2009, Christopher Ross, former Ambassador of the U.S. to Syria and Algeria, has been working to convince the parties to reach a just, lasting and mutually acceptable political solution, which can provide for the self-

determination of the people of Western Sahara. Ross has several times urged the parties to move swiftly into serious negotiations, and has asked key members of the international community to use their influence to encourage the parties to do so (Ross Calls for a Settlement, 2012, November 12).

Since the beginning of the Western Sahara conflict in the mid 1970's, its cost has been very high, not only in terms of humanitarian, economic and political harm for the main conflicting parties, namely Morocco, the Polisario Front and Algeria, but also for the international community and regional economic and political integration efforts among the Maghreb countries. The EU has also been affected by this conflict, particularly regarding the UfM's aim of developing projects in the southwest Mediterranean, which has been blocked by disagreements between Morocco and Algeria over the Western Sahara.

2. The Impact of the Western Sahara Conflict on the Union for the Mediterranean

The main purpose of the EU in developing regional cooperation policies is to ensure its own security. It considers that disseminating economic, political, social and cultural benefits through regional cooperation should lead to peace, economic development and prosperity in the countries on its periphery, which should prevent threats from these countries reaching Europe, such as international terrorism, illegal immigration, drug and human trafficking. Besides, the EU wants to increase trade and investment opportunities for its own economic actors. With these aims, the EU started to create and implement regional cooperation policies with African countries in the 1960s, expanding them to include Mediterranean, Middle Eastern and East European countries during the 1970s and 1980s. Since the end of the Cold War, the EU has accelerated its regional cooperation efforts (Smith, 2006: 69-70), and created the European Economic Area in 1994, the Northern Dimension in 1999, the ENP in 2004, the Central Asia Strategy in 2007, the Black Sea Synergy in 2008 and the Eastern Partnership in 2009.

In addition, the EU has developed several initiatives for Mediterranean countries, which are the main sources of threats like terrorism, and cross-border trafficking in drugs, women, illegal migrants and weapons (Council of the European Union, 2003: 3-5). In this context, the EU created the Global Mediterranean Policy in 1972, the Renovated Mediterranean Policy (RMP) in 1990 and, more comprehensively than the previous two, the Euro-Mediterranean Partnership (Barcelona Process) in 1995. However, since these initiatives all eventually failed, in 2008, the EU decided to create the UfM, which was envisaged as the continuation of the EMP, in order to achieve regional cooperation through projects.

The then-French President Nicolas Sarkozy made great efforts in 2007 and 2008 to convince other EU members, and the Mediterranean countries, to accept his Mediterranean project. After initial disagreements, the deal was reached on March 3, 2008, between France and Germany regarding the context of the new initiative. The Franco-German deal paved the way for the creation of the UfM. On March 20, 2008, the European Commission, realizing that the EMP was no more than a forum, decided that Sarkozy's new initiative needed more institutionalization and financial support for common projects to achieve Mediterranean integration (European Commission, 2008). At the Paris Summit of July 13, 2008, the 27 member states of the EU and 16 countries from the Mediterranean region (Tunisia, Syria, Israel, the Palestinian Authority, Morocco, Mauritania, Lebanon, Jordan, Egypt, Algeria, Montenegro, Monaco, Albania, Croatia, Bosnia Herzegovina and Turkey) established "The Barcelona Process: The Union for the Mediterranean" with the aim of making the Mediterranean an area of peace, democracy, cooperation and prosperity. With the declaration of the member countries of the new initiative in Marseilles on November 4, 2008, the name "The Union for the Mediterranean" began to be used.

The main logic and target of the UfM is to strengthen relations between the EU and the Mediterranean countries through financially empowered projects. Six priority project areas were determined at the Paris Summit of July 2008. The first is the de-pollution of the Mediterranean, including coastal and protected marine areas, particularly in the water and waste sectors. The second is the creation of maritime and land highways to increase the flow and freedom of movement of people and goods. The third is the introduction of a joint Civil Protection program on prevention, preparation and response to disasters, linking the Mediterranean region more closely to the EU Civil Protection Mechanism. The fourth is the research and development of alternative sources of energy (the Secretariat was tasked with exploring the feasibility, development and creation of a Mediterranean Solar Plan). The fifth project area is the promotion of higher education and scientific research in the Mediterranean and the establishment of a "Euro-Mediterranean Higher Education, Science and Research Area" in the future. The sixth project area is the promotion of small and medium-sized enterprises in the Mediterranean partner countries by assessing the needs of these enterprises, defining policy solutions and providing them with resources in the form of technical assistance and financial instruments (Secretariat of the UfM, 2008b: 19-20).

In order to achieve the goals and realize the projects, more institutionalization was provided for the UfM. Thus, in addition to the existing institutions of the EMP, the parties agreed to create biennial summit of the Heads of State and Government, charged with giving political guidance to the partnership and endorsing a broad two-year work program, the Permanent Joint Committee, assigned to assist and

prepare the meetings of senior officials and ensure appropriate follow-up, the Secretariat (in Barcelona), mandated to work on projects just in technical nature, and the Co-Presidency (including one country from the EU and one country from the Mediterranean partners), authorized to call and chair the summits, all ministerial meetings, senior officials meetings, and a Joint Permanent Committee. In addition to these new institutions, the existing institutions of the UfM were charged with new missions to fulfill the objectives of the UfM. Accordingly, the mission of the Foreign Affairs Ministerial meetings was specified as reviewing progress in the implementation of the conclusions of the summits, preparing future summit meetings and approving new projects. Sectoral Ministers were mandated to review the progress made in each policy area of the partnership, while the Senior Officials were authorized to deal with all aspects of the initiative. They convene regularly to prepare ministerial meetings and to submit projects and proposals and the annual work program for adoption (Secretariat of the UfM, 2008b: 13-16; Secretariat of the UfM, 2008a: 3-5).

The UfM, however, started to collapse soon after its creation, primarily because of the Arab- Israeli conflict, which brought its main institutional structure into political deadlock. As a result of Israel's military strike on the Gaza Strip in December 2008, known as the Gaza War, the Arab countries, encouraged by Egypt, began boycotting the UfM's leading institutions. Due to this, most importantly, the Summits of Heads of State and Government have not gathered since 2008. In addition, the Arab countries boycotted the Foreign Affairs Ministerial Meetings in order to show their reaction to Avigdor Lieberman, the Israeli Foreign Minister. The Sectoral Ministerial and Senior Officials Meetings have also been affected by the Arab-Israel conflict. For instance, in April 2010, as a result of terminological disagreements, the Water Strategy document was not accepted (Med Water Conference Ends in Failure, 2010, April 13). Due to these developments, the UfM reached political deadlock and ceased to function.

The second reason behind the failure of the UfM is the negative impact of other regional conflicts on the development of common projects. As earlier mentioned, the UfM wants to reach its aims through projects, by offering support to regional, sub-regional and transnational projects (or national projects in the framework of regional strategies or initiatives) submitted by the private sector, civil society, national or regional authorities, institutions and sectoral ministerial meetings. These projects must be compatible with the project priority areas identified by the Heads of State and Government in the Paris Declaration or those covered by the Secretariat's Work Program, and consistent with the UfM's general political and development criteria. In addition, the submitted projects must contribute to the implementation of regional strategies or initiatives (Secretariat of the UfM, 2012). However, problems between Turkey and the Greek Cypriots have become a serious

obstacle to the development of common projects involving these UfM members. The disagreements between Morocco and Algeria over the Western Sahara, which also created a border conflict between them, are serious impediments to the project-based aims of the UfM as well. These two countries' tense relations have not only obstructed the development of projects between them, but also threaten projects that involve the entire Maghreb region (Sarkozy's Mediterranean Union on Hold, 2009, March 16).

Algeria makes no territorial claims on the Western Sahara today, although it formerly claimed that the Western Sahara's northeast region, which borders Algeria, belongs to the Algerian Sahara. This claim was among the most important reasons behind the war with Morocco in 1976. Algeria also recognized the independence of the SADR in 1976. Since that time it has given financial and military support to the Polisario Front's guerrillas, and still supports the independence of the Western Sahara by defending the Polisario Front's arguments in international platforms. In 1994, the bombing of the Atlas Asni Hotel in Marrakech worsened Algeria's relations with Morocco as the latter blamed Algeria for the bombing and expelled all Algerian residents and tourists. In retaliation, Algeria closed its land border with Morocco. As a result, economic relations between Maghreb countries have suffered for 18 years. The disagreements between Morocco and Algeria on the Western Sahara have also had a negative impact on efforts to economically integrate the Maghreb region. Most importantly, the summits of the Arab Maghreb Union, established in 1989 by Morocco, Algeria, Libya, Tunisia and Mauritania to increase free trade, have not gathered since 1994 (Open that Border, 2010, May 27). Yet, although the conflict has led to instability in the region and damaged the EU's UfM initiative, the EU is still unwilling to involve itself in solving the conflict. The following section explains the reasons for the EU's inactivity.

3. The European Union's Position

In its European Security Strategy (ESS), which was adopted by the European Commission in 2003, the EU emphasized that both violent and frozen conflicts persisting on EU borders threaten regional stability. These conflicts, according to the ESS, destroy human lives and social and physical infrastructures; they threaten minorities, fundamental freedoms and human rights. In addition, the ESS emphasized that conflict can lead to extremism, terrorism and state failure; it also provides opportunities for organized crime (Council of the European Union, 2003: 4). In the ESS, the EU pointed out the Mediterranean area suffers from economic stagnation, social unrest and unresolved conflicts. In order to fight the resulting regional instability, the EU indicated the importance of engagement with Mediterranean partners through more effective economic, security and cultural cooperation (Council of the European Union, 2003: 8). Today, the Western Sahara

conflict is the most important reason for instability in the southwest Mediterranean and, as analyzed in the previous section, it also hinders the achievement of the aims of the UfM.

The EU's stance on the Western Sahara conflict is disappointing in its passivity. Historically, compared to other UN-supervised disputes in the Mediterranean, such as Cyprus and Israel-Palestine, the EU has taken a backseat position in the Western Sahara conflict. The EU first declared its neutrality in this conflict. Then, from 1988, it has supported the initiatives of the UN in a passive manner (Darbouche & Colombo, 2010: 5). That is, unlike the UN and the U.S., the EU has never played a prime diplomatic or mediating role in the Western Sahara conflict (Benabdallah, 2009: 433). Today, the EU sees the Western Sahara conflict as resolvable primarily within the UN framework, so the conflict is not on the EU's policy agenda (Gillespie, 2010: 89). The EU even lacks a special envoy and provides no border assistance mission for the Western Sahara conflict (Darbouche & Colombo, 9). EU institutions have also kept their silence on this conflict, except the European Parliament which has several times acknowledged the self-determination right of Sahrawi people and openly criticized Morocco's illegal occupation (Darbouche & Colombo, 7). However, in 2012, the European Parliament also contradicted itself by approving the EU-Morocco Agriculture Agreement that included the Western Sahara territories. This agreement, backed by the European Commission, immediately lifted tariffs on 55 percent of Moroccan farm exports to the EU compared 33 percent before. In return, Morocco agreed to eliminate tariffs on 70 percent of agricultural imports from the EU within 10 years, compared to 1 percent before (EU Parliament Approves, 2012, February 16). What is certain is that the EU is in the strongest position to put diplomatic pressure on Morocco to permit the referendum on self-determination that the UN has demanded to be held. Because, as analyzed below, the EU is Morocco's biggest economic partner and Morocco is the largest recipient of EU funds under the ENP.

Bilateral relations between the EU and Morocco date back to the 1960s. In 1969, a trade agreement was signed that exempted manufactured goods from duties. Under the Global Mediterranean Policy, the two parties further developed their economic relations by signing the Cooperation Agreement of 1976, which included trade arrangements and financial participation in the form of donations to Morocco's socio-economic development. Between 1976 and 1996, to accompany the Cooperation Agreement, four financial protocols were signed. During this period, Morocco received €574 million from the Community budget and €518 million in the form of loans from the European Investment Bank (European Commission, 2007: 17). With the introduction of the EMP in 1995, the EU and Morocco signed the Association Agreement in 1996, which came into force in 2000. Replacing the former Cooperation Agreement, the Association Agreement

added new areas of cooperation, particularly political dialogue and cultural exchange. In 1996, Morocco started to get financial support from the MEDA Program, the financial instrument of the EMP, which allowed the EU to significantly increase its financial support to Morocco compared to earlier financial protocols. From 1996 to 2006, Morocco received approximately €1.5 billion in financial support from the MEDA, which made it the largest recipient of EU funds of all Mediterranean partners (European Commission, Development & Cooperation - Europeaid, 2012, September 27). Morocco has further developed its economic and political relations with the EU in the 2000s by participating in the EU's regional cooperation initiatives, becoming among the first countries of the Mediterranean to conclude an Action Plan under the ENP in 2004, and joining the UfM in 2008.

The EU is Morocco's leading trading partner, investor and most important touristic market (European Commission, 2007: 3). The trade volume between the EU and Morocco has been growing fast, by over 80% between 1995 and 2007. In contrast to decreasing European demand in world markets due to the global financial crisis, trade volumes between the EU and Morocco grew by over 20% between 2007 and 2011, reaching €23.9 billion in 2011 (Morocco exports: €8.7 billion, Morocco imports: €15.2 billion). It is important to note that the EU-Morocco Agriculture Agreement, which was approved by the European Parliament on February 15, 2012, and the introduction of the free trade area in industrial products on March 1, 2012, are expected to significantly increase trade volume between the parties. In addition, most of the foreign direct investments made in Morocco came from within the EU, particularly from France. In 2010, the EU's direct investment in Morocco (stocks) was €15.2 billion, almost 60% of the EU total share of investments (stocks) in the Mediterranean area (€ 25.4 billion) (European Commission, Directorate General for Trade, 2012, October 24).

Besides strong economic relations with the EU, Morocco is the largest beneficiary of the European Neighborhood and Partnership Instrument (ENPI) of the ENP. The accession of the Central and Eastern European Countries, as well as Cyprus and Malta in 2004 changed the EU's borders and thus its neighbors, which brought both new challenges and new opportunities for the EU. Therefore, in 2004, the EU decided to create the ENP to promote prosperity, stability and security in its periphery. The ENP is composed of 16 non-candidate countries.² It depends on bilateral treaties in which the EU considers partner countries' individual capacities and requirements. After publication of country reports, the EU produces Action Plans that define both short- and long-term reforms (3-5 years) which the partner

² The partner countries of the ENP are Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova, Ukraine, Algeria, Egypt, Israel, Jordan, Lebanon, Libya, Morocco, the Occupied Palestinian Territory, Syria and Tunisia.

countries are expected to fulfil. This bilateral approach also distinguishes the ENP from the UfM, which mainly concerned common projects. In 2007, the ENPI was introduced by the EU as the financial instrument of the ENP, after which the EU abolished its former instruments, the MEDA and TACIS. The ENP partner countries receive financial support from the ENPI according to the level of democratic reforms they introduce. For example, as a result of political reforms implemented since the accession of Mohamed VI to the Moroccan throne in 1999, the EU gave 'Advanced Status' to Morocco in the ENP in 2008. Morocco today is the largest beneficiary of the ENPI, receiving €654 million in 2007-2010 and €580.5 million for 2011-2013 for the development of social policies, economic modernization, good governance and human rights, institutional support and environmental protection (European Commission, Development & Cooperation - Europeaid, 2012, September 27). However, neither Morocco's Association Agreement nor Action Plan mentions how to deal with the Western Sahara conflict. The EU's reluctance to involve itself in the Western Sahara conflict by putting pressure on Morocco, even though it is in a strong position through the economic relations and financial allocations of the ENP, stems from the policies of France, the U.S. and Spain, as detailed below.

France is the most important supporter of Moroccan claims on the Western Sahara among EU member countries. Even though France has preferred to remain committing to the UN process at the declaratory level as a political tactic, it has always given clear support to Morocco. For example, during the invasion of the Western Sahara by Morocco and Mauritania, France gave both countries diplomatic support in the Security Council and also provided them arms. In November 1977, France even sent its troops to help Mauritania's fight against the Polisario Front (Benabdallah, 429). In 2001, the then-French President Jacques Chirac, while visiting Morocco, went further regarding Moroccan sovereignty claims on the Western Sahara by referring to the territory as the "southern provinces of Morocco" (Chirac Stirs Tension in Sahara, 2001, December 3). During President Sarkozy's term of office (May 16, 2007-May 15, 2012), France gave strong support to the Moroccan autonomy plan. For instance, on October 23, 2007, Sarkozy stated in the Moroccan parliament that "I hope to see Morocco's autonomy plan serve as the basis of negotiation in the search for a reasonable resolution. France will be at your side" (Sarkozy juge sérieux le plan d'autonomie, 2007, October 23). Under the current administration of new French President, François Hollande, Paris has renewed its backing for the autonomy plan. For example, in July 2012, Pascal Canfin, the Development Minister of France, said at a press conference held in Rabat that "France's position on the Western Sahara issue remains the same ... the Moroccan autonomy plan is the only realistic basis for negotiations" (Morocco's Autonomy Plan, 2012, July 20).

France believes that the solution to the Western Sahara conflict cannot be reached at the UN. Instead, it claims that it significantly depends on Algeria negotiating with Morocco, a view which irritates Algeria. According to Algeria, the conflict is not between Algeria and Morocco because the former no longer has any territorial claims over the Western Sahara; rather, the conflict concerns decolonization and self-determination that must be completed (Darbouche & Zoubir, 2008: 99). In reality, France's staunch support for Morocco's aim to prevent the establishment of an independent Sahrawi state stems from its own strategic interests. Firstly, France fears that a Sahrawi state would destabilize Morocco, in which France has important economic interests, as France is Morocco's main trading partner and principle external investor. The trade volume between these countries reached €7.8 billion in 2011, with €4.6 billion Moroccan imports and €3.2 billion Moroccan exports. In addition, despite a 57% decrease in 2011, France continues to be the largest investor in Morocco, with French foreign direct investment (FDI) representing 48% of the cumulative FDI total in Morocco between 2009 and 2011 (Moroccan Investment Development Agency, 2012: 6). Secondly, France fears that a Sahrawi state would fall under Algerian and Spanish influence. Thirdly, in particular after the September 11 terrorist attacks, France considers that a Sahrawi state might become a failed state in which terrorist organizations could shelter (Darbouche & Zoubir, 99).

Like France, the U.S. is strongly in favor of the Moroccan autonomy plan due to its strategic interests in Morocco and North Africa. The U.S. and Morocco have longstanding peaceful and special relations since Morocco officially recognized U.S. independence by signing a treaty of peace and friendship in 1786 at Marrakech. When, in 1912, Morocco became a French protectorate with some parts of Morocco also coming under the Spanish rule, the U.S. did not recognize these countries' control of Morocco until October 20, 1917. Morocco gained its independence in 1956 and the U.S. immediately recognized its independence. Since then, Morocco became one of the most important allies of the U.S. in the Arab world on account of its support for U.S. foreign policy interests. In this context, during the Cold War years Morocco sided with the western world against the threat of communism. It also sent its troops to Saudi Arabia to show its support for the U.S.-led war to liberate Kuwait from Iraqi occupation in 1991. Since the September 11 terrorist attacks, Morocco has closely cooperated with the U.S. to prevent the spread of terrorism from North Africa. In return for this support, the U.S. has given more aid to Morocco than any other African or Arab country since the 1950s, except Egypt. In addition to political relations, economic relations are important. In 2004, the U.S. signed a free trade agreement with Morocco that came into force in 2006. Today, Morocco is the 55th largest trading export market for U.S. goods, while the U.S. is Morocco's sixth largest trading partner (U.S. Department of State, 2012, September 11).

Even though Morocco was its strategic ally during the Cold War, the U.S. took a neutral position on the Western Sahara conflict from 1977 to the Bill Clinton administration's second term. Toward the end of his second term, President Clinton slightly changed U.S. policy in favor of Morocco when he realized that the inability of diplomatic efforts to resolve the conflict meant a continuing threat to regional stability (Slimi, 2009). Under the George W. Bush administration, the U.S. furthered its support for Morocco in 2007 by describing the Moroccan autonomy plan as "serious and credible" and urging the conflicting parties to work on its details. The U.S. support for the Moroccan autonomy plan has not changed under the Barack Obama administration (Saidy, 2011: 88-89). For instance, in Marrakech in November 2009, Hillary Clinton, Secretary of State, clearly expressed U.S. policy on the conflict: "This is a plan ... that originated in the Clinton Administration ... I don't want anyone in the region or elsewhere to have any doubt about our policy, which remains the same" (U.S. Department of State, 2009, November 3).

The U.S. support for the Moroccan autonomy plan also stems from strategic interests to prevent terrorism developing in, and spreading from North Africa. Firstly, the U.S. fears that an independent Sahrawi state would cause regional instability, and that this state could become a haven for terrorists. In order to prevent such risks, the U.S. prefers the Moroccan autonomy plan as a realistic and credible solution. Secondly, the U.S. considers that bringing together the Maghreb states to fight against terrorism in the Sahel depends on a realistic and credible solution to the Western Sahara conflict. Thirdly, the U.S., taking into account the close connection of economic issues with security, sees that the conflict hinders economic cooperation efforts in the region, which thereby increases the threat of terrorism. Specifically, the Maghreb countries' current unwillingness to economically cooperate with one another, the closed land border between Morocco and Algeria, and the failure of the Arab Maghreb Union to improve economic cooperation are totally against U.S. interests. Thus, the U.S. considers that the only way to foster economic cooperation is to solve the conflict through a realistic and credible plan (Saidy, 89- 91).

While French and the U.S. policies on the Western Sahara conflict obviously favor Morocco by giving support to its autonomy plan, Spanish policy under Prime Minister Mariano Rajoy, since his arrival in office on December 11, 2011, can be defined as balancing Spanish support for the UN resolution of Sahrawi self-determination with upholding its interests in Morocco and the North Africa. In reality, however, this policy, which favors the maintenance of the status quo, without doubt suits Morocco, which sees deadlock as being in its interest. It should also be noted that Spain, the former administrative power, has vacillated over the Western Sahara conflict since its inception. For example, under the dictator

Francisco Franco, Spain never accepted Moroccan sovereignty claims over the Western Sahara, but due to U.S. pressure it had to sign the Madrid Accords in 1975. In the late 1970s, for economic and strategic reasons, Spanish governments preferred to adopt a balanced policy in the face of conflicting pressures from Morocco, Algeria and the Polisario Front. During the 1980s and early 1990s, socialist governments tried to create positive relations with both Morocco and Algeria. As a result, Spain became Morocco's second most important economic partner after France, while Morocco refrained from vigorously claiming territorial sovereignty over Spain's North African enclaves of Ceuta and Melilla (Benabdallah, 427).

Under the rule of Prime Minister José Maria *Aznar's* conservative Popular Party (PP), between 1996 and 2004, Spain's relations with Morocco deteriorated because of the Parsley Island conflict, illegal immigration to Spain, disputes over sovereignty in Ceuta and Melilla, the fisheries issue and Spanish opposition to Moroccan claims on the Western Sahara (Benabdallah, 427; Spain's Aznar, 2000, May 23). Regarding the issue of the Western Sahara, for instance, in April 2002 in Washington, Aznar explained to President George W. Bush his strong opposition to the annexation of the Western Sahara by Morocco and, in July 2002, his government publicly stated that "Spain's wish is that there be a peaceful solution to this problem within the framework and resolutions of the United Nations" (Zoubir, 2007: 172).

In March 2004, the Spanish Socialist Workers' Party (PSOE), led by José Luis *Zapatero*, won the general election. During his term of office, *Zapatero strived to improve Spain's relations with Morocco. His most important step was to offer official support to the Moroccan autonomy plan of 2007. Zapatero's move stemmed specifically from the shocking Madrid train station bombings of March 11, 2004. Zapatero, considering that Al-Qaeda was very active in the Saharan territories and that Morocco was a bridge between Africa and Spain, believed he had no other choice except to cooperate with Morocco to prevent the spread of international terrorism to Spain. For the Polisario Front, Spanish policy on the Western Sahara under Zapatero was extremely aggravating, as Bouchraya Beyoun, the representative of the Polisario Front in Spain, emphasized during PSOE's final days in power: "Zapatero has brought great harm to the Sahrawi people for eight years in power due to its support to the Moroccan thesis, thus extending the Moroccan occupation of Western Sahara" (Zapatero's Government, 2011, December 8).*

When Mariano Rajoy won the Spanish elections with the PP in November 2011, Morocco feared that Spain would not maintain *Zapatero's* obvious support for the Moroccan autonomy plan. However, under Prime Minister Rajoy, Spain chose to adopt a balanced policy on the Western Sahara conflict that does not threaten

Moroccan interests. On the one hand, Spain supports a referendum for self-determination in the Western Sahara under the framework of the UN. For instance, on September 26, 2012, before the 67th session of the UN General Assembly, Rajoy stated that “Spain maintains its active commitment to a just, long-lasting and mutually acceptable political solution to the dispute in Western Sahara, one that foresees the self-determination of the people of Western Sahara in accordance with the principles and objectives of the United Nations Charter” (Spain Affirms, 2012, September 26). This approach stems from a combination of Spain’s moral responsibilities as the former administrating power of the Western Sahara, strong pro-Polisario public opinion in Spain, and the importance of Algerian natural gas supplies to Spain.

In accordance with Rajoy’s balanced policy, on the other hand, Spain sometimes comes close to supporting Moroccan claims on the Western Sahara in order not to threaten its strategic interests in Morocco and North Africa. First, Spain does not want to upset Morocco due to its fear of the spread of terrorism, illegal immigration, and drug and gun smuggling from Morocco to Spain. Second, in particular during the current economic crisis, Spain does not want to shake its strong economic relations with Morocco. Third, Spain fears becoming involved in another conflict with Morocco over Ceuta and Melilla. In this respect, for instance, Morocco was very satisfied by the Spanish Foreign Minister *José Manuel García-Margallo*’s remarks on the Western Sahara during a conference held at the headquarters of the UfM on September 19, 2012. In his speech, *García-Margallo* said that “probably, Morocco’s biggest challenge will be how to implement autonomy in the southern territories” (*Morocco Satisfied*, 2012, October 3). This emphasis by Spain’s chief diplomat on the “southern territories” was read by Morocco as entailing Spanish support for its sovereignty claims over the Western Sahara. It should also be noted that Rajoy’s balanced policy does not annoy Morocco; instead, it suits its interests because Morocco prefers the continuation of status quo on the conflict and does not want to see any diplomatic pressure from Spain as the former colonial power in the Western Sahara.

Conclusion

On the Western Sahara conflict, France, the U.S. and Spain have maintained pragmatic policies in favor of Morocco on account of their strategic interests in Morocco and North Africa. Therefore, the EU has adopted an inactive position in this conflict in order not to antagonize them. However, this passivity does not suit the EU’s own interests as it prevents the UfM achieving its aims. This is because, without finding a solution to the Western Sahara conflict, it seems impossible to develop common projects involving Morocco and Algeria under the UfM framework. More importantly, this conflict also threatens the UfM’s aim of developing common projects in the Maghreb area as a whole. Thus, the EU’s

inactive position on the Western Sahara conflict is a barrier to the UfM's wider Mediterranean cooperation efforts. However, as detailed below, the EU can protect its interests in the Mediterranean region under the UfM by contributing to the endeavors of the UN.

It is acceptable that the EU cannot solve the Western Sahara conflict on its own, but it can contribute the UN efforts. The Personal Envoy of the UN Secretary-General has repeatedly called on key members of the international community to use their influence to encourage the parties to join negotiations that would ultimately lead to a referendum on self-determination in the Western Sahara. The EU, which is among the most important actors in international relations, can act on this conflict by introducing policies that can contribute to the work of the UN. The largest responsibility here falls to Catherine Ashton, the High Representative of the EU for Foreign Affairs and Security Policy.

Firstly, Ashton can urge Bernardino León, the Special Representative for the Southern Mediterranean region, to intervene in the Western Sahara conflict. Currently, the EU has ten special representatives in troubled countries and regions: Afghanistan, the African Union, Bosnia and Herzegovina, Central Asia, the Horn of Africa, Kosovo, the Middle East Peace Process, the South Caucasus and Georgia, the Southern Mediterranean region, Sudan and South Sudan. All these representatives are tasked with supporting the work of Ashton. Their role is important in providing the EU with an active political presence in key countries and regions, acting as a 'voice' and 'face' for the EU and its policies, and making the EU a more consistent and effective actor on the world stage (European Union External Action Service, 2012). It is important to note that one of León's missions is to help the ENP and UfM achieve their aims. However, like the EU, he refrains from taking a stance on the Western Sahara conflict. In contrast, in August 2011 in Madrid, Leon even preferred to praise Morocco as "a good example that shows that we can implement far-reaching reforms and maintain stability" (Nation Managed to Implement Reforms, 2011, August 7). Instead of this, the EU could choose to give him an active role in solving the Western Sahara conflict. Such an active Special Representative for the Southern Mediterranean region, who could also work closely with his UN counterpart, would be able to encourage the parties to negotiate. Alternatively, given León's already heavy workload, the EU could also consider the appointment of a special representative responsible only for the Western Sahara conflict.

Secondly, the EU can put diplomatic pressure on Morocco to start negotiations under UN auspices by using its significant leverage on this country through its strong economic relations and the large financial contribution of the ENP. Moreover, regarding economic relations, the EU can also consider its Agriculture Agreement as a diplomatic tool. Taking into consideration the importance of this

agreement for Morocco, the EU can pressure Morocco by threatening not to extend the agreement. Beyond Morocco's national economic interests, this kind of political maneuver would also trouble the biggest beneficiary of the current deal, the King of Morocco, who is head of one of the three largest agricultural producers in Morocco and owns 12,000 hectares of the nation's most fertile farmland (King of Morocco, 2012, January 29).

Another significant lever for the EU to put diplomatic pressure on Morocco regards the EU's financial contributions through the ENP. Here, it must be also emphasized that the UfM is not a suitable platform for the EU to put pressure on Morocco because, in contrast to the EMP, in which Arab countries are only expected to comply with EU decisions, in the UfM, the notion of co-ownership was introduced so that Arab countries have legal grounds to try to impose their interests (Gianniou, 2010, November 10). The ENP, however, is a bilateral policy run by the EU, giving the EU legal grounds to impose its interests in exchange for providing financial contributions to partner countries. Thus, the EU can use this advantage with Morocco, which has received €1234.5 billion between 2007 and 2013 from the ENP, the largest financial contribution that the EU has allocated to any ENP partner country.

References:

- Benabdallah, K. (2009). 'The Position of the European Union on the Western Sahara Conflict', *Journal of Contemporary European Studies*, 17(3), 417- 435.
- Central Intelligence Agency. (2012, November 9). The World Factbook- Western Sahara. Retrieved: October 16, 2012, from : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/wi.html>
- Chirac Stirs Tension in Sahara. (2001, December 3). *BBC News*. Retrieved: November 3, 2012, from news.bbc.co.uk/2/hi/africa/1689945.stm
- Council of the European Union. (2003). 'A Secure Europe in a Better World- European Security Strategy', Brussels, December 12.
- Darbouche, H. & Colombo, S. (2010). 'The EU, Civil Society and Conflict Transformation in Western Sahara: The Failure of Disengagement', MICROCON Policy Work Paper 13.
- Darbouche, H. & Zoubir, Y. H. (2008). 'Conflicting International Policies and the Western Sahara Stalemate', *The International Spectator*, 43(1), 91-105.
- EU Parliament Approves Disputed Morocco Farm Trade Deal. (2012, February 16). *EUbusiness*. Retrieved: December 22, 2012, from <http://www.eubusiness.com/news-eu/morocco-farm-trade.f94>
- European Commission, Development & Cooperation- Europeaid, Morocco. (2012, September 27). Retrieved: October 28, 2012, from ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/country-cooperation/morocco/morocco_en.htm
- European Commission.(2007). 'European Neighborhood and Partnership Instrument- Morocco- Strategy Paper (2007- 2013)', Brussels. Retrieved: October 18, 2012, from http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_morocco_en.pdf
- European Commission. (2008). 'Barcelona Process: Union for the Mediterranean', Brussels, COM (2008) 319 (FINAL), Retrieved: January 17, 2012, http://eeas.europa.eu/euromed/docs/com08_319_en.pdf>
- European Commission, Directorate General for Trade. (2012, October 24). Countries and Regions- Morocco. Retrieved: November 1, 2012, from <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/countries/morocco/>
- European Union External Action Service. (2012). EU Special Representatives. Retrieved: December 11, 2012, from http://eeas.europa.eu/policies/eu-special-representatives/index_en.htm
- Gianniou, M. (2010, November 10). Israel and the Union for the Mediterranean: Bilateralism vs Multilateralism?. Retrieved: May 29, 2012, from

http://www.ekemprogram.org/euromedo/index.php?option=com_content&view=article&id=239:israel-and-the-union-for-the-mediterranean-bilateralism-vs-multilateralism&catid=37:2010-05-05-10-07-53&Itemid=59

- Gillespie, Richard. (2010). 'European Union Responses to Conflict in the Western Mediterranean', *Journal of North African Studies*, 15(1), 85-103.
- Institut MEDEA. (2012). EU- Morocco Relations. Retrieved: October 28, 2012, from <http://www.medeas.be/en/countries/morocco/eu-morocco-relations-2/>
- International Court of Justice. (1975). 'Western Sahara', Advisory Opinion of October 16, 1975, No. 61, Available at: <http://www.icj-cij.org/docket/files/61/6195.pdf> (Accessed on: September 5, 2012)
- King of Morocco to be Biggest Benefactor of EU Trade Agreement. (2012, January 29). *The Telegraph*. Retrieved: December 22, 2012, from <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/morocco/9047659/King-of-Morocco-to-be-biggest-benefactor-of-EU-trade-agreement.html>
- Med Water Conference Ends in Failure Due to Israel- Arab Row. (2010, April 13). *EUbusiness*. Retrieved: January 21, 2012, from <http://www.eubusiness.com/news-eu/mideast-environment>.
- Moroccan Investment Development Agency. (2012). 'Activity Report 2011', Retrieved: December 3, 2012, from http://www.invest.gov.ma/upload/documents/en_Doc_108.pdf
- Morocco Satisfied with the Spanish Government's Position on the Sahara. (2012, October 3). *Morocco World News*. Retrieved: 2012, November 29, from <http://www.morocoworldnews.com/2012/10/59222/morocco-satisfied-with-the-spanish-governments-position-on-the-sahara-2/>
- Morocco's Autonomy Plan is 'Only Credible Offer for Talks'- French Minister. (2012, July 20), *APA News*. Retrieved: November 3, 2012, from www.apanewsnet.net/photo/en/photo.php?id=179578
- Mundy, J. A. (2004). 'Seized of the Matter: The UN and the Western Sahara Dispute', *Mediterranean Quarterly*, 15(3), 130-148.
- Nation Managed to Implement Reforms in Stability- EU Official. (2011, August 7). *All Africa*. Retrieved: December 11, 2012, from <http://allafrica.com/stories/201108090248.html>
- Omar, S. M. (2008). 'The Right to Self-Determination and the Indigenous People of Western Sahara', *Cambridge Review of International Affairs*, 21(1), 41-57.
- Open that Border: Will the Long Stalemate Between the Maghreb's Two Big Rivals Ever End?. (2010, May 27), *The Economist*. Retrieved: June 18, 2012, from <http://www.economist.com/node/16219845/print>

- Pham, J. P. (2010). 'Not Another Failed State: Toward a Realistic Solution in the Western Sahara', *Journal of the Middle East and Africa*, 1(1), 1-24.
- Ross Calls for a Settlement that is Honorable to All. (2012, November 12). *Morocco World News*. Retrieved: December 2, 2012, from <http://www.morocoworldnews.com/2012/11/64793/sahara-ross-calls-for-a-settlement-that-is-honorable-to-all-7/>
- Roussellier, J. E. (2005). 'Quicksand in the Western Sahara? From Referendum Stalemate to Negotiated Solution', *International Negotiation*, 10(2), 311-336.
- Saidy, B. (2011). 'American Interests in the Western Sahara Conflict', *American Foreign Policy Interests*, 33(2), 86-92.
- Sarkozy juge sérieux le plan d'autonomie marocain sur le Sahara. (2007, October 23). *Reuters*.
- Sarkozy's Mediterranean Union on Hold. (2009, March 16). *Europafrica*. Retrieved: January 21, 2012, from <http://europafrica.net/2009/03/16/sarkozys-mediterranean-union-on-hold/>
- Secretariat of the UfM.(2008a). 'Final Statement', Marseille, November 13- 14. Retrieved: June 20, 2012, from <http://www.ufmsecretariat.org/en/wp-content/uploads/2010/12/dec-final-Marseille-UfM.pdf>
- Secretariat of the UfM. (2008b). 'Joint Declaration of the Paris Summit for the Mediterranean', Paris, July 13. Retrieved: January 19, 2012, from http://www.ufmsecretariat.org/en/wp-content/uploads/2010/11/ufm_paris_declaration1.pdf
- Secretariat of the UfM. (2012). Projects. Retrieved: July 20, 2012, from <http://www.ufmsecretariat.org/en/projects/>
- Slimi, A. A. (2009). 'The United States, Morocco and the Western Sahara Conflict', Carnegie Endowment for International Peace, Retrieved: November 22, 2012, from <https://www.carnegieendowment.org/2009/06/17/united-states-morocco-and-western-sahara-dispute/ak1>
- Smith, K. E. (2006). *European Union Foreign Policy in a Changing World*, Cambridge and Malden: Polity Press.
- Sola-Martin, A. (2009). 'Conflict Resolution in Western Sahara', *African Journal on Conflict Resolution*, 9(3), 117-140.
- Spain Affirms Support to the Right of the Saharawi People to Self-Determination. (2012, September 26). *Sahara Press Service*. Retrieved: November 29, 2012, from <http://allafrica.com/stories/201209270508.html>

- Spain's Aznar in Morocco Before the Start of Negotiation on Fishing Agreement. (2000, May 23). *All Africa*. Retrieved: November 14, 2012, from <http://allafrica.com/stories/200005230155.html> (Accessed on: November 14, 2012)
- Theofilopoulou, A. (2006). 'The United Nations and Western Sahara: A Never-ending Affair', United States Institute of Peace, Special Report: 166. Retrieved: August 14, 2012, from <http://www.usip.org/files/resources/sr166.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı. Komşuluk Politikasının Temel Unsurları ve Amaçları, Ankara, Retrieved: January 24, 2012, from <http://www.ekonomi.gov.tr/avrupabirligi/index.cfm?sayfa=DB164801-D8D3-8566-452049DA66F84F00>
- United Nations. (1965). 'Resolutions Adopted on the Reports of the Fourth Committee', Resolution No: A/RES/2072(XX), Retrieved: September 5, 2012, from <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/218/35/IMG/NR021835.pdf?OpenElement>
- United Nations. (1966). 'General Assembly- Twenty-first Session', Resolution No: A/RES/2229(XXI), Retrieved: September 5, 2012, from <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/005/32/IMG/NR000532.pdf?OpenElement> (Accessed on: September 5, 2012)
- U.S. Department of State. (2012, September 11). Fact Sheet- U.S. Relations with Morocco. Retrieved: November 20, 2012, from <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5431.htm>
- U.S. Department of State. (2009, November 3). Interview with Fouad Arif of Al-Aoula Television. Marrakech, Retrieved: November 27, 2012, from <http://www.state.gov/secretary/rm/2009a/11/131354.htm> (Accessed on: November 27, 2012)
- Zapatero's Government Brought Great Harm to Western Sahara People, Saharawi Official Says. (2011, December 8). *Sahara Press Service*. Retrieved: November 14, 2012, from <http://www.spsrasd.info/en/content/zapatero%E2%80%99s-government-brought-great-harm-western-sahara-people-saharawi-official-says>
- Zoubir, Y. H. (2007). 'Stalemate in Western Sahara: Ending International Legality', *Middle East Policy*, 14(4), 158-177.
- Zoubir, Y. H. (2010). 'The Unresolved Western Sahara Conflict and Its Repercussions', *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 4(2), 85-99.

TÜRKİYE'DE “MODERN OLMA” İDEALİ VE MODERNLİK DENEYİMİ: AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TOPLUMSAL TAHAYYÜLDEKİ KONUMUNU YENİDEN DÜŞÜNMEK

Gül ÖZSAN*

Özet

Bu makale, Türkiye’de farklı kesimlerin benimsediği “modern olma” idealini ve modernlik deneyimlerini günlük yaşam pratiklerine referansla ele almayı amaçlamaktadır. Makale, Türkiye’de “modern olma” idealinin değişimler geçirse de esas itibarıyla varlığını koruduğu düşüncesine dayanmaktadır. Makalede, üç temel sav ileri sürülmektedir. İlkini, “Modernlik” idealinin Türkiye’de farklı sınıfları birleştiren bir özelliğe sahip olduğu savı oluşturmaktadır. İleri sürülen ikinci sav, Türkiye’de modernleşmenin sadece “elitin projesi” olmadığı, çeşitli kesimlerden kişilerin düşünme biçimi ve temel bir ideal olduğudur. Burada, modernleşme konusundaki tahayyülün Türkiye’de ne kadar derin ve birleştirici olduğu üzerinde durulmaktadır. Avrupa Birliği sürecinin başından günümüze, Türkiye’de “modern olma” idealinin güçlü bir biçimde sürdüğü ve kendini devamlı olarak ürettiği, sürekli kıldığı tezi, bu makalenin üçüncü ana savını oluşturmaktadır. Avrupa Birliği’ne üye olup olmama konusundaki tartışma, Türkiye’de başka toplumsal meselelerin de ana dinamiğini oluşturan bir unsur. Bugün modernliği/Batı’yı temsil ettiği düşünülen Avrupa Birliği ile muhayyel diyalog devam etmektedir. Makalede, bu diyalogun toplumsal karşılığının önemine dikkat çekilmektedir. Bu makale, bugüne kadar gerçekleştirdiğim çalışmalara, özellikle iki ayrı araştırmamın verilerinden hareketle yazdığım metinlere dayanmaktadır. Bu bağlamda, İstanbul’un farklı semtlerinde esnaf ve zanaatkar meslek temsilcileriyle yaptığım görüşmeler ile Türkiye’de eşraf ailelerinden örnekleri birleştirmeye çalıştım.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de modernleşme, modernlik, modernlik deneyimi, Avrupa Birliği

THE IDEAL OF “BECOMING MODERN” AND THE EXPERIENCE OF MODERNITY IN TURKEY: RETHINKING THE POSITION OF THE EUROPEAN UNION IN SOCIAL IMAGINARY

Abstract

This article aims to elaborate on the ideal of “becoming modern” embraced by large segments of the Turkish society and the Turkish experience of modernity with reference to everyday life practices. The essay rests upon the idea that the ideal of

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-posta: gul.ozsan@marmara.edu.tr

“becoming modern” has been maintained despite all the vicissitudes of historical change. The first argument I put forward here is that the ideal of “modernness” has been shared by different classes and groups of Turkish society. Secondly, I argue that modernization is not solely an “elite project,” but a way of thinking and a fundamental ideal shared by the bulk of the society. Thus, I underline that the social imaginary revolving around modernization is deep-rooted and conducive to social cohesion. Thirdly, I argue that the ideal of “becoming modern” has been well-preserved and reproduced all through the complex history of Turkey’s relations with the European Union from its very beginning. Hence, the debates on Turkey’s membership to the European Union bear upon all the other fundamental social issues in Turkey. Today, the Turkish society carries on an imaginary dialog with the European Union, which is largely viewed as the representative of modernity/the West. I elaborate on the social significance and grounding of this dialog. I base my arguments on a number of pieces of research I have conducted, in particular on the articles I wrote in relation to the two separate pieces of research: I try to combine the data I collected through the interviews with small shopkeepers and artisans in various districts in Istanbul and the results of the research on Turkey’s eşraf (locally notable) families.

Keywords: *Modernization in Turkey, modernity, the experience of modernity, the European Union*

Giriş

Türkiye’de modernlik idealinin derinliği bu makalenin esas konusunu oluşturmaktadır. Burada derinlikten, modernlik deneyiminin Türkiye’de çok uzun bir tarihinin olması değil toplumsal tahayyülde güçlü bir ideal olarak benimsenmesi kastedilmektedir. Makalede, Türkiye’de modernlik sürecinin çeşitli görünümüne ve farklı toplumsal kesimlerin ortak “özlemi” olan modernlik idealine yoğunlaşılacaktır. Aşağıda farklı toplumsal kesimlerin “sıradan” pratiklerinde ve gündelik dilde kendiliğinden ortaya çıkan “modern olma” idealinin çeşitli tezahürlerine yer verilecek. Böylelikle makalede, Türkiye’de kökleşmiş bir “sıradan” modernliği gösterme çabasında olunacak. Bugün belirlenen hedefe ulaşmak gerçekçi görülsün görünmesin, modernliği/Batı’yı temsil ettiği düşünülen Avrupa Birliği ile muhayyel diyalog devam ediyor. Bunun şu ya da bu ölçüde toplumsal bir karşılığının olduğunu göz ardı etmemeli. Bu nedenle makalede daha geniş bir çerçeve içinde Türkiye’de modernlik idealinin ürettiği somut kişilere ve durumlara odaklanılacak.

Türkiye’de modernlik deneyiminin, farklı tiplerini üretilebildiğini¹ bugün pek çok alanda gözlemleyebiliriz. Hem modernleşmenin temel değerlerini benimseyenler hem de güçlü eleştirilerini yapanlar bu tipleri üretebilmiştir. Bu makale, Türkiye’nin modernlik deneyimine ve belli bir birikime dikkati çekmeyi amaçlamaktadır. Türkiye’de farklı kesimlerde “modern olma” ideali ve modernlik deneyimleri olarak adlandırılabileceğimiz bu birikim, siyasi tartışmalarla ve belli bir dönemle sınırlanmadan, günlük yaşam ve onun çeşitli bağlamlarındaki tartışmalara referansla ele alınacaktır. Yani farklı kesimlerden kişilerin yaşam faaliyetlerinin olduğu bir alana odaklanılacaktır. Makale, tarihsel bir arka plan oluşturma amacı taşımamaktadır. Aynı toplumsal kesimlerin yaşam akışları içinde “normal modernlik” (sıradan modernlik) olarak ifade edilen, duygu ve karşılığını böyle bulan ve bu biçimde deneyimlenen ve yeniden güncel hale getirilen modernlik idealine dikkat çekilecektir. Bu idealin günlük hayatın “normal” akışında yarattığı birikimin toplumsal önemine vurgu yapılacaktır. Makale Türkiye’de “modern olma” idealinin değişimler geçirse de esas itibarıyla varlığını koruduğu fikrine dayanmaktadır. Dolayısıyla makale en temelde Türkiye’de “modern olma” idealinin sürekliliği fikrini geliştirme ve bu konudaki birikimi öne çıkarma amacı gütmektedir. Bu doğrultuda makalede üç temel sav ileri sürülmektedir. Ana savlardan birincisini, “modernlik” idealinin (ve “modern” yaşam pratiklerinin) Türkiye’de farklı sınıfları birleştiren, hatta görünürdeki ideolojik ayrımları aşan bir özelliğe sahip olduğu tezi oluşturmaktadır. Buradaki temel vurgum, modernleşme² konusundaki tahayyülün Türkiye’de ne kadar birleştirici olduğudur. Farklı sınıflardan kişilerin tahayyülleri bu konuda yakınlık, hatta benzerlik gösteriyor.

¹ Yaşam tarzları, gündelik yaşam pratikleri ve deneyimleri açısından “modern olma” idealini taşıyan somut kişilerden oluşan büyük çoğunluktan söz ediyorum. Burada Türkiye’de modernleşmenin “farklı tiplerini üretebildiği” derken de geniş bir yelpazeyi kastediyorum. Ayrıca söz konusu “farklılığı”, kültürel özcülüğü götürebilecek bir “başkalık” veya “özgüllük” olarak görmüyorum. Türk Batılılaşması açısından “başkalık” kavramını ele alan bir metin için bkz. Çiğdem, 2002: 70. Burada göz ardı edilmemesi gereken önemli bir nokta “modern olma” idealinin, “batılı olma” idealiyle her zaman bir özdeşlik göstermediğidir. Batılı olma” ideali yaşam tarzı üzerinden toplum içinde farklılaşmaya dayanır ve kendi “ötekisini” yaratır. Benim burada kullandığım şekliyle “modern olma” ideali ise genellikle örtük bir biçimde bireylerin/ailelerin/grupların/şehirlerin çoğu zaman farkında olunmayan “ilerlemeci” bir dünya tasavvuruna dayanır. Dolayısıyla sosyal mobilitateyle ilişkilidir ve sıklıkla günlük yaşamın örgütlenmesini “daha iyi” bir hayat ve gelecek özlemine bağlar. Yani “modern olma” idealinin Türkiye’nin toplumsal muhaliyesinin ana zemini olduğunu söylemek belki de yanlış olmaz.

² Belge’ye göre giderek “modernleşme” teriminin yangınlaşmasında bu terimin Batı ve batılılaşma kavramına göre kulağa daha nötr gelmesi gösterilebilir (Belge: 2002: 43). Çiğdem, çeşitli kaynaklarda belirtildiği üzere batılılaşmanın, Batı lehinde bir tarihsel evrimi ve eşitsiz bir gelişmeyi içerdiğine dikkat çekmektedir (Çiğdem, 2002: 68). Batılılaşma teriminin kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. Kahraman, 2002: 125-126. Batılılaşma terimi, Kahraman’a göre başlangıçta “basit bir “metafor” ve hatta aşkınsalçı – kimi kez gerçeklik-ötesi - bir kabulken hızla dönüşmüş ve Türkiye’de siyasal, toplumsal ve kültürel yapının modernleştirici eyleyeni niteliği edinmiştir (Kahraman, s. 126). Bu makalede ileri sürdüğüm temel savlar nedeniyle Türkiye’de modernlik deneyimi ve modernlik ideali terimlerini kullanmayı tercih ediyorum.

Türkiye’de “modern olma” idealinin (“modern olma” isteğinin) ortaklaştırıcı niteliği çeşitli bağlamlarda gözlemlenebilir. Eğitim ve sağlık politikaları üzerine yapılan tartışmalarda farklı sınıf ve kesimlerden kişiler, çocuklarının, gelecek kuşakların eğitimi konusunda benzer bir biçimde ve dille konuşuyorlar, eğitimi başka işlevlerinin yanı sıra modernleştirici bir unsur³ olarak görüyorlar. “Modern olma” fikri ve ideali, günlük pratikler, hayat biçimi, zihniyet, aidiyet ve bir gelecek tasavvuru olarak Türkiye’de kendini üretmiş durumda. Farklı toplumsal kesimler ayrı anlamlar yükleyerek bu ideali yeniden güncel hale getiriyorlar. Hem retorik düzeyde hem de hayatlarıyla ilgili karar ve uygulamalarda, yani yaşam düzeyinde bu görülebilir. Bu makalede ileri sürülecek ikinci sav, Türkiye’de modernleşmesinin sadece “elit projeksi” olmadığı, çeşitli kesimlerden kişilerin bir fikir üretme ve düşünme biçimi olduğu, dolayısıyla fikri temelleri derinleştirilmiş, ortak bir düşünce geleneği ve temel bir ideal olduğudur.⁴ Burada elit projesiyle farklı kesimlerin modern olma idealleri ve talepleri bir aradadır. Pek çok örnekte görüleceği üzere modernleşmeyi eleştirenler dahi modern kategorileri, onun temel ayrımlarını kullanan ve onu üreten bir dili benimsiyorlar, mutlaka ona alternatif olacağını düşündükleri bir değişim modelini ileri sürüyorlar. Modernleşme ile “karşıtlık” içinde önerdikleri ilkeler ve dünya görüşleri, onu yeniden üretmekte ve böylelikle de tahayyül olarak ona benzemektedirler. İleri sürülen birtakım öneri ve modellerin “gerçeklikleri” de böylece mümkün olabiliyor. Bu nedenle de Türkiye’de “modern olma” fikri ve ideali, bugün farklı geleneklerini var edebilmiştir denilebilir. Bu makalede ileri sürülen üçüncü sav aynı zamanda makalenin temel eksenini oluşturmaktadır. Daha önce ileri sürdüğüm ilk iki sav, burada ileri süreceğim sava zemin oluşturacak nitelikte. Makalenin üçüncü savını, Türkiye’de “modern olma” idealinin kendini devamlı olarak yeniden ürettiği, bu idealin Avrupa Birliği sürecinin başından bugüne güçlü bir biçimde sürdüğü tezi

³Osman Kafadar, Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarını ele aldığı makalesinde, Türkiye’de eğitim hareketlerinin ve eğitim sisteminin çeşitli yönlerine ilişkin tartışmaların, toplumun Batı’ya yönelme süreciyle doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu bağlamda Türkiye için Batılılaşmanın alternatifi yoktu (Kafadar, 2002: 351). Türkiye’de modernleşme çabalarının eğitime yaptığı vurguyu görebileceğimiz yerlerden biri Cumhuriyet’in hemen önce ve sonrası dönemdeki dergilerdir. Firdevs Gümüşoğlu, *Türk Yurdu* dergisinin 1911-1931 yılları arasındaki dönemini değerlendirdiği yazısında derginin başka konuların yanı sıra Türkiye’de eğitim sorununun nasıl çözüleceğine ilişkin pek çok tartışmayı içerdiğine dikkatimizi çekmektedir (Gümüşoğlu, 2002:273). Türkiye’de modernleşme süreci ile eğitim sistemi ve anlayışının dönüşümü arasındaki bağa işaret eden bir metin olarak (Bkz. Şengül, 2009). “Modern olma” idealini eğitimle ilintilendirirken indirgemeciliğe de düşmemek gerekiyor. Bugün Türkiye’de farklı bağlamlarda eğitimin önemine ve eğitimin modernleştirici etkisine yapılan vurgular arasındaki ayrıma bakmak daha anlamlı olabilir.

⁴ Türkiye’de Batılılaşma hareketleri ile toplum düşüncesinin gelişmesi eşzamanlı bir süreci göstermiştir (Bkz. Kahraman, 2002: 126). Hilmi Ziya Ülken *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*’nde, Türkiye’de düşüncenin toplumsal sorunlara çare ararken bulunmuş bir şey olduğuna işaret etmektedir. Ona göre, eğitim üzerine olan tartışmalar ve eğitim konusu çağdaşlaşmamızda sanıldığından daha etkili olmuştur ((2006 [1966]).

oluşturuyor. Farklı toplumsal kesimler modern olma ve Avrupa Birliği'ni üyelik taleplerini bugün de çeşitli biçimlerde sürdürüyorlar. Avrupa Birliği'ne üye olup olmama konusundaki tartışma, ilginç bir biçimde Türkiye'de başka toplumsal meselelerin de ana dinamiğini oluşturan bir unsur. Türkiye'de "modern olma" idealinin ayrı versiyonları olsa da, yukarıda belirtildiği gibi hemen tüm kesimler, eğitim, sağlık, nüfus, cinsiyet ve aile politikaları konusundaki fikirlerini modernlikle, Türkiye'nin modernleşme deneyimiyle ve tarihiyle ilintilendirilerek gündeme getiriyorlar. Taleplerinin haklılığını ve bunların yerine getirilmesinin gerekliliklerini böylelikle anlatıyorlar, söz konusu bağı dikkati çekerek meşruiyet sağlamaya çalışıyorlar. Fikirlerinin kamusal temsil edinişi böylelikle mümkün olabiliyor. Kısacası, pek çok alanda problemlerin çözümünde modernleşme, "modern bir toplum olma" ideali ve Avrupa Birliği'ne giriş konusu, farklı biçimlerde de olsa temel bir çözüm ve referans olarak yer alıyor. Bu nedenle de Türkiye'de Avrupa Birliği'ne girme ve üyelik, ana bir tartışma ve eksen olarak sürüyor ve AB'ye üyelik iddiası bugün görünürde gücünü kaybetmiş gözükse de bu eksen değişmemiştir. Avrupa Birliği'ne alternatif olarak farklı örnekler günümüzde gösterilse de, bunlar esas olarak bu odağı farklılaştırmıyorlar. Bu kişilerin "şikâyet" ve "rahatsızlıkları", daha çok "muhatap" aldıkları tarafta "nasıl kırıldıklarını" anlatan bir dile dönüşüyor. Buradaki "söylenme" ve "eleştiri" hali tersine güçlü bir ilişki biçimi ve "arzu" olarak da yorumlanabilir. Aslında Türkiye'nin sosyal tarihinin çeşitli yönleri ve bugün, bu eleştiri, "modern olma"ya yönelik arzu etrafında incelenebilir ve ortaya konulabilir.

1. Türkiye'nin Modernlik Deneyimi Üzerine Düşünme Biçimleri

Sosyal bilimler açısından önümüzde duran temel bir görev, Türkiye'de farklı toplumsal grupların modernlikten ve modernleşmeden tam da ne anladığını incelemek olabilir. Türkiye'nin modernlik deneyiminin genel olarak nasıl görüldüğü bugün birincil olarak ele alınmayı gerektiriyor. Pek çok alandan örnek verilebilir, ancak, burada benim için daha önemli olan birtakım tekil örneklerden söz etmek. Marmara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde beş yıldır verdiğim "Modernitenin Sosyolojisi" dersindeki gözlemlerimi aktaracağım. Bu derste ve daha sonra "Türk Modernleşmesi" üzerine olan dersimde öğrencilerimizle genel olarak modernlik, modernleşme veya Türkiye'nin modernlik deneyimi hakkında tartıştığımızda, genel olarak modernliğin, modernleşmenin ve özellikle Türk modernleşmesinin ne kadar çelişkili bir karakteri olduğu fikrini ileri sürüyorlardı. Onlara göre yaşanan "sorunlar" ve "başarısızlık" da büyük oranda bu "çelişki"den kaynaklanmaktaydı. Bu derslerde ifade ettikleri diğer bir görüş Türk modernleşmesinin ve genel olarak Türkiye'nin modernlik deneyiminin büyük oranda "Batı'nın bir kopyası" niteliğini taşıdığı ve tümüyle belli bir grubun projesi olduğuydu. İleri sürdükleri "çelişki" ve "zıtlık" gibi kavramları ve "kopya" olma

halini yeterince açıklayıcı buluyorlardı ve bu açıdan da rahat hissediyorlardı. Daha ilginç olan nokta, kendilerini zihniyet ve bakış açısı olarak nereye konumlandırırlarsa konumlandırırsınlar Cumhuriyet dönemi modernleşme sürecini derin bir “kopuş” olarak düşünmeleri idi. Bu dersler boyunca bir yandan onların “gerginlik” ve kimi kez de “acılı süreç” ve “kopuş” olarak adlandırdığı şeyi anlamaya çalışırken, aynı zamanda da Türkiye’de eşraf aileleri üzerine yazdığım metinlere (Özsan, Durakbaşı ve Karadağ, 2009; Özsan, 2010b; Durakbaşı, Özsan ve Karadağ, 2011)⁵, geleneksel el sanatları, esnaf-zanaatkarlarla ilgili çalışmalarım (Özsan, 2008; Özsan, 2010a; Özsan, 2011b) ve başka sahalarda yürüttüğüm araştırmalara da dayanarak Türkiye’nin modernlik deneyimine ilişkin belli çerçeveler oluşturmayı deniyordum. Düşündüğüm şey, birlikte daha fazla baş edebileceğimiz sorular üretmekti. Oluşturdukları soruları ve ileri sürdükleri tezleri, Türkiye’de sınıf ve tabaka, aile tarihleri, toplumsal cinsiyetle, ayrı sınıflardan kadınların deneyimleriyle bağlantılı düşünmelerini öneriyordum. Bu çerçevede kalarak Türkiye’nin modernleşme deneyimi açısından kimi kesimler için baştan beri “uyum” pratiklerinden de söz edilebileceğini, hatta bu kesimlerin modernlik taleplerinin önemli olduğunu, sadece “kopuş” olarak düşünemeyeceğimizi belirtip örnekler veriyordum. Öğrencilerimizin söylediklerimi, kimi kesimler için benim “uyum ve benimseme” olarak gördüğüm durumu kavramakta zorluklar yaşadıklarını ve anlayamadıklarını şaşkınlıkla gözlemlemiştim. Aralarındaki fark, bir grup “kopuşu” zorunlu ve gerekli görüyordu, diğeri böyle düşünmüyordu. Toplam beş yıl süren bu tartışmalarımız sonucunda bu tür bir duygu, açıklama ve anlatı biçiminin (hazır bir anlatıyı benimsiyorlardı) kendisinin Türkiye’nin modernleşme deneyiminin temel dinamiklerinden birinin olduğunu düşünmeye başladım. Türkiye’de sosyal bilimlerde Türkiye’nin modernleşme deneyimine ilişkin literatürün bugün büyük oranda benzer veya yakın bir açıklama yolunu tercih ettiği görülüyor.⁶ Bu aynı zamanda Türkiye’nin modernlik deneyiminin ana bir

⁵ Bkz. Durakbaşı, Karadağ ve Özsan, 2008, TÜBİTAK maddi destekli araştırma projesi.

⁶ Türkiye’de modernleşme üzerine olan çalışmaların ayrıntılı olarak değerlendirilmesine ihtiyaç var. Bugün üç düşünce eksenini belirgin olarak görülebilir. Bunlardan birincisi; Türkiye’de Batılılaşmanın esas olarak “aktarmacı” bir karaktere sahip olduğu görüşüdür. Bu kaynaklarda Osmanlı’dan başlayarak Batılılaşmanın büyük oranda “bir bilgi ithali biçiminde” sürdüğü, Batı’daki gibi “hayatın kendisini değiştiren mekanizmaları” üretmediği, Cumhuriyet modernleşmesinin de esas olarak üretim alanında temel değişiklikler yapmak yerine belli kurumları aktarmayı tercih ettiği ileri sürülmektedir (Mardin, 2003: 45; Belge, 2002: 49; Akşit, 2005; Altan, 2002: 142; Aktar, 2002: 274). Şerif Mardin’in çalışmaları bu eksen içinde temel bir yeri kaplıyor. Mardin’in ileri sürdüğü tez; Türk modernleşmesinin Batı’yı model aldığı ve “taklit” ettiği, ondan etkilendiği ancak bu etkilenmenin derinliğinin ve felsefi temellerinin olmadığı, dolayısıyla yüzeysel ve “yavan” kaldığıdır. Ona göre Cumhuriyet Batı’dan belli kurumları ve kültürel alışkanlıkları alırken tüm bunların dayandığı derin arka planı kavrayamamıştı. (Mardin, 2003: 45; Mardin, 2004; Mardin, 2005: 55). İkinci düşünce eksenini, Osmanlı’dan başlayarak Türkiye’de modernleşme sürecinin büyük bir “kopuş”u, “sancılı” ve “acılı” bir süreci içerdiği görüşü oluşturmaktadır (Mardin, 2011: 130; Belge, 2011; Akt. Parla, 2006: 41). Buradan, üçüncü eksenine

özelliği gibi gözüküyor. Bu tür bir açıklama, görme ve anlatma biçiminin sıklıkla neden benimsendiği veya temsil edici hale geldiği, dolayısıyla farklı toplumsal kesimlerin –ayrı ve kimi kez birbirlerine hiç benzemeyen– modernleşme deneyimlerinin, farklı ampirik örneklerin ve ara hatların neden görülemediği ayrıntılı düşünülmesi gereken sorular. Başka toplumlarda görebileceğimiz gibi Türkiye açısından da modernlik deneyimi bir türdeşlik göstermiyor.

Bu makalede ileri sürdüğüm tezler bugüne kadar gerçekleştirdiğim çalışmalarımın yanı sıra iki ayrı araştırmanın verilerinden hareketle yazdığım metinlere dayanmaktadır. Makalede, Türkiye’de eşraf ailelerinden örnekler ile İstanbul’un farklı semtlerinde esnaf ve zanaatkar meslek temsilcileri ile yaptığım görüşmelerden örnekleri birleştirmeye çalışacağım. Aşağıda görüleceği üzere eşraf ailelerinden kadınlar ve erkekler biyografileriyle, ailelerini ve aile tarihlerini anlatış biçimleriyle Türkiye modernleşme deneyiminin belli bir kesim tarafından içeriden farklı bir anlatısını kuruyorlar. Anne ve babalarının birbiriyle olan ilişkileri ve onların nasıl kişiler oldukları bilgisi ve aynı zamanda kendilerine ilişkin nasıl bir kadınlık ve erkeklik anlattıkları Türkiye’de modernleşme projesinin farklı biçimlerde ne tür özellikler ürettiğini⁷ gösteriyor. Eşraf aileleri bu açıdan temel bir önem taşıyorlar, çünkü bu ailelerden fertler yerel düzeyde kendilerini Türkiye’de modernliğin kurucuları olarak görüyorlar. Modern yaşamın ve değerlerinin taşınmasında kendilerini öncü olarak düşünüyorlar ve bu rolü üstlenmiş gözüküyorlar. Devletle ve kendilerine denk olan ailelerle ilişkileri ve özellikle buldukları kentlerdeki konum, güç ve statü mücadeleleri açısından bunun öneminin farkındalar. Tüm bunlar en genelde “Türkiye taşrasındaki modernleşmenin” ana bir eksenini ve onun modernleştirici aktörlerini görmemizi sağlıyor. Türkiye’de modernleşmenin belli ailelerde ne tür dönüşümlere yol açtığı ve ailelerde belli dönemlerde hangi kişilerin öne çıktığı ve bu konuda aile içindeki mücadeleler ayrıntılı araştırılması gereken konular olarak duruyor ve bu açıdan da daha fazla aile tarihi incelemeleri gerekmektedir. Farklı toplumsal kesimlerin modernleşme deneyimlerinin görülmesi açısından bugün incelenmeyi gerektiren

geçebiliriz. Bu görüşe göre baştan itibaren devlet batılılaşma/modernleşme/Avrupaileşme denildiğinde, söz konusu dinamizi halka yaymak yerine kendini düzenlemek ve sürdürmenin aracı olarak görmüştür. Buna göre Cumhuriyet Batılılaşması/modernleşmesinin esas rengini oluşturan, onun kitlelere yayılamamasıdır. Dolayısıyla daha baştan Batılılaşmanın ve Cumhuriyet Batılılaşmasının esas yapısının, yukarıdan aşağıya gerçekleşen, “halkın” olmadığı bir “elit projesi” niteliği taşıdığıdır (Mardin, 2004; Keyder, 2005a: 31; Keyder, 2005b: 93; Göle, 2002: 66; Belge, 2002: 54; Saktanber, 2003: 260-266; Bozdoğan, 2005: 122; Aktar, 2002: 274; Köker, 1991; Ahıska, 2003: 358; Koçak, 2002: 485-486). Türkiye’de modernleşme üzerine olan incelemelerde önemli ve ilginç bir damarı “sentez”ci yaklaşımlar oluşturuyor (bkz. Parla, 2006).

⁷Türkiye’de Cumhuriyet’le yaşat kadınların anlatılarında, “kadınlık durumları”, deneyim ve farklı özelliklerini ele alan bir metin için bkz. İlyasoğlu: 1998: 193-200. Ayşe Durakbaşa, Cumhuriyet modernleşmesinde kadın ve erkek kimliklerinin oluşumunu örneklerle ele alırken baba-kız ilişkisi ve bundaki dönüşüme dikkati çekmektedir (Durakbaşa: 1998: 47).

diğer bir konu, anne ve babalarımızın da (bugün 70’li yaşlarında olan) içinde olduğu belli kuşaklardan kadın ve erkeklerin modernlik deneyimleridir⁸. Bu kişilerin göç ve kentleşme pratikleri, ekonomi anlayışları, eğitime yönelik yaklaşımları, giyim biçimleri ve tercihleri, ev içi ve farklı alanlarda modernleşmeyi nasıl ürettikleri ve aynı zamanda ne tür farklı alternatifler önerdikleri temel bir önem taşımaktadır. Türkiye’de modernleşmenin farklı kesimlerce nasıl düşünüldüğü ve yorumlandığına ilişkin veriler sağlayacak kaynaklardan biri çeşitli meslekler ve meslek temsilcileri üzerine yapılacak etnografik araştırmalar olabilir. Türkiye’de esnaf ve zanaatkarlar üzerine yapılmış çalışmaların temel eksenlerinden birini modernleşme konusu oluşturmaktadır. Bu çalışmalardaki geleneksel el zanaatı ve modern üretim arasında kurulan karşıtlığı düz bir biçimde okuyamayız (Özsan, 2011a: 89-90). Burada ayırmadan daha önemli olan bu iki form arasındaki ilişki ve geçişlilik (Glassie, 2002; Özsan, 2008). Geleneksel el zanaatı ve modern üretim arasında varsayılan karşıtlık temelde gelenek ve modernlik arasındaki karşıtlık fikrine dayanır. Başka yerlerde olduğu gibi gündelik yaşamda da her ne kadar bu karşıtlık kullanılsa da içeriği sürekli değişmekte, dolayısıyla esas bu karşıtlık oluşturmaz. Pek çok kişi için belirleyici olan “modern” dünyada yaşama ve yer tutma düşüncesidir. Bugünün dünyası için geçerli olan şey nedir? bununla ilgilenmek temel olan. Bu nedenlerle “modern” olma idealinin esas olarak gelenek ve modernlik karşıtlığı üzerinde kurulmadığını söyleyebiliriz. Yani bu tür bir karşıtlığa dayanmaz. Bu makalede önerdiğim “sade” modernlik, gelenek ve modernlik arasında varsayılan karşıtlığı üretmeyen, tersine bütünleştiren, dahası bütünü kapsayan, toplam bir deneyime karşılık gelmektedir. Burada önemli olan “daha iyi bir hayat standardı” ve hayatın akışının örgütlenmesidir. Bu nedenle de “modernlik” idealinin ve “sade” modernliğin birleştirici olduğunu düşünüyorum.

Türkiye’de modernleşmeye ilişkin idealin ve farklı tahayyüllerin görülmesi için diğer bir kaynak ise bugünlerde neredeyse unutulmuş gözüken köy ve kırsal alan incelemeleridir.⁹ Manisa ilinin köylerinin birinde gerçekleştirdiğimiz araştırmada modernlik üzerine olan tartışmaları şaşkınlıkla gözlemlemiştik. Neyin ve kimlerin modern olup olmadığına ilişkin değerlendirmelerde, gerek köy içinde gerekse yakınlarındaki köylerle karşılaştırarak kendilerinin “modern” olduklarına vurgu yapıyorlardı ve bunu gündelik yaşam, giyimleri ve çocuklarını yetiştirme tarzlarıyla yansıttıklarını ileri sürüyorlardı. Köyde modernlik üzerinden yeni ana ayrımların

⁸Anne ve babalarımızın deneyimlerinin önemi konusunda bkz. Birsan Talay Keşoğlu, 2011. Talay Keşoğlu makalesinde, araştırmacılar olarak kendi anne ve babalarımızı nasıl gördüğümüz, onların deneyimlerini nereye koyacağımız soruları etrafında düşünmektedir (2011: 17-18). Bu sorulara vereceğimiz yanıtlar Türkiye’nin toplumsal ve kültürel tarihinin önemli bir bölümünü görme ve değerlendirme şansı bize verir.

⁹ Bu konuda yakın zamanda yayımlanan önemli bir kaynak için bkz. Hart, 2011.

üretildiğine tanık olmuştuk.¹⁰ Türkiye’de farklı kesimlerin modernlik deneyimleri sosyal bilimler açısından bu ve benzer araştırmalar yoluyla daha fazla içerik kazanabilir. Bugün önemli olan Türkiye’nin modernlik deneyiminin sınıf içeriğine ilişkin daha fazla araştırma yapmamız ve söz söyleyebilmemiz. Bu aynı zamanda kültürel içeriğini değerlendirme olanağı bize verir.

2. “Sade Modernlik”: Türkiye’de Modernlik Deneyimleri

Yukarıda da anlaşılabacağı üzere bu makalede, Türkiye’de modernlik deneyimini, devlet ve kurum analizleri veya toplumsal hayattaki çatışma hatlarından biri olarak değil, günlük hayata ilişkin, açıkça formüle edilmese bile “normalleşerek” toplumsal hayatın akışına yön veren bir olgu olarak görüyorum. Türkiye’de farklı kesimlerde “modern olma” idealini ve modernlik deneyiminin ana bir damarını anlatabilmek için “sade” modernlik kavramını kullanıyorum. Yelpazenin geniş bir yerini kaplayan, yani pek çok kesimde gözlemleyebileceğimiz bir deneyim biçimini kastediyorum. Çeşitli grupların gündelik yaşamlarını planladıkları, yaşam akışlarını oluşturdukları¹¹ ve hayatlarını böylelikle de düzenledikleri ve kararlar aldıkları bir arka plandan söz ediyorum. Dolayısıyla duygu, anlam ve karşılığını bu yolla bulan ve sürekli güncel hale getirilen bir modernlik idealini kastediyorum ve bunu Türkiye’de farklı kesimlerin modernlik deneyimlerini birleştirebilecek ana bir renk olarak ileri sürüyorum. Aynı zamanda ideolojik bir zemini de oluşturan bu deneyim alanının bir kısmını pek çok yerde karşılaştığımız gelenek ve modernlik karşıtlığı oluşturuyor. Türkiye’de çeşitli kesimlerin hayata ve modernliğe dair yorum (Hart, 2011: 20) ve kavrayışlarını görebileceğimiz bir hat olarak da bunu düşünüyorum. Bu nedenle de “sade modernlik” gibi kavramsal ve teorik kurguyu; pratik ve deneyimden yoksun olmayan bir modernlik ideali olarak görüyorum. Hem konuşma ve söz düzeyinde hem de yaşam düzeyinde görülebilen ve uygulanan, dolayısıyla eylemsel olan bir modernlik olarak ileri sürüyorum “sade modernliği”. Gelenek ve modernliğin oluşturduğu ideolojik zemini ve burada öne sürdüğüm “sade” modernliği” (buna pratik modernlik de diyebiliriz) gösterebilmek için Kimberly Hart’ın yakın zamanda yayımlanan eserine başvuracağım. Hart, Türkiye’de Batı Anadolu’da Örselli Köyü’nde (1998, 2000-2002) halı ve çeşitli dokumalardaki değişim, köyde yeni teknoloji ve yöntemlerin kullanımından söz ederken “gelenek” ve “modernlik” kavramlarının ideolojik yüküne dikkat çekmektedir.

¹⁰ Gül Özsan, “Dereçiflik Köyüyle İlgili Bir İnceleme (Sosyal Antropolojik Bakış Açısı ile),” İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Lisans Tezi, 1998. Araştırma İstanbul Üniversitesi Antropoloji Bölümünün Türkiye’de Geleneksel Kültür Haritası Projesi kapsamında gerçekleştirildi (1997-1998).

¹¹ Burada “sade modernlik” kavramını ileri sürerken, bu duyguyu şiirinde görebileceğimiz en önemli şairin Behçet Necatigil olduğunu düşünüyorum. Şiirin ana konusu gündelik yaşam, onun düzeni ve işleyişi olan Necatigil, kendi şiirini anlatırken şunları söylüyor: “Dediğiniz gibi benim şiirim evlerle dolayısıyla yaşadığım hayatla ilgili. (...) Bu, Cumhuriyet dönemi şiirinde gündelik hayat pek az şairin şiirine yansımıştır. En büyük olaylar değil, bir sade vatandaşın gündelik hayatı...” (Necatigil, 2012: 81)

“Bu yeni yöntemlerin benimsenmesi, ideolojik değil pratik sebeplere dayanıyor. Köylüler, bırakın eski yöntemleri muhafaza etmek gibi bir derterinin olmasını, hayatlarının bazı açılardan “eski” veya geleneksel diye yaftalanma ihtimalinden endişe bile ediyorlar, çünkü bunun kendileri hakkında olumsuz bir intiba bırakacağını düşünüyorlar. Bu tür fikirlere karşı kayıtsız kalmayıp tepki vermeleri, “gelenek” ve “modernlik” fikirlerinin ideolojik yükü olduğunu gösteriyor. Örselli köylüleri kendilerini son derece ileri görüyor, başka köylerdeki komşularını ise “geri kafalı” veya geri kalmış diye hor görüyorlar. Cemaat kimliklerini modern olarak tarif etmeleri, kooperatife aktardıkları girişimcilik ruhuyla bağlantılı. Komşuları bile “Örselli köyü daha açıktır” diye yorumda bulunuyorlar. Bu yorumdaki örtük anlam, Örselli’deki insanların yaratıcı ve çalışkan oldukları ama aynı zamanda kendilerini yabancıların ve paranın olumsuz etkilerinden sakınmayacak bir rahatlığa sahip olduklarıdır.” (Hart, 2011: 33,34).

Hart’ın çalışmasında altını çizdiği önemli bir konu, köydeki insanların geçmişe nasıl baktıklarıdır. Köyde “geçmiş”in nasıl düşünüldüğünü gösterecek kavramlardan biri “müzelik” kavramıdır. Köydeki evlerin daha önce neye benzediğini göstermek için köye gelen ziyaretçilerin götürüldüğü ev, sahibi olan Fatma Hanım kendisi tarafından “müzelik” olarak değerlendirilmektedir. Hart, Fatma Hanım’ın bundan duyduğu rahatsızlığa dikkati çekerek köyde yaşayan kişilerin “müzelik” olmuş bir geçmişi benimsemediklerini söylemektedir. Çünkü geçmiş “müzelik” görme, onlar için “deneyimi karartan” bir şeye dönüşebiliyordu ve “köydeki insanların gerçekleşmesi gerektiğine inandıkları bir düzeni”, akışı bozabiliyordu. Onların “düzen” ve hayatın akışı olarak gördükleri şey, “eskinin yerini yeniyeye bırakmasının” gerekliliği idi. Hart, bu insanların daha esnek ve pratik bir modernlik fikrine sahip olduklarını ileri sürmektedir. Onun çalışmasının esas gösterdiği, bizim toplumsal değişmeyi ve “eskiden” “yeniyeye” geçişi nasıl gördüğümüz ve değerlendirdiğimizdir. Çeşitli toplumsal gruplar aynı gibi gözükken bir olgu ve değişmeyi bambaşka bir biçimde yaşayabilirler. Hem hayat ve ona ilişkin kararlarında (eğitim, göç, evlilik ve mülkiyet hakkındaki tutumlarında) hem de hayatlarının gidişatına ilişkin retorik ve anlatılarında türdeşlik görülmez. Aynı sosyal sınıf ve kuşaklardan kişilerin (kuşak çalışmalarının zorluklarından bir tanesi temsil sorunu) Cumhuriyet ve sonrası süreçte Türkiye’nin ve kendi modernlik deneyimini nasıl düşündükleri, “eskiden” “yeniyeye” geçişi nasıl yaşadıklarını gösteren başka ve daha fazla ampirik örneğe ihtiyaç var. Burada bir örneğe yer vereceğim.

Araştırmalarımın birinde 70 yaşına gelmiş bir kadın (Seniha Hanım) ve ondan yaklaşık on yaş büyük olan eşiyle (Ekrem Bey)¹² görüşme yapma olanağı buldum. Araştırmamın odağı Cumhuriyet dönemi modernleşme politikaları oluşturmuyordu. Uzun süren ve araştırmamla ilgili pek çok konuyu konuştuğumuz görüşmede

¹² İsimler değiştirilmiştir.

Seniha Hanım'ın, eşinin kullandığı “kadın” sözcüğünü ve bugün bizim anladığımız anlamdan ayrı anlamlar yükleyerek kullandığı “karılar” sözünü tek tek kararlı bir biçimde düzelttiğini, bunların modern olmadığı ve “bayan” demesi gerektiğini ona hatırlattığını görmüştüm.¹³ Ekrem Bey her defasında hoş bir neşeyle bunları değiştirip eşinin haklı olduğunu söylüyordu. Yukarıda belirttiğim gibi araştırmam Cumhuriyet dönemi modernleşme politikaları değildi, ancak görüşmenin sonunda, daha önce Arap harfleriyle yazdığını sonra Latin harflerine geçtiğini de bildiğimden Ekrem Bey'e bu geçişin kendisi için çok zor olmuş olabileceğini ifade ettim. Aşağıda görüşmemizden yanıtı aktarıyorum:

“Çocukken köyümüze Arapça öğreten bir Hoca geliyordu ve biz üç dört erkek çocuk ondan iyi Arapça öğrendik. Efendim sonra on iki yaşımıza falan geldik başka köylerden, kasabadan Türkçe gördük. Yani görüyorsun herkesi. Köylerde az kâğıt vardı, bulduğumuz kâğıda Türkçe yazıyorduk. Devlet de öyle istiyordu, duyduk. Yani köylere okul gelecek, modern hayat olacak. On dördünde İstanbul'a gelince bu işi tabii çok ilerlettik. Çok iyi oldu ki geçtik, çevremizden herkes öğrendi. Bugünse yönümüz Avrupa.” (7 Kasım 2006 İstanbul)¹⁴

Seniha Hanım ve Ekrem Bey'in söylediklerini yorumlarsak, her şeyden önce, her ikisinin de hayatlarında ve ifade biçimlerinde neyin “modern” olduğunu ve olabileceğini gayet farkında olduğunu söylemek gerekir. Ekrem Bey kolay bir biçimde “yeni dile” geçtiklerini ifade ederken, Seniha Hanım açıkça bazı şeylere hâlâ geçemediğini de eşine hatırlatıyordu. Görüşmede bu açıdan karşıt iki tavır sergiledikleri görülüyor. Onların anlatılarında hem Türkiye'nin modernlik deneyiminde sahiplendikleri alanlar (okuma-yazma alanı ile gündelik yaşam, dil ve pratik alanı) hem de aldıkları konular açısından cinsiyetlendirilmiş bir yapı ve modernliği görüyoruz. Seniha Hanım ve Ekrem Bey, yaşantı düzeyinde değilse de retorik düzeyde Türkiye'de iki ayrı düşünce hattını temsil ediyorlar.

Daha önemli olan belli bir toplumsal değişmeye ilişkin tahayyülün aynı toplumda nasıl büyük farklılıklar gösterdiğiidir. Bugün Türkiye açısından sosyal bilimlerde temel bir sorun, genel olarak bir toplumsal değişimin ne olduğu ve hangi yollarla gerçekleşebileceğine ilişkin fikirlerimizdeki sınırlılıklar ve değişimi sıklıkla (kimi kez sadece) modernleşme teorileriyle¹⁵ ilintilendirmemiz.

¹³ Daha sonra Seniha Hanım'ın yakınlarıyla görüştüğümde onun sadece görüşmemiz sırasında değil, ailedeki diğer kadınlara ve erkeklere hitapta da “bayan”ı özellikle tercih ettiği, modern bulduğu ve bunun da Seniha Hanım'ın varlıklı bir ailede yetişmesiyle de ilgili olduğu anlatıldı. Nitekim Seniha Hanım'ın ailesinden önemli sayıda kişi Cumhuriyet sonrasındaki eğitim politikalarından faydalanabilmişlerdi ve bir bölümü bugün önemli konumlardaydı ve başka ülkelerde yaşıyorlardı.

¹⁴ Ekrem Bey, Erzurum'un bir köyünden İstanbul'a gelmiş.

¹⁵ Charles Taylor, modernitenin nihayetinde toplumsal değişime anlam veren bir kavram olduğuna işaret etmektedir. Ona göre, sosyal bilimlerde toplumsal değişime yönelik iki farklı yaklaşımdan söz edilebilir. Bunlar, “akültüralist” ve “kültüralist” modernite kuramları olarak adlandırılabilir. Birinci yaklaşım,

Sosyal bilimi icra eden kişiler olarak biz Türkiye’nin modernlik deneyimini nasıl kavramsallaştırırsak kavramsallaştıralım içine kendimizi katmadığımız ve kendi modernlik deneyimimizden konuşmadığımız bir toplumsal değişmeden konuşuyoruz. Hayatımızı “ona göre düzenleyip”, kararlar aldığımız ve özneliğimizi inşa ettiğimiz modernlik deneyimi ve ideali, çoğumuz için kendimizi “dâhil etmediğimiz” bir durum gibi gözüktüyor. Bunun Türkiye’de sosyal bilimin kendi pratiği açısından temel bir sorun olduğunu düşünüyorum. Kandyoti’nin Türk modernleşmesini savunanların da, eleştirenlerin de bakiş açılarının “modern” kavramını ele almada ve yerel öznelliklerini görmede yetersiz kaldıklarını ifade edişini bu açıdan da önemli buluyorum (Kandyoti, 2002: 18). Onun işaret ettiği “yetersizliğin” bir nedeninin yukarıda sözünü ettiğim “kendi modernlik deneyimimizden” konuşmak istememizle de ilişkili olduğu görüşündeyim. Burada “sade” olarak tanımladığım olguyu biraz daha görünür kılmak için iki örnek daha vereceğim. Bunlardan biri, Beşiktaş’ta bir berber dükkânında çalışan Berrin Hanım, diğeri ise bir etnografik hikâye içine yerleştirerek yorumlamaya çalışacağım tamirci-muslukçu Ahmet Bey.

Güçlü ve şaşırtıcı bir kişiliğe sahip olan Berrin Hanım, dükkânın sahibi olan Hayri Bey’le çalışıyor ve bir berber dükkânında çalışıyor olmanın gerektirdiği büyük bir beceri, titizlik ve pratikliğe sahip. Onun burada oldukça iyi bir konuma sahip olmasının nedenlerinden birini hem kendi işinde (ağda, kaş alımı ve manikür-pedikür işleri) hem de dükkândaki diğeri işlerdeki yetkinliği oluşturuyor. Berrin Hanım ile Hayri Bey yakın yaşlardalar, ancak aralarındaki hiyerarşinin görünürdeki azlığı bundan veya yukarıdaki sebepten kaynaklanıyor. Onun dükkândaki güçlü konumu, gelen kişilerle kurduğu sosyal ilişkilerden ileri geliyor. Daha önemli olan onun berber dükkânına gelen kadınlarla sadece kendine özgü olan bir üslupla yaptığı sohbetlerdir. Konuşmalarının en önemli konulardan birini onun doğrudan hiçbir referansta bulunmadan altını çizdiği modernlik, kadınların modernliği konusu

toplumsal değişmeyi, modernliği Batı ve batıya benzer kurum ve süreçler olarak kavrarken, “kültüralist” yaklaşım, modern batıyla özdeşleştirmeyen ve Batı-dışı toplumlarda modernleşme sürecinin özgün ve karmaşık niteliğini anlamaya çalışan bir toplumsal değişim perspektifi taşımaktadır (Taylor, 2001, akt. Keyman, 2005). Keyman, Taylor’un yaptığı çözümlemenin Türkiye’de yaşanan modernleşme sürecine uygulanabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre, Türkiye’de modernleşme üzerine olan akademik ve kamusal tartışmalar bu iki modernite kuramı ve onların değişme tahayyülleri çerçevesinde yorumlanabilir. Bu tartışmalarda akültüralist yaklaşımın egemen olduğunu kültüralist modernite kuramına dayanan çalışmalarının ancak son yıllarda ortaya çıktığını belirtmektedir: “Bugün akademik ve kamusal söylem içinde egemen olan Türkiye çözümleneleri, modernleşme sürecini ya ulus-devlet kurma ve çağdaşlaşma tarihi, ya dışa bağımlı kapitalist gelişme tarihi ya da toplum üzerinde baskıcı bir otoriter devlet tarih olarak okurken, aralarındaki farklara rağmen akültüralist nitelikleri içinde benzeşmektedirler. “ Keyman, bugün Türk modernleşmesini anlama ve eleştirel çözümleneme yapma imkânı verecek şeyin kültüralist bir modernite kuramı ve bu doğrultuda yapılacak bir toplumsal değişme analizi olabileceğinin altını çizmektedir (Keyman, 2005: 38-39).

ve eğitim oluşturuyor. Bu konuşmalarda, kendisini ve ailesinden kişileri kısaca değerlendirdikten sonra meslek hayatının verdiği birikimle gördüğü pek çok kadın ve erkeği tek tek anlatıp, hayatlarının gidişatları hakkında bilgi verir ve daha sonra da onların bugün ne kadar “modern” olup olmadıklarına ilişkin sonuçlar çıkarır. Berrin Hanım, kadınların giyim ve saç ve tırnaklarındaki değişmeden yaşam tarzları, eğitimleri, iş ve evlilik kararlarındaki değişime kadar, her bir örneği Türkiye’de belli dönemlere yerleştirerek anlatıyor. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne başvuru sürecini çok yakından takip ediyor ve “resmiyet” olmasa da Türkiye’nin üyeliğini gerçekleştirmiş bir şey olarak görüyor. Berrin Hanım kendisi gibi Türkiye’nin de belli bir modernlik birikimine sahip olduğunu düşünüyor ve bu açıdan kuşku duymuyor. Berrin Hanım ve başka araştırmalarımda gördüğüm kişiler Türkiye’nin modernlik birikiminin önemine derinden inanıyorlardı. Bu nedenle Berrin Hanım, Avrupa Birliği ile daha denk bir ilişkinin kurulabileceği bir yerden konuşabiliyor. Türkiye’de görünürdeki söylem çelişkili gözükse de (erişilmez batı/Avrupa Birliği ideali ile erişilmiş batı/Avrupa Birliği ideali) esas olarak bu iki ideal bir arada yer alıyor. Buradan ikinci örneğime geçebilirim.

Beşiktaş’taki gezgin tamirci-muslukçu Ahmet Bey’le çeşitli zamanlarda eve tamir işi için geldiğinde ve Abbasağa Parkı’ndaki karşılaşmalarımızda konuşma imkânı buldum. Son görüşmemizde (2008) yaşı oldukça ilerlemişti. Ahmet Bey, ev gibi bir alana girmenin ve kadınlarla konuşmanın bütün inceliklerini biliyordu. Konuşurken kullandığı sözcüklerdeki “efendim, tabii efendim, öyle mi efendim” gibi sözler ve sohbet için uygun bulduğu konular onun evlerde kadınlarla kurduğu ilişkilerindeki dikkatini gösteriyordu. 1970’lerden başlayarak Beşiktaş’taki değişimden ve semtten belli kişilerin yaşantılarından söz etmeyi seviyordu. Onun konuşmalarında da en öne çıkan özellik modernlik ve “modern” kadın ve erkekler olmanın önemi idi. Beşiktaş Abbasağa semtine yakın oturan ailelerin kızları olan kadınların hayat öykülerini anlatıyordu. Adlarını tek tek hatırladığı bu kadınların “modern” kadınlar olduğunu vurguluyordu. Onların yaşantı, eğitim ve evliliklerinden örnekler veriyordu. Ona göre bu kadınların semtin 1960 ve 70’lerdeki değişiminde ve modern olmasında büyük etkisi olmuştu. Bu kadınlardan ikisini benim de tanıma olanağım oldu. Bu kadınlar, varlıklı ailelerden geliyorlardı ve “normalleşmiş” bir modernlik anlayışına sahiptiler; giyim, duruş, hâl ve tavırlarıyla bunu yansıtıyorlardı. Batıyla karşılaştırma bugün çeşitli düzlemlerde devam ediyor. Bu örneklerde görüldüğü gibi Türkiye’nin modernlik birikimine yapılan vurgu ve bir tür denklik ilişkisi aslında pek çok kesimde Avrupa Birliği tahayyülünü de etkilemiş durumda. Avrupa Birliği konusu hemen herkesin konuşabildiği, ortak bir tartışma konusu olarak gözüküyor.

Türkiye’de farklı kesimlerde “modern olma” ideali ve modernlik deneyimlerinden söz ederken ileri sürdüğüm “sade modernlik” durumunu gösterebilmek için burada eşraf ailelerinden bir örneğe yer vereceğim. Yukarıda

vurgulandığı üzere bu ailelerden kadınlar ve erkekler, kendilerini yerel ve ulusal düzeyde modernliğin öncüsü ve kurucuları olarak görüyorlar ve bugün de bunu sahipleniyorlar.¹⁶ Bu ailelerden fertlerin “tutkuyla” anlattıkları modernlik deneyimleri, Türkiye’de taşra kentlerinde varlıklı ailelerin, modernliği nasıl bir güç ve statü unsuru olarak gördüklerini yansıtmaktadır. Eşraf ailelerinin kendilerine denk ve kendilerinden daha varlıklı ailelerle girdikleri statü mücadelesi, hem anlatı olarak hem giyim tarzları, tercih ettikleri nesnelere, evlilik ve eğitim kararlarında gözlemlenebilir. Annesi Rus, babası Azeri olan Feride Hanım¹⁷, 1946 yılında İzmir’de doğmuş ve kendisini “kentli bir kadın” olarak anlatıyor. Eşi Fazıl Tavasloğlu’yla tanışmaları, her ikisinin de İzmir’de Ziraat Mühendisliği okudukları öğrencilikleri sırasında olmuş. Tavasloğlu Ailesi, uzunca bir dönem büyük bir toprak varlığına sahipmiş. Aileden kimi fertler Osmanlı döneminde idari görevlerde bulunmuşlar. Feride Hanım, eşiyle evlenip Denizli’ye geldikten sonra, kentte sosyal yaşamlarını sürdürmeye çalıştıklarını, kendi evliliklerinde, çocuklarını büyütme sürecinde ve sosyal yaşamlarında “modern” bir hayat yaşadıklarını ifade ediyor.

“... Geceler olurdu demeklerin, tıp balosu falan olurdu. Benim eşim çiftçilik yaptığı için yazın belli bir dönem burada kalırdık, sıcak olunca havuza da giderdik ki ailelerin çok az bir kısmı giderdi, biz gidiyorduk. Eşim de modern görülmüdü o açıdan rahatlık. (Özsan, Durakbaşa ve Karadağ, 2009: 195).

Müftüler Ailesi 17. yüzyılın sonunda Denizli’ye yerleşmiş. Aileden fertler uzunca süre müftülük görevinde bulunmuş. Milli Mücadele döneminde Denizli Müftüsü olan Ahmet Hulusi Efendi aynı zamanda kentte Kuva-yi Milliye’yi örgütleyen kişi. Aile, 21 Haziran 1934 tarihli Soyadı Kanunu’yla “Müftüler” soyadını alıyor. Hâluk Müftüler, aileden sözünü ettiği kişilerin “hem Osmanlı Dönemi insanı hem Cumhuriyet Dönemi insanı” olduklarını belirtiyor. Ablası Müjgan (1932 doğumlu) Hanım, çocukluğunda anne ve babasının birlikte gittiği en önemli yerlerden birinin balolar olduğunu söylüyor. Kendinden daha büyük olan

¹⁶ Araştırmamızda, eşraf ailelerinin aynı zamanda büyük kentlerin (İstanbul, İzmir ve Ankara) varlıklı ailelerini takip ettiklerini ve onlarla rekabete girdiklerini gördük (Özsan, 2010b: 82, 83). Bu aileler merkezde olma iddiası taşıyor ve kimi örneklerde merkezin kendisini oluşturuyorlar. Ailelerden kimi fertler, aynı zamanda büyük kentlerin temel kurumlarının kurucuları ve önemli konumlarda bulunuyorlar. Burada Mardin’in Türkiye’de merkez ve çevre ilişkileri üzerine ileri sürdüğü tezden (1985) ayrı bir sav ileri sürüyorum. Taşra kentlerindeki yerel elitin bir kısmının aynı zamanda büyük kentlerin eliti olduğunu, dolayısıyla çevrenin bir kısmının her zaman merkezde olduğunu ve merkezi oluşturduğunu savunuyorum (Özsan, Durakbaşa, Karadağ, 2011). Mardin, 19. yüzyıldan başlayarak Türkiye’de merkez-çevre ilişkilerini ele aldığı makalesinde, Türk siyasasının temelinde yatan en önemli toplumsal kopukluğun, merkez ile çevrenin karşı karşıya gelmesini göstererek, bunun modernleşmeden sonra ve devam eden süreçte sürdüğünü belirtmektedir (Mardin, 1985). Türkiye’de merkez-çevre ilişkilerini veya merkezin politikasını ele alırken, bunların sık sık yerel uygulamalarda değişikliğe uğradığını göz ardı etmemek gerekiyor. Hatta bu konuda tutarlılığın olmadığını temel bir özelliğinin sıklıkla farklı uygulamalara gitmek biçiminde olduğunu düşünüyorum. Bu pek çok örnekte görülebilir.

¹⁷ Bu kişilerin isimleri olduğu gibi kullanılmıştır.

genç kız ve erkeklerin büyüme süreçlerinde bu baloların önemli olduğunu düşünüyor.

“... Burada Cumhuriyet balosu olurdu, anneler giderdi onu biliyorum. Kadınla erkekli ama mesela amcamın biri hiç gitmezdi. ... Babam annemi götürürdü.... Babam Cumhuriyet’e tam ayak uydurmuştu, inkılaplara, her şeye.” (Özsan, Durakbaşı ve Karadağ, 2009: 198).

Bu konuda aileden kişilerin ayrı tutumlar aldıkları da görülüyor¹⁸. Bu nedenle, Türkiye’de modernleşme ideali ve deneyiminin daha mikro bir analizi aileler düzeyinde yapılabilir. Bugün olduğu gibi aileler içinde karşıt ve başka hatlar mevcut. Türkiye’nin gelişmelere ve koşullara bağlı olarak, bunlar, belli dönemlerde (1950 ve 1980’lerde olduğu gibi) kritik değişimler ve sapmalar gösteriyorlar. Ayrıca, yukarıda fark edileceği gibi bu aileler için balolar, bugün büyük kentlerin dışındaki belli kentlerde (Denizli ve Muğla’da tanık olmuştuk) gözlemlendiğimiz yarı resmi nitelikteki törenlere benziyorlar. Kentten resmi temsilcilerin, sivil toplum kuruluşlarının ve ileri gelen ailelerinin girişimleriyle düzenlenen bu törenlere kadınlı-erkekli katılmak bugün de büyük önem taşıyor. Kentin kamusal temsil, duygu ve aynı zamanda kimliğinin oluşturulduğu bu törenlerde kadınların kamusal görünürlükleri, kent açısından; diğer kentlerle rekabet etme ve kenti “farklı” kılma ve “daha modern bir kent olma” gibi anlamlar taşımaktadır. Ayrıca eşraf ailelerindeki kadın ve erkekler bu yollarla sosyal ilişkilerini güçlendirip, kentteki gelişmeleri takip edebiliyorlar. Bu onların kentte eğitim ve siyaset gibi çeşitli alanlarda daha fazla etkin olmalarını da sağlıyor.

Eşraf aileleri söz konusu olduğunda (başka aileler için de bu geçerli) önemli bir husus ailenin statüsünün nasıl korunacağı ve yükseltileceğidir. Kandiyoti modernlik ve statü arasındaki bağlantıya dikkati çekerek modernliğin, sınıf ve statü kodlarının oluşturulmasında ve yeniden üretilmesindeki rolüne vurgu yapmaktadır (1997). 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı üst ve orta sınıfı için modernlik idealinin nasıl bir sınıf ideale¹⁹ dönüştüğünü çeşitli çalışmalardan görebiliyoruz. Söz konusu yüzyılda

¹⁸Mehmet Altan, “Batılılaşmanın Sosyo-politik Temelleri, Düşünsel ve Toplumsal Yapısı” başlıklı makalesinde, Cumhuriyet Dönemi’nde mahalli eşrafın davranışının, geleneksel feodal düzenden yararlanıp kendi konumlarını sarsacak temel değişiklikleri engellemek yönünde olduğunu belirtmektedir (Altan, 2002: 143.). Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, çalışmamızda eşraftan ailelerin bir kısmının belli dönemlerde hızla konumlarını değiştirdiklerini ve uyum sağladıklarını gördük. Bu ailelerden kişiler yerel düzeyde Belediye Meclisi üyeliği yapıyorlar ve Cumhuriyet’in hemen sonrası süreçte önemli banka ve hastanelerin kurucuları rolünü üstleniyorlar. Bu süreçte varlıklarını kaybeden eşraf aileleri ise bugün olduğu gibi çeşitli biçimlerde nüfuzlarını sürdürüyorlar. Türkiye’de daha kapsamlı ve inceleme bir siyasi analizin aile tarihlerinin çalışılmasıyla mümkün olabileceğini düşünüyorum.

¹⁹Rifa’at Ali Abou-El-Haj, erken modern dönem Osmanlı toplumunu değerlendirirken benzer bir biçimde devletten ziyade sınıf üzerinde durmanın önemine dikkat çekmektedir (2000: 104). Abou-El-Haj, 16.-18. yüzyılları arasında Osmanlı toplumundaki değişimi, döneminin Avrupa toplumlarıyla karşılaştırmalı olarak ele aldığı eserinde, 18. yüzyılda Osmanlı yönetici elitinin ülkesi dışındaki

Osmanlı üst sınıfının yemek yeme alışkanlıklarındaki değişim (Duben ve Behar, 1996: 224-225), bu sınıfların sosyal statülerinin göstergeleri olarak piyano ve ev içinde kullanılmak üzere belli estetik nesnelere yönelik talebi bu örnekler arasında yer almaktadır (Işın, 1985: 552). Işın’ın belirttiği gibi Osmanlı üst tabakası için bu tür objelere sahip olmak, modernleşme sürecinde statülerini yükseltmek isteyen²⁰ diğer toplum katmanlarıyla olan farkını belirlemek anlamına geliyordu.

Bu yüzden İstanbul’daki pek çok paşa konağının gerekli gereksiz bu türden yabancı objelerle doldurulup bir garabetler müzesine dönüşmesi, salt zevksizlikle açıklanamaz. Gündelik hayatın moda kalıpları, hem bu zevksizliği körüklemiş hem de iktisadî yaşantının yeni normları doğrultusunda bir statü belirleyici olarak işlev üstlenmişlerdir (Işın, 1985: 552).

Avrupa tarzı giyim ve yaşantı, balo, dans ve opera gibi etkinliklere katılmak bu sınıflar için günlük yaşamın bir parçası haline gelmiştir (Göçek, 1996; akt. Karadağ, 2010: 46-47) Dolayısıyla 19. yüzyılda olan şey gündelik hayatın kendisinin modernleşmesidir (Işın, 1985). Hilmi Yavuz, Türk modernleşmesinde temel bir sorunun, Batılılaşmayı esas olarak belli simgelerle eş tutmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Batılılaşmak, piyano çalmak, şapka giymek ve Fransızca konuşmak olarak düşünülüyordu. Oysa bunlar “Batılı olmanın bir parçası olabilirler ama, elbette, hiçbir zaman Avrupalılığı ‘bütün’üyle temsil etmezler.” Ona göre Türk modernleşmesinin sorunu olan “bütünlükten yoksunluk” ve parçalı alımlama belli bir kavrayış biçiminden ileri gelmekteydi (Yavuz, 2002: 212-217). Yavuz’un Türk modernleşmesi için sözünü ettiği simgesel düzey (bu örnekler çok ayrı şeyler) başka türlü ve daha derin yorumlanmayı gerektiriyor. Simgeler tek kendilerini

gelişmelere karşı ilgisindeki gözle görülür artışa dikkat çekmektedir. Ona göre bu dönem için Osmanlı yönetici eliti ile bazı güneydoğu Avrupa devletlerinin elitleri arasında bir tür karşılıklı kültürel bağımlılıktan dahi söz edilebilir. 18. Yüzyılda Osmanlı’da başka çarpıcı örnekler olsa da daha önemli olan bu grupların gündelik yaşamla ilgili düşünüş biçimindeki değişimlerdir. Abou-El-Haj, iki temel sav ileri sürmektedir: Bunlardan ilki, Osmanlı elitinin her dönemde Avrupa’yla bir şekilde ilişki içinde olduğu, ikincisi ise, birtakım kültürel örüntülerin nereden alınırsa alınsın sadece yabancı varlığı ve “yabancı bir modelin cazibesine” kapılmayla açıklanamayacağıdır. Ona göre, belli kültürel örüntülerin benimsenmesini sağlayan şey, Osmanlı elitinin ihtiyaçlarıdır (2000: 118-119). Araştırmaların sırasında bulunduğum kentlerde, yaşadıkları bölgenin yerel tarihini çalışan kişilerle görüşme şansı buldum. Bu kişiler, Cumhuriyet’in hemen sonrası dönemde kentten ileri gelen ailelerden bazı kadınların “modern müzik orkestraları” kente getirdiklerini ve çeşitli temsiller düzenlediklerini anlatıyorlardı. Bu kadınlar, hem kendi konuları hem aile statüleri için buna ihtiyaç duyuyorlardı. Kentte “yeni seçkinler” oluşturmanın da bir yolu bu.

²⁰ 19. yüzyılın ikinci yarısında, birçok Avrupalı perakendeci İstanbul ve imparatorluğun diğer büyük kentlerinde büyük mağazalar açmıştı. Daha sonra bu tür dükkânların standart adı olan Pera’da yer alan Bon Marche (bonmarşe okunur) bunlardan biriydi. Bu görkemli ve zengin mağazalar, yükselişte olan Osmanlı burjuvazisinin gereksinim ve zevklerine yanıt veriyordu, 19. yüzyıl sonu Osmanlı günlük yaşamının bir parçası olan bu mağazalar, üst sınıfların Batı mallarına erişebildikleri yerlerdi. (Toprak, 1995, akt. Durakbaşa ve Cindoğlu, 2003: 87)

değil, başka bağlantılı yapıları (çeşitli düzenleme biçimlerini) taşırlar ve yansıtırlar. Bu çıkarımın esas sınırlılığı özne açısından sorun taşımamasıdır. Türk modernleşmesine atfettiği özellik, özne kaymasına uğramıştır. Dolayısıyla “kim ve kimler için” soruları unutulmuştur. İleri sürdüğü tez başta bir sınıf analizini ve bununla birlikte başka temel sosyal faktörleri görmeyi gerektiriyor. Bugün de birçok aile, özellikle statülerini daha da fazla yükseltme arzusu taşıyanlar, buldukları yerlerde ve kentlerde bu tür nesnelere sahip olan ilk kişiler olarak kendilerinden söz etmeyi önemli buluyor ve bu açıdan diğer bir sınıf, aile ve kişilerle aralarındaki “fark” a işaret ediyorlar²¹. Ayrıca daha genel bakıldığında bizim toplumsal etkileşimlerin tarihini nasıl göreceğimiz önemli. Yavuz’un Türk modernleşmesine atfettiği özellik, pek çok toplumsal değişme için ileri sürülebilir. Toplumsal etkileşim aynı zamanda parçaların alınmasını da içerir. Sorun, bizim yaratıcı bir değişime ihtimal verip vermememizle ilgili gözüküyor.

3. Sonuç: Avrupa Birliği’yle ilişki ve değişmeyen bir “ideal”

Kafadar, kendinden önceki reformlar gibi Cumhuriyet dönemindeki reformların da ana bir modernleşme (medenileşme) iddiası ve idealinde toplanabileceğini ileri sürmektedir (Kafadar, 2002: 351). Bu makalede, bu idealin temel toplumsal bir ideal olduğunu ileri sürdüm. Farklı kesimlerin yaşam pratiklerinde bu idealin nasıl somut karşılıklarının olduğunu göstermeye çalıştım ve bunun birleştiriciliğini savundum. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne başvuru süreci ve bugün bu ideal çeşitli biçimlerde güçlü bir biçimde sürmektedir. Bunu görmenin bir yolu, Türkiye’nin modernleşme süreci ve deneyimini, siyasi tartışmalarla, “devletin” politika ve uygulamalarına odaklı analizlerle sınırlamamız. Şengül’ün dikkatimizi çektiği üzere bugün Türkiye modernleşme literatürüne daha ciddi katkılar sağlayacak şey, “modernleşme sürecini salt iktidar aygıtının reflekslerine ve dönüşümüne odaklanarak açıklamaya çalışan yaklaşımlar yerine” modernleşmenin gündelik

²¹Başka ülkelerin modernleşme deneyimlerine karşılaştırmalı olarak bakıldığında sınıf ve modernleşme arasındaki bağ açısından benzer örnekler görülebilir. Gunn, Bourdieu’yu takip ederek, İngiliz orta sınıfının oluşumunda kültürel sermayeyi ele aldığı makalesinde, 19. Yüzyılın ortalarında (1820 ve 30’larda) İngiltere’de orta sınıftan sayılmak için belli kültürel ilgi, beğeni ve uğraşılara sahip olmanın önemine işaret etmektedir. Bu dönemde, gazeteler ve dergiler düzenli olarak kendi sayfalarında Avrupa kültüründeki belli gelişmelere, Goethe’nin yazıları, Mendelssohn ve Beethoven’in eserlerini yer veriyorlardı. Dolayısıyla bunları bilmek ve takip etmek belli bir sınıftan sayılmak için gerekli bir şeydi. Ayrıca Gunn’ın belirttiği gibi orta sınıflar açısından kültürel sermayenin edinilmesi ve arttırılmasında önemli bir unsur eğitim oluştuyordu ve bu konuda temel rolü bu sınıflardan kadınlar üstlenmişlerdi. Bu kadınlar buldukları hanenin statü durumunu gösteren çeşitli kültürel becerileri aktarmalarını yanı sıra çocuklarının eğitiminin önemini farkındaydılar, bu yükü üstlenmişlerdi (Gunn, 2005: 52, 55, akt. Özsan, 2010: 80). Bugün Türkiye’de ayrı sınıflardan pek çok aile, her zaman öyle olmasa da eğitim ile sınıf olarak yükselme arasındaki bağa inanmış durumda ve bunu en temelde “modern bir hayata sahip olmanın” yolu olarak görüyor. Bu ailelerin çoğunlukla kendi güçleri üzerinde eğitime yaptıkları yatırım, Türkiye’de eğitim kurumlarının ailenin devamı olarak düşünülmesinin yanı sıra hâlâ bu kurumların modernleştirici rolünü önemli bulmalarından da kaynaklanıyor.

hayat, çeşitli tasavvur biçimleri ve ahlâki tutumlara nasıl yansıdığı ve bunlarda ne tür dönüşümler yarattığını keşfetmek olabilir (Şengül, 2009: 647). Bugün önemli bir soru Türkiye’nin modernlik deneyimi üzerine düşünürken ne tür konular alacağımızdır. İçerik üzerine konuşup konuşmadığımız kritik bir önem taşıyor. Şengül’ün yukarıda sözünü ettiği çalışmaların azlığı, özellikle bugüne ilişkin araştırmaların sınırlı sayıda oluşu birtakım konuların sadece geçmişe ait tartışmalar olarak düşünülmesine yol açmaktadır. Şengül buna, Türkiye’deki entelektüellerin birtakım kurumlara olan ilgisizliğini örnek olarak vermektedir. Onun da dikkatimizi çektiği temel bir husus eğitim ve modernleşme konusundan bugüne ait konular olduğudur (2009: 647). Ayrıca bir araştırmacı açısından birtakım konuların “eskileştirilmesi”, bugünle ilintilendirilememesi belli sorumluluklardan da muaf olmayı getirir.

Kahraman, Avrupa Birliği’ne tam üyelik için yapılan başvurunun, Türkiye’de kısa bir sürede bu tür bir girişimin ötesinde anlamlar ifade ettiğine ve söz konusu dönemde Avrupalılaşmanın giderek kültürel bir olguya dönüştüğüne dikkat çekmektedir. Ona göre “modernite bir proje olarak eski etkinliğini yitirmiş” olsa da, bu durum tümüyle Batılılaşmaya karşıtlık olarak değerlendirilemez. Tersine, Batılılaşmanın belli bir düzeye erişimi olarak da görülebilir (Kahraman, 2002: 139). Kültürel bir olgu olarak Avrupalılaşmayı, Kahraman, yakın bir tarihe konumlandırırsa da Osmanlı modernleşmesi ve Cumhuriyet modernleşmesi her zaman bir kültürel olgu olma niteliğini taşıyordu. Yukarıda ifade edildiği üzere belli dönemlerde ayrı sınıflardan kadınlar ve erkekler, çeşitli yollarla “modern” gördükleri davranış ve hayat biçimlerini yakından takip ediyorlardı, bir şekilde yaşamlarına taşıyorlardı ve bunun kendilerini avantajlı kılacağını biliyorlardı. Bu nedenle Türkiye’de modernleşme deneyimi, devlet ve onun uygulamalarından daha çok sınıf üzerinde yoğunlaşmayı gerektiriyor.

Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinde olduğu gibi Avrupa Birliği’ne başvuru ve bugün devam eden süreçte Türkiye’nin modernleşme/Batılılaşma ve Avrupalılaşma “projesinin” toplumsal ayaklarının olup olmadığı bugün de ana bir soru olarak durmaktadır. Türkiye’de sosyal bilimlerde Türkiye’nin modernleşme deneyimi ağırlıklı Batılılaşmış bir kesim (küçük bir elit grup) ile büyük çoğunluğu oluşturan kesimler (“halk”) arasındaki “kopukluğa” vurgu yapmaktadır, dolayısıyla esas olarak kutuplaşma olarak anlatılıyor. Türkiye modernleşme literatüründe Osmanlı modernleşmesi ve devam eden Cumhuriyet modernleşmesi değerlendirilirken “kimler ve kimler için” soruları unutulmuştur. Bu açıdan özne kaymasına uğramıştır. Çeşitli kaynaklarda Türkiye’nin modernleşme deneyiminin baştan beri toplumsal temellerinin olmadığı ancak yakın tarihlerde, özellikle Avrupa Birliği sürecinde bu niteliği edindiği –edinebileceği– (Altan, 2002: Aktar, 2002: 274) belirtirse de, yukarıda ifade ettiğim gibi daha baştan Türkiye’nin modernleşme deneyimi, ayrı kesimlerin eylemleriyle katıldığı ve yeniden ürettiği

bir toplumsal değişmeyi yansıtmaktadır. Dolayısıyla bir “elit projesinin” yanı sıra aynı zamanda bir toplum “projesi” özelliği taşımaktadır. Ayrıca, her zaman için “elitin” aynı zamanda içinde olduğu toplumun bir unsuru olduğunu da unutmamız gerekiyor. Daha önemlisi, Türkiye modernleşme deneyimini değerlendirirken, “proje” kavramının kendisi doğru bir karşılık olarak görülemez. Daha geniş bir toplumsal ve tarihsel sürecin bileşimi olarak okumak gerekiyor. Dolayısıyla Türkiye’de modernlik deneyimi ve Avrupa Birliği hedefi, “proje” olmanın ötesinde daha fazla bir şeydir. Ayrıca, tarihsel-toplumsal süreç “proje” üretebilir. Bu nedenle tarihsel ve toplumsal sürecin, toplumsal tahayyülün tamamına bakmak anlamlı olabilir. Proje salt bir neden olarak görülemez. Tarihsel akışı sağlayan faktörlerden ancak biri “elit projesi” olabilir. Bugün önemli olan tek tek projelerden çok, çeşitli toplumsal kesimlerin toplumsal gelişme için öngördükleri yolları, değişen hedeflerinin toplamını, birbirleriyle ilişkili olarak yürüttükleri mücadeleleri görebilmek. Bunların yanı sıra farklı kesimlerin birbiriyle “konuşmalarını” sağlayan ortak dile bakmak. Bu makalede ele aldığım “modernlik idealini” de bu ortak dilin bir parçası olarak düşünüyorum. Türkiye’de modernleşme deneyimi ve bu kültürel birikimin içinde, aynı zamanda çeşitlilik gösteren bir eleştiri, direniş ve yeniden düzenleme çabaları da bulunmaktadır (Deren, 2002: 401). Bu konuda da sosyal bilim açısından önemli bir sorun bu birikimi gösteren temel eserleri ve tartışmaları eski görmemiz ve bugüne taşıyamamamız, dahası “değerli” bulmamamızdan kaynaklanıyor.

İdeallere gelince, bütün toplumsal değişimler ideallere dayanır. İdealler de ütopyalar gibi hem bağıntısaldırlar hem bir bütünlük gösterirler. Ancak ideallerini gerçekleştirmeye çalışan kesimler belirli unsurları öne çıkararak hayata geçirme çabasında olurlar. Bunların bir kısmı böylelikle gerçekleşir. Bunun yanı sıra yukarıda görüleceği üzere kişilerin, ailelerin, çeşitli grupların, köy ve kentlerin, hayatlarını düzenleme ve geleceklerini daha iyi kılmak için seçeneklerini çoğaltmaya yarayan idealleri bulunur. Bunlar daha pratik, gerçekleştirilebilir bakış açılarıdır. Benim burada Türkiye modernlik deneyiminden söz ederken ileri sürdüğüm “sade” modernlik, bu tür “yaratıcı ve pratik bir modernlik idealine” karşılık gelmektedir. Hayatın bütününe tasavvur edilmesine ve organize edilmesine yarayan bir ideali kastediyorum. Türkiye açısından ileri sürdüğüm modernlik ideali bu nedenle gündelik bir ideal. Kavramsallaştırdığım “sade modernlik”, tüm bunlarla birlikte ve bu yolla kurulan “toplam” bir toplumsal deneyime karşılık gelmektedir. Türkiye’de bu ideallerden birini eğitim konusu oluşturuyor.

Modernleşme ve eğitim politikaları, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne başvuru süreci ve günümüzde ana bir tartışma olarak sürmektedir. Araştırmalarda Türkiye’de ailelerden belli kuşaklardan kadın ve erkeklerin kendinden sonraki kuşakların eğitimini temel bir konu olarak gördüklerini, kadınların bunu kendileri

için görev olarak düşündüklerini pek çok kez gözlemlerdim. Bu kadınlar eğitimci bir paradigmayı benimsiyorlar ve yetiştirdikleri kişileri örnek göstererek kendileri gibi olmayan aileleri ve kadınları eleştiriyorlar. Dahası, günümüzde üniversiteler ve başka kurumlarda örneklerini görebileceğimiz üzere Türkiye’nin modernlik deneyimi farklı eğitimci tiplerini üretmiş durumda ve bu kişilerin bir kısmı bugün ön planda bulunuyorlar. Bu nedenle Türkiye’nin bugün Avrupa Birliği ile ilişkisinde eğitim ana ve anlamlı bir başlık olarak gözüküyor ve ilgiyi hak ediyor.

Bugün Türkiye’de modernleşme/Batılılaşma/Avrupalılaşma “projesi” dinamizmini yitirmiş gözüküyor. Bu nedenle de “Batılılaşma projesi” son derece üretken ve hatta tek toplumsal tahayyül olarak varlığını sürdürüyor. Yukarıda anlattığım kutuplaşmayı bir tarafa bırakarak, Türkiye’de “modern olma” idealinin ve modernliğe ilişkin deneyim biçimlerinin ve pratiklerin, en uçlar da içinde olmak üzere her kesimde var olduğunu ileri sürüyorum. Bu idealin geniş gruplarca benimsendiğini, derin, köklü ve birleştirici olduğunu düşünüyorum. Türkiye’de ayrı toplumsal sınıflardan aileler, kadınlar ve erkekler Türkiye’nin Avrupa Birliği’yle ilişkileri nasıl giderse gitsin, bunun dışında kendi modernlik ideallerini ve daha iyi yaşam standartlarını oluşturmuş durumda. Bugün İstanbul Ümraniye ve Başbüyük bölgelerinde çeşitli göç örüntüleri çalışıldığında, Türkiye’nin çeşitli kentlerinden yaklaşık 20 yıl önce bu yerlere gelen ailelerden kadınların başlattığı göç hareketleri görülebilir. Bu kadınların bir kısmı çocuklarını okutmak üzere mutlaka Batı ülkelerine gönderiyor ve kendileri de yasal olmayan göç yolları da içinde olmak üzere bu ülkelere gitmek için mücadele ediyorlar. Bir süre sonra da eşlerini yanlarına alıyorlar. Görüşüğüm kadınlar, Türkiye’nin Avrupa Birliği sürecinde yaptıklarını yeterli bulmuyor, süreci yavaş buluyorlardı. Dahası, bir kısmı burada ekonomik durumu iyi olmasına karşın Türkiye’deki yaşamını başka örneklerle karşılaştırarak beğenmiyor. Hayat standardını yükseltme ve ilerleme düşüncesi, Türkiye’de pek çok toplumsal kesimde çok güçlü bir fikir olarak devam ediyor.

Çeşitli platformlarda bugün Avrupa Birliği’yle ilişkimiz Birlik’ten yana veya karşıtlık üzerinden konuşuluyor. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne giriş çabalarını eleştirenler, mutlaka onun yerine bir şey koymaya çalışıyorlar, reddettiklerinde dahi. Yoksa savundukları dünya görüşlerinde boşluk kalıyor. İlginç bir biçimde “zaten bizi almazlar” korkusu ile Batılılaşma ve Avrupa Birliği’ne girme ümidi aynı anda mevcut. Yani bir yandan aşmaya çalışırken, bir yandan da yeniden üretiliyor. Türkiye’de modernleşme/Batılılaşma/Avrupalılaşma fikri sanıldığından çok derin ve bu konuda farklı gelenekleri üretmiş durumda. Dahası günümüzde bu fikri ciddiye alan önemli kesimler var. Bu açıdan Türkiye’nin ürettiği en önemli “proje” olduğu söylenebilir. Bu nedenle bugün Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyeliği konusundaki tartışmaları ve bu konudaki “şikâyetçi retoriği” (çünkü aynı zamanda bu güçlü bir ilişkiyi de gösteriyor) başka türlü analiz etmek gerekiyor.

Kaynakça:

- Abou-El-Haj, Rifa'at Ali (2000), *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Oktay Özel–Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ahıska, Meltem (2003). "Occidentalism: The Historical Fantasy of the Modern", *Relocating the Fault Lines: Turkey beyond the East-West Divide*, Sibel Irzik & Güven Güzeldere Ed., Duke University Press. Durham.
- Akşit, Bahattin (2005), "Laikleşme Tipolojisi ve Türkiye'deki Laiklik Deneyimi", *Şerif Mardin'e Armağan*, Ahmet Öncü ve Orhan Tekelioğlu (der.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aktar, Cengiz (2002), "Olmayan Avrupa Düşüncesi Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Altan, Mehmet (2002), "Batılılaşmanın Sosyo-politik Temelleri, Düşünsel ve Toplumsal Yapısı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Belge, Murat (2002) "Batılılaşma: Türkiye ve Rusya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Belge, Murat (2011), *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bozdoğan, Sibel (2005), "Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Çev. Nurettin Elhüseyini, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba (Ed.) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Çiğdem, Ahmet (2002), "Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Duben, Alan ve Behar, Cem (1996), *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Durakbaşa, Ayşe (1998), "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve "Münevver Erkekler", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Durakbaşa, Ayşe ve Cindoğlu, Dilek (2003), "Tezgâh Üstü Karşılaşmalar", *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat*, Çev. Zeynep Yelçe, Yay. Haz. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber, Metis Yayınları, İstanbul.
- Durakbaşa, Ayşe; Meltem Karadağ, ve Gül Özsan (2008), "Türkiye'de Taşra Burjuvazisinin Oluşum Sürecinde Yerel Eşrafın Rolü ve Taşra Kentlerinde Orta Sınıflar", TÜBİTAK maddi destekli proje.
- Durakbaşa, Ayşe; Gül Özsan ve Meltem Karadağ (2011), "Women's Narratives as Sources for the Study of Eshraf Families", *Women's Memory: The Problem of Sources*, der.

- Fatma Türe and Birsen Talay Keşoğlu, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Glassie, Henry (2002), *Turkish Traditional Art Today*, Indiana University Press, Ankara.
- Göçek, F. M. (1996), *Rise of the Bourgeoisie, Demise of the Empire: Ottoman Westernization and Social Change*, Oxford University Press, New York.
- Göle, Nilüfer (2002), “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gunn, Simon (2005), “Translating Bourdieu: Cultural Capital and the English Middle Class in Historical Perspective”, *The British Journal of Sociology*, 56: 49-64.
- Gümüşoğlu, Firdevs (2002), “Türk Yurdu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hart, Kimberly (2011), *Modernliği Dokumak: Bir Batı Anadolu Köyünde Hayat, Aşk, Emek*, Çev. Elçin Gen, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- İşın, Ekrem (1985), “19. yy’da Modernleşme ve Gündelik Hayat”, *Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İlyasoğlu, Aynur (1998), “Cumhuriyet’le Yaşıt Kadınların Yaşam Tarihi Anlatılarında Kadınlık Durumları, Deneyimler, Öznellik”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kafadar, Osman (2002), “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, Hasan Bülent (2002), “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kandiyoti, Deniz (2005 [1997]), “Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Araştırmalarında Eksik Boyutlar”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba (Ed.) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kandiyoti, Deniz (2003), “Giriş: Parçaları Yorumlamak”, *Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat*, Çev. Zeynep Yelçe, Yay. Haz. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber, Metis Yayınları, İstanbul.
- Karadağ, Meltem (2010), “Taşra Kentlerinde Yaşam Tarzları Alanı: Kültür ve Ayrım”, *Toplum ve Bilim*, 2010/118, İstanbul.
- Keyder, Çağlar (2005a), “1990’larda Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba (Ed.) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Çağlar (2005b), *Memâlik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Keyman, E. Fuat (2005), “Şerif Mardin’i okumak: Modernleşme, Yorumbilgisel Yaklaşım ve Türkiye”, *Şerif Mardin’e Armağan*, Ahmet Öncü ve Orhan Tekelioğlu (der.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koçak, Orhan (2002), “Nurullah Ataç ve Etkilenme Endişesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köker, Levent (1991), *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köker, Levent (2001), “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (1985), “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*, Kalaycıoğlu ve Sarıbay (der.), Der Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (2003); “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (2004), “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, *Türk Modernleşmesi* (Makaleler 4), Mümtaz’er Türköne/Tuncay Önder (Der.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (2005), “Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba (Ed.) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (2011), “Kavramsal Kopuş”, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm* (Makaleler 5), Çev. Elçin Gen-Murat Bozluolcay, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Necatigil, Behçet (2013), *Solgun Bir Gül Oluyor Dokununca*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Özsan, Gül (2008), “Baltaya İmzasını Atan Usta: Sıcak Demircilik ve Dövme Kastamonu Baltası Üzerine Bir Araştırma”, *Folklor/Edebiyat*, 2008/4, Ankara.
- Özsan, Gül; Ayşe Durakbaşa ve Meltem Karadağ (2009), “Eşraf Ailelerinde Kadın Anlatıları”, *Kadın Belliğini Oluşturmada Kaynak Sorunu, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Sempozyum Kitabı*, İstanbul.
- Özsan, Gül (2010a), “Beyoğlu’nda İki Berber: İki Ayrı Anlatı Tipi ve İki Ayrı Erkeklik”, *Toplum ve Bilim*, sayı 117, İstanbul.
- Özsan, Gül (2010b), “Eşraf ailelerinin statü mücadelelerinde kadınların rolü”, *Toplum ve Bilim*, sayı 118, İstanbul.
- Özsan, Gül (2011a), “Kültür ve Gelenek”, *Kültür Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir.
- Özsan, Gül (2011b), “Esnaf-Zanaatkarlar, Semt ve Kent”, *Mekân ve Kültür*, Emine Onaran İncirlioğlu ve Barış Kılıçbay (der.), Tetragon Yayınları, Ankara.

- Özsan, Gül; Ayşe Durakbaşı ve Meltem Karadağ (2011), “Türkiye’de Taşra Kentlerinde Modernleştirici Bir Aktör Olarak Eşraf Aileleri ve Eğitimin Rolü”, *Türk Sosyal Bilimler Derneği 12. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi basılı olmayan bildiri metni*, Ankara.
- Parla, Jale (2006). “Rakım Efendi’den Nurullah Bey’e, Cemaatçi Osmanlılıktan Cemiyetçi Türk Milliyetçiliğine Ahmet Mithat’ın Romancılığı”, *Merhaba Ey Muharrir!: Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar*, Nüket Esen-Erol Köroğlu (Haz.), Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul.
- Saktanber, Ayşe (2003), “Siz Nasıl Eğleniyorsanız Biz de Öyle İbadet Ediyoruz”, *Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat*, Çev. Zeynep Yelçe, Yay. Haz. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber, Metis Yayınları, İstanbul.
- Şengül, Serdar (2009), “Medreseden Okula Osmanlı-Cumhuriyet Modernleşmesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Talay Keşoğlu, Birsen (2011), “Pressing the “Record” Button for Hearing Women’s Voice in the Past”, *Women’s Memory: The Problem of Sources*, der. Fatma Türe and Birsen Talay Keşoğlu, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Taylor, C.(2001), “Two Theories of Modernity”, D.P. Goankar (der.) *Alternative Modernities*, Duke University Press. Indiana.
- Toprak, Zafer (1995), “Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları”, *Cogito: Dünya Büyük Bir Mağaza* 5, özel sayı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziya (2005 [1966]). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, Hilmi (2002) “Modernleşme: Parça mı Bütün mü? Batılılaşma: Simge mi, Kavram mı?”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul.

ULUSLARARASI SERMAYE AKIMLARININ KONTROLÜ VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KONUSUYA YAKLAŞIMI HAKKINDA BİR İNCELEME

Arif Orçun SÖYLEMEZ*
Server DEMİRCİ**

Özet

1973'te Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Kanada, İsviçre ve Hollanda, 1979'da ise İngiltere ve Japonya sermaye hesapları üzerindeki kontrolleri kaldırmıştır. Böylece 1970'ler boyunca ilk olarak gelişmiş ekonomilerde bir finansal serbestleştirme hareketi ortaya çıkmıştır. Söz konusu finansal serbestleştirme hareketlerine, yurtiçi yatırımları için dış finansman sağlayabilmek ümidiyle 1980'li yıllarda Türkiye, Meksika, Arjantin, Endonezya, Tayland, Malezya gibi gelişmekte olan ülkeler de dahil olmuştur. Neticede son kırk yılda birçok ülke uluslararası sermayenin hareketliliğini engelleyebilecek düzenlemeleri ortadan kaldırmıştır. Bu süreçte IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin yakın geçmişe değin uluslararası sermaye hareketliliğinin artırılması gerektiği yönünde bir uzlaşya sahip olduğu bilinmektedir. Teorik olarak ise iktisat literatüründe uluslararası sermayeye tam serbesti sağlanması gerektiğini savunan fikirler yanında kontrolü savunan yaklaşımlar da öteden beri mevcuttur. 2008 yılında yaşanan ve Amerika ile Euro Alanı gibi gelişmiş ekonomik merkezleri vuran küresel finansal çöküşün ardından, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütler de dahil olmak üzere, artık tam serbestiyi destekleyenlerin sayısı giderek azalmış ve bazı hallerde uluslararası sermayenin kontrolünün daha iyi sonuçlar verebileceği düşüncesi hakim düşünce haline gelmiştir. Bu bağlamda benzer bir düşünsel yönelim Avrupa Birliği'nde de ortaya çıkmış ve çeşitli uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu makale sermaye hareketleri hakkındaki literatür ile sermaye kontrolüne ilişkin çeşitli yöntemleri özetlemekte ve Avrupa Birliği'ndeki sermaye kontrolü tartışmaları ile uygulamalarını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası sermaye akımları, McKinnon-Shaw hipotezi, piyasa yanlışları, Tobin vergisi

*Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü, orcun.soylemez@marmara.edu.tr

**Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Yüksek Okulu, server_demirci@yahoo.com

A SURVEY ON THE CONTROL OF INTERNATIONAL CAPITAL FLOWS AND THE EUROPEAN UNION'S PERSPECTIVE ON THE ISSUE

Abstract

In 1973, the United States of America, Germany, Canada, Switzerland and Holland and then, in 1979, Japan and England abolished the controls on their capital accounts. Thus, a financial liberalization movement emerged initially in the developed countries. Developing countries such as Turkey, Mexico, Argentina, Indonesia, Thailand, Malaysia joined the financial liberalization movement in 1980s hoping to raise external capital for the domestic investments. In the end, numerous countries discarded in the last forty years the regulations that could hinder the mobility of international capital. It is known that international organizations such as IMF and the World Bank had a consensus view on the need for increasing the mobility of international capital until recent past. However, from a theoretical standpoint, views for managing international capital flows always existed in the economics literature along with the views advocating perfect capital mobility. In the aftermath of the global financial collapse which hit the advanced economic centers such as the United States and the Euro Area in 2008, number of the advocates of perfect capital mobility - including the IMF and the World Bank - decreased and the view that management of capital flows might result in better ends became the dominating view. In this context, a similar intellectual tendency emerged in the European Union and some practices came into effect. This article summarizes the literature on capital movements along with various methods of capital controls and reviews the discussions and implementations within the European Union regarding the capital controls.

Keywords: *International capital flows, McKinnon-Shaw hypothesis, market failures, Tobin tax*

Giriş

14 Kasım 2012 tarihinde Uluslararası Para Fonu (IMF), uluslararası sermaye akımlarına ilişkin olarak yeni bir kurumsal yaklaşım benimsediğini dünyaya ilan etmiştir.¹ Söz konusu yeni yaklaşımın temellerini kısaca altı noktada ortaya koymak mümkündür. Öncelikle IMF, aynı eskiden de olduğu gibi, serbest uluslararası sermaye akımlarının ülkelere genel anlamda yarar getirdiğini düşünmektedir. Ancak eski çizgisinden farklı olarak IMF, serbest sermaye akımlarının ülkeler için riskler de taşıdığını artık kabul etmektedir. Üçüncü olarak, serbest uluslararası sermayenin belirli bir finansal ve ekonomik gelişmişlik düzeyine erişmiş ülkeler için daha az riskliğe sahip olduğunu ve daha fazla yarar sağlayabildiğini iddia

¹ International Monetary Fund, 14 Kasım 2012.

eden IMF, dördüncü bir husus olarak ise ülkelerin sermaye hesaplarında serbestliğe tedrici politikalarla hazırlanması (bu anlamda da soğuk hindi tabir edilen şok politika değişikliklerinden kaçınılması) gerektiğini ifade etmektedir. Beşinci olarak, sermaye çeken ülkeler kadar sermaye gönderen büyük ülkelerin de küresel finansal sistemin istikrarını gözetmesi gerektiğini belirten IMF, son olarak ise serbest sermaye akımlarının kontrolüne ilişkin olarak ülkelere tavsiye ve yardımda bulunabileceğini ifade etmektedir.

IMF gibi Dünya Bankası da 2008 yılında ortaya çıkan küresel ekonomik çöküşün ardından uluslararası sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılmasına şüphe ile yaklaşmaktadır. Örneğin Dünya Bankası 2008 sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nce izlenen genişleyici para politikasının sıcak para hareketleri olarak ortaya çıkabilecek potansiyel olumsuz etkilerinden sakınabilmeleri amacıyla Asya ülkelerine sermaye kontrolleri uygulamayı önermiştir.² IMF ve Dünya Bankası gibi 2008 öncesi dönemde Washington Uzlaşısı olarak anılan neoliberal uluslararası iktisat politikalarının destekçisi kurumların yanında artık dünyanın önde gelen ekonomileri de sermaye kontrollerine daha sıcak bakmaktadır. Kasım 2011'de G-20 ülkeler grubu tarafından belirlenen ve serbest bırakılmış uluslararası sermayenin hem yararları hem de riskleri olduğunu kabul eden ilkeler bu gerçeğe işaret etmektedir.³

Açıkça görüldüğü üzere serbest sermaye akımları hususunda dünyada önemli görüş değişiklikleri ortaya çıkmaktadır. 1990'lı yıllar boyunca tam serbestliği savunulan uluslararası sermayenin artık gerekirse kontrol edilebileceği belirtilmektedir. Bu fikri değişimin arka planında 2008 yılında ABD ve Euro Alanı ülkeleri gibi gelişmiş ekonomilerin finansal sorunlara sürüklenmiş olması yatmaktadır. Nitekim bu sayede finansal sistemin içsel (kendiliğinden ortaya çıkan) istikrarsızlıklara sahip olduğu düşüncesi yayılmış, gelişmiş ekonomilerin bile bu istikrarsızlıkların kurbanı olabileceği görülmüş ve neticede finansal istikrar kavramı öne çıkmıştır. Bugün finansal istikrarın bir amaç olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından da hedeflendiği bilinmektedir. TCMB finansal istikrar amacına yönelik olarak faizlerin düşük tutulması, bu sayede kısa vadeli getiri peşinde koşan uluslararası sermayenin Türkiye'ye yöneliminde kontrollü bir azalma sağlanması üzerine politikalar geliştirmektedir.

2008 sonrası dönemde Euro Alanı'ndaki finansal sorunlarla boğuşmak durumunda kalan Avrupa Birliği'nde de sermaye kontrolleri üzerinde sıcak tartışmalar yapıldığı bir konudur. Dünyada sermaye hareketlerinin kontrol edilmesinin gerekliliği üzerine fikirlerin ortaya atıldığı ve para otoritelerince finansal istikrar hedefleri uyarınca uluslararası sermaye hareketliliğini kısıtlayıcı

² Bloomberg, 9 Kasım 2010.

³ G-20, 15 Ekim 2011.

politikaların oluşturmaya çalışıldığı bir dönemde bu makale sermaye hareketleri ve ne tür yöntemlerle kontrol edilebilecekleri üzerine kapsamlı bir inceleme olması amacıyla yazılmıştır. Yazının devamı sırasıyla şu bölümlerden oluşmaktadır. İkinci bölümde uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesi dönemi kısaca özetlenmektedir. Üçüncü bölümde serbest sermaye hareketleri üzerine ortaya çıkmış bulunan teorik yaklaşımlar ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde serbest sermayenin kontrolü yöntemlerinden bahsedilmekte ve AB’de konuya ilişkin olarak ortaya atılan fikirler ve uygulamaya konulmuş bulunan politikalar özetlenmektedir. Beşinci bölümde sonuçlar tartışılmaktadır.

1. Uluslararası Finansal Serbestleştirmenin Geçmişi

1973’te öncelikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Almanya, Kanada, İsviçre ve Hollanda, 1979’da ise İngiltere ve Japonya sermaye hesapları üzerindeki kontrolleri kaldırmıştır. Böylece 1970’ler boyunca ilk olarak gelişmiş ekonomilerde bir finansal serbestleşme hareketi ortaya çıkmıştır. Söz konusu finansal serbestleşme hareketlerine, yurtiçi yatırımlar için dış finansman sağlayabilmek ümidiyle 1980’li yıllarda Türkiye, Meksika, Arjantin, Endonezya, Tayland, Malezya gibi gelişmekte olan ülkeler de dahil olmuştur. Ancak, birçok gelişmekte olan ülke; yüksek kamu açıklarının olduğu, fiyat istikrarının sağlanmadığı ve finansal piyasaların denetimini sağlayacak etkin kurumların oluşturulmadığı bir ortamda finansal serbestliğe geçmiştir.

Gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketlerinin niteliği zaman içinde büyük ölçüde farklılık göstermiştir. 1980’lerde ulusal ekonomilerin tasarruf-yatırım dengesizlikleri sebebiyle ortaya çıkan finansman ihtiyacını karşılama işlevini yüklenen sermaye hareketleri, özellikle 1990’larda büyük oranda arbitraj kazancına yönelik spekülasyon nitelikli para hareketlerine dönüşmüş ve bu değişime paralel olarak da sermaye hareketlerinin vadesi kısalmış, oynaklığı artmıştır. Söz konusu dönemdeki sermaye hareketlerinin bir diğer özelliği ise, ülkelerin resmi kanallardan borçlanmak yerine uluslararası piyasalardan borçlanmaya yönelmiş olmasıdır. Bu niteliksel değişimler sermaye akımlarının kompozisyonunu da etkilemiş, gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akımları içinde kısa vadeli sermaye ve portföy yatırımlarının payı hızla artmıştır.

Özellikle 1990’lı yıllarda birçok kez sermaye hareketlerine dayalı uluslararası finansal krizlerin yaşanması nedeniyle kısa vadeli sermaye hareketleri hem akademik hem de politik çevrelerde yoğun biçimde tartışılan bir konu haline gelmiştir. Ekonomi teorisi, sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılıp bırakılmaması üzerinde tam bir görüşbirliği sağlayabilmiş değildir. Teorik altyapısını McKinnon ve Shaw’un çalışmalarının oluşturduğu “Ortodoks İktisadi Yaklaşımlara” göre, sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılması önerilmektedir. Ekonomik birimlerin rasyonel davrandığı varsayımına itiraz eden

ya da rekabetçi fiyat-miktar çözümlerinin verimli olamayacağını savunan farklı yaklaşımlara göre ise sermaye hareketlerinin kontrol altında tutulması gerekmektedir.

Global sermaye hareketlerinin kontrol altına alınmasına yönelik olarak kurulacak kontrol sistemlerinin çeşitleri, kapsamaları ve süreleri hakkında da yoğun tartışmalar devam etmektedir. Teorik alanda en yoğun biçimde tartışılan önerilerden birisi James Tobin tarafından 1972 yılında gündeme getirilen “Tobin Vergisi”dir. Dünya genelinde uygulanması önerilen verginin teorik boyutta öne sürdüğü faydalar, Şili ve Malezya gibi ülke uygulamalarından da görüldüğü üzere ulusal çapta uygulanabilecek çeşitli politikalarla da sağlanabilmektedir.

Tablo 1: Serbest Sermaye Akımlarının Öngörülen Yararları

Makroekonomik Yararlar	Mikroekonomik Yararlar
<i>1. Tasarruf Açığı Olan Ülkelerde</i>	<i>1. Tasarruf Açığı Olan Ülkelerde</i>
Sermaye Girişi	Büyümeye Paralel Refah Artışı
Artan Yatırımlar	Sermayenin En Verimli Projelere Akması
Ekonomik Büyüme	
Cari Açığın Finansmanında Kolaylık	
<i>2. Dünya Genelinde</i>	<i>2. Yatırımcı Açısından</i>
Birbirine Yakınsayan Faiz Oranları	Daha İyi Portföy Çeşitlendirmesi

Kaynak: Karataş ve Söylemez (2005:5).

2. Teorik Yaklaşımlar

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi üzerine teorik düzeyde “Eski Ortodoks İktisadi Yaklaşımlar”, “Tarihi ve Psikolojik Yaklaşımlar” ve “Piyasa Yanlıklarını Dikkate Alan Yaklaşımlar” olmak üzere üç farklı yaklaşım bulunmaktadır (Karataş ve Söylemez, 2005: 5). Ortodoks iktisadi yaklaşımlar sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılmasını önermektedir. Ekonomik ajanların akılcılığı varsayımına itiraz eden tarihi ve psikolojik yaklaşımlar ile finansal piyasalarda çeşitli piyasa yanılgıları sebebiyle rekabetçi fiyat-miktar çözümlerinin verimli olamayacağını savunarak piyasa yanılgılarını ele alan yaklaşımlara göre ise sermaye hareketlerinin kontrol altında tutulması gerekli görülmektedir.

2.1 Eski Ortodoks İktisadi Yaklaşımlar

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin teorik temelini, 1973 yılında Shaw ve McKinnon’un ayrı ayrı ortaya koyduğu, finansal baskı (financial repression) adı

ile anılan yaklaşım oluşturmaktadır.⁴ Shaw ve McKinnon, ülkelerde uygulanan finansal baskı politikalarının negatif reel faiz oranlarına neden olmasının yurtiçi tasarruf oranlarının düşük kalmasına ve dolayısıyla yatırımlara yönelecek fonlarda azalmaya sebep olduğunu, bu durumun da kaynak dağılımında etkinlik kaybına yol açtığını belirtmişlerdir. Ülkelerin sermaye hareketlerini serbestleştirmeleri durumunda, sermayenin getirinin düşük olduğu sermaye yoğun ülkelerden getirinin daha yüksek olduğu ülkelere doğru akacağını ve ülkeler arasındaki faiz oranlarının eşitleme eğilimine gireceğini varsaymışlardır. Ayrıca, sermayenin girdiği ülkelerde yatırımların, büyümenin ve toplumsal refahın artacağını öngörmüşlerdir.

2008 yılındaki ekonomik krize değin ana akım iktisadi yaklaşımın temelini oluşturmuş bulunan eski ortodoks iktisadi yaklaşımlara göre; serbest hareket eden sermayenin tüm dünyada en verimli projelerin finansmanına kanalize olacağı, ülkelerin cari açıkları sebebiyle karşılaştıkları ödemeler dengesi krizlerinin engellenmesine yardımcı olacağı ve yatırımcılar için daha iyi bir portföy çeşitlendirme imkânı sunacağı öngörülmektedir (Karataş ve Söylemez, 2005: 5).

2.2 Tarihi ve Psikolojik Yaklaşımlar

Finansal krizleri tarihi ve psikolojik perspektiften değerlendiren “tarihi ve psikolojik yaklaşımlara” göre son iki yüzyıl içinde yaşanan uluslararası borç krizlerinin hepsinde ortak noktalar mevcuttur. Herhangi bir nedenle dünya finans merkezlerinde likidite artışının yaşanması, bu merkezlerde işlem yapan yatırımcıların gelişmekte olan piyasalara borç vermesini hızlandırmakta, ancak bu durum kısa bir süre içinde sadece kendi kendini besleyen bir süreç haline almaktadır. Yatırımcılara kısmi akılcılık atfeden yaklaşımlara göre, bu tip bir süreçte yatırımcılar temelsiz bir güven duygusuyla hareket ederek gelişmekte olan piyasalara aşırı miktarda kaynak aktarabilmekte ancak, bir nedenle bu olumlu havanın tersine dönmesiyle de aşırı tedirginliğe kapılabilmektedirler. Bu süreçte, yatırımcı davranışları akılcı insan davranışı özelliği göstermemektedir. Sonuç olarak, belirli bir dönemde sürü psikolojisi ile hareket ederek kaynak aktaran yatırımcılar yine sürü psikolojisiyle kaynaklarını geri çekebilmektedirler. Bu durum, aşırı borçlanan ülkelerin ciddi bir borç sorunuyla karşılaşmalarına ve krize neden olmaktadır.

Tarihi perspektiften bakıldığında global sermaye hareketlerine bağlı ilk uluslararası krizin 1825 yılında yaşandığı, 1830’da benzer bir bunalımın ardından 1873 ve 1890’ların da ciddi kriz dönemleri olduğu görülmektedir. 20. yüzyılın önemli kriz dönemleri ise 1930 buhranı ve 1980’lerin başındaki borç krizi yıllarıdır. 21. yüzyıl ise 2008 sonunda ABD ve Euro Alanı’nda başgösteren finansal sorunlarla başlamıştır. Tarihi perspektiften bakıldığında arada sırada ortaya çıkan

⁴ McKinnon (1973) ve Shaw (1973).

bu tür finansal sorunların düşük frekanslı bir tarihi çevrimin (cycle) bir parçası olduğu düşünülmektedir (Karataş ve Söylemez, 2005: 6).

2.3 Piyasa Yanlışlarını Dikkate Alan Yaklaşımlar

Sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasına karşı çıkan diğer bazı yaklaşımlar ise yatırımcıların akılcılığı konusunda bir eleştiri yapmamakta, ancak çeşitli piyasa yanlışları üzerinde durarak sermayenin kontrol edilmesinin gerekliliğini ifade etmektedir. Piyasa yanlışlarının olduğu bir ortamda serbest işleyen piyasalar kendilerinden beklenen en iyi iktisadi çözümü gerçekleştirememektedir. Bu durumda piyasalara yerinde müdahalelerle daha etkin piyasa çözümlerinin sağlanması imkânı vardır. En iyi çözümün piyasa mekanizması tarafından gerçekleştirilemediği hallerde en iyi ikinci çözümün aranmasını vurgulayan bu tür yaklaşımların özellikle üzerinde durduğu piyasa yanlışları arasında bilginin asimetrik dağılımından⁵ kaynaklanan aksaklıklar ve eksik piyasalar (dışsallıklar)⁶ öne çıkmaktadır.

En iyi iktisadi çözüm; piyasa tarafından gerçekleştirilecek bir miktar-fiyat çözümüdür. Oysa piyasa yanlışları altında işleyen global finans sisteminde, sermaye hareketlerinin serbest olmasıyla birlikte aşırı bir borç verme (ve aşırı borç alma) olgusu ortaya çıkmaktadır. Bank for International Settlements (BIS) verilerine göre 2010 yılında türev ürünler de dahil edildiğinde global döviz piyasasında günlük işlem hacmi \$4.0 trilyondur. 220 işgünü baz alınarak hesaplandığında \$880 trilyona ulaşan yıllık işlem hacmi, Dünya Ticaret Örgütü'nün 2010 yılı verilerine göre yıllık \$15.2 trilyon olan global ticaret hacminin finansman ihtiyacının çok ötesinde bulunmaktadır. Yüksek miktardaki global likidite, her zaman fonlayabileceği kadar çok verimli projeler bulamamaktadır. Bu durumda da artan sermaye akımlarına bağlı olarak yurtiçi piyasalarda fiyatlamaya yanlışları ortaya çıkmakta ve temelsiz bir biçimde gayrimenkul piyasalarında ve borsalarda balon tabir edilen aşırı fiyat artışları yaşanabilmektedir. Miktar ve fiyatlarda oluşan aşırılıkların temelinde piyasa yanlışlarının olduğunu savunan yaklaşımlar da sermaye hareketlerinin sınırlandırılmasını önermektedir (Karataş ve Söylemez, 2005: 7).⁷

Aslında serbest piyasa temelli uluslararası finansal sistem Rogoff ve Obstfeld'in (2001) gösterdiği üzere bilgi asimetrikleri, dışsallıklar vb. nedenlerle oluşan piyasa yanlışlarının yanında işlem maliyetleri gibi piyasa aksaklıklarından ötürü de iktisadi verimsiz miktar-fiyat çözümleri yapabilmektedir. Uluslararası finansal sistemin

⁵ Piyasada tarafların tam bilgiye sahip olmadıkları, bir tarafın diğer taraftan daha fazla bilgiye sahip olduğu durumu ifade etmektedir.

⁶ Dışsallık, mal ve hizmetlerin optimuma göre daha az veya daha fazla arzına neden olan bir piyasa yanlışlarıdır.

⁷ Piyasa yanlışlarının uluslararası sermaye akımları ve finansal sisteme etkileri hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Söylemez (2004).

sorunlarını teorik olarak tam bir biçimde ifade etmek için ise aslında piyasa yanlışları (market failures) ve piyasa aksaklıkları (market imperfections) yanında piyasa eksikliği (market incompleteness) kavramından da bahsedilmesi gerekir (Söylemez, 2003). Nihayetinde, piyasa yanlışları, aksaklıkları ve eksikliği de göz önüne alındığında sermaye hareketliliğinin kontrolü noktasında kuvvetli argümanlar oluşturulabilmektedir.

3. Dünyada Sermaye Hareketlerine Dayalı Krizlerin Önlenmesi İçin Çözüm Önerileri

Tarihi olarak sermaye hareketlerine dayalı olarak ortaya çıkma riski bulunan krizlerin önlenmesi için üretilmiş çözüm önerileri; vergi veya vergi benzeri araçların kullanımını öneren çözümler ile yasa koyucu ya da mali sektörü düzenleyici-denetleyici kurumların yapacağı direkt kontrolleri (doğrudan düzenlemeler) öneren çözümler olarak iki grupta toplanabilir.

Ancak şu gerçek de not edilmelidir ki, 2008 küresel bunalımının ardından finansal istikrar sağlama amacıyla merkez bankalarının da para politikası araçlarını daha aktif olarak kullanarak sermaye hareketlerinden kaynaklanan istikrarsızlıkları hedef almaya başladıkları görülmektedir.

3.1 Direkt Kontroller

Günümüzde direkt kontroller serbest piyasa ekonomisi mantığına ters olduğu için tercih edilmemektedir. Bu tip düzenlemeler her zaman için çeşitli yöntemlerle etkisiz kılınabilir. Bu nedenle istenilen verimi elde etmek zordur. Ancak, 1998 yılında Güneydoğu Asya'da patlak veren krizde Malezya hükümeti bu tip direkt kontroller uygulayarak ülkeden yabancı para çıkışına belirli bir süre izin vermemiştir. Bu politika doğrultusunda dış borçlarını ödemek için kaynak bulmak zorunluluğundan kurtulan hükümet, IMF gibi kreditor kuruluşlardan yardım almak zorunda kalmamıştır. Ancak, Malezya'da sermaye yatırımlarının içinde doğrudan yatırımların ağırlığının yüksek olmasına karşın, dış finansman ihtiyacının önemli kısmını portföy yatırımları ile karşılayan Türkiye'nin kriz dönemlerinde benzer kontroller uygulamasının kriz sonrası dönemde oldukça yüksek maliyetle borçlanmayı da beraberinde getireceği açıktır (Karataş ve Söylemez, 2005: 14).

3.2 Vergi veya Vergi Benzeri Araçlarla Sağlanan Kontroller

Vergi veya vergi benzeri araçlarla kısa vadeli sermaye giriş çıkışlarının maliyetinin artırılmasını ve böylece sermayenin hareketliliğinin bir miktar azaltılmasını öngören yaklaşımlar ise dolaylı kontroller arasında sayılmaktadır. Bu tip araçların en ünlüsü Yale Üniversitesi profesörlerinden James Tobin'in 1972 yılında önerdiği, döviz işlemleri üzerine uygulanacak bir ad-valorem (oransal) vergi

olan ‐Tobin Vergisi‐dir.⁸ Barry Eichengreen ve Charles Wyplosz tarafından önerilen bir başka vergi ise, sermayenin ‐lkeden ‐ıkarken vergilendirilmesini ve bu sayede cari işlemler açığı yüksek ‐lkelerin ‐demeler dengesi problemleri ile karşılaşma riskinin azaltılmasını savunmaktadır. Politika yapıcı kurumların ve merkez bankalarının yaptığı çeşitli önerilere bakıldığında ulusal düzeyde uygulanmış ve çeşitli ölçülerde başarı da sağlamış politika araçlarına rastlanmaktadır.

Bu tür araçlardan en önemlisi, vergi benzeri etkide bulunan ve sermayenin bir ‐lkeden diğere geçişinin maliyetini artıran düzenlemelerdir. En iyi bilinen ve üzerinde en çok konuşulan örneği Şili’de uygulanan munzam karşılık ayırma zorunluluğu olan bu tür araçların, uygulandıkları ‐lkelerde zaman içinde kısa vadeli sermaye hareketleri ile daha istikrarlı olan doğrudan yatırımlar arasında bir ayırma yol açtıkları görülmektedir. Böylece, kısa vadeli sermaye girişlerinin payı giderek azalmış ve kısa vadeli sermaye hareketlerinin yarattığı oynaklıklardan etkilenmediği için ekonomik istikrarın görece korunabilmesi mümkün olmuş, doğrudan yatırımların payı artmıştır. Ancak, Brezilya’da 1992-1994 dönemindeki benzer uygulamaların başarı sağlayamadığı görülmüştür. Yine de belirtmelidir ki Brezilya Ekim 2009 yılından bu yana yabancı ‐lkelerden Brezilya’ya yönelen portföy yatırımlarına %2 oranında vergi uygulaması başlatmış bulunmaktadır. Ayrıca, 1994’de Türkiye’de de Merkez Bankası’nın bankacılık sektörünün kullandığı döviz kredilerini munzam karşılığa tabi tutmasına ve bir yıldan kısa vadeli kredilere Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu (KKDF) adıyla ek vergi uygulamış olmasına rağmen istenen sonuç elde edilememiştir. Bu süreçte krediler üzerindeki ek maliyetler bankacılık sektörünün ödeyeceği faizlere yansırken, kredilerin bir yılın biraz üzerinde bir süre için alınmasıyla KKDF maliyetinden kaçınmak mümkün olmuştur.

‐lkelerin sermaye hesaplarının tam bir serbestliğe sahip olmasını eleştiren görüşlere göre; gelişmekte olan piyasalar henüz serbest sermaye hareketlerinden istenilen yararları sağlayacak durumda değildirler. Birçok gelişmekte olan ‐lkede, bankacılık sektörünün ve reel sektörün aldığı yüksek düzeylere ulaşan borçlar krizlere girilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Genelde sabit kur sistemine geçilerek bir istikrar programının uygulanmaya başlandığı dönemlerde, istikrar programı dolayısıyla kamu maliyesinde disiplin sağlanmakta ve sabit kur sistemi sebebiyle kur riskinin ortadan kalkması gibi yatırımcıya güven verici gelişmeler ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, yabancı yatırımcılar gelişmekte olan piyasalara yatırım yapmaya istekli hale gelebilmektedir. Ancak, bu süreçte uygun koşullarda yüksek miktarda borçlanan bankacılık ve reel sektör kesimleri, sabit kur sistemi üzerinde baskı oluşturmaktadır. Sermaye akımlarına paralel olarak değerlendirilme

⁸ Tobin (1978).

eğilimine giren ulusal para sebebiyle sabit kur sisteminin bozulmamasını isteyen merkez bankaları, döviz piyasalarına döviz alımı yaparak müdahalede bulunmaktadır. Merkez bankalarının döviz rezervlerinin arttığı bu süreçte, giren kaynaklar verimli yatırımların finansmanından ziyade merkez bankası rezervlerinin artırılması için kullanılmaktadır. Asya ve Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye örneklerinde de görüldüğü gibi bir noktada sabit kurun devam ettirilemeyeceğini düşünen yatırımcılar paralarını ülkeden çıkarma telaşına kapılmakta, aniden azalan döviz likiditesi sebebiyle ulusal para aşırı değer yitirmekte ve döviz cinsi yükümlülükler ödenemez duruma gelmektedir. Bu durumda, gelişmekte olan piyasalarda bir dizi değişim gerçekleşmeden krizlerden kaçınmanın mümkün olamayacağını ileri sürülenlere göre gelişmekte olan piyasalarda bankacılık sektörünün risk yönetimine ağırlık vermesi ve sermaye yeterlilik oranlarının dikkatle izlenmesi önerilmektedir. Kurumların, şartlar uygun olsa bile riske maruz değerlerinde aşırıya kaçmaması için, şeffaf yönetilmeye ve en küçük hissedara karşı bile maksimum sorumlulukla hareket etmeye azami önem vermesi gerekmektedir.

Makroekonomik düzeyde ise sabit kur rejimi yerine dalgalanmaya bırakılmış kur rejimi önerilmektedir. Ayrıca yatırımcıların tedirginliklerinin azaltılması için siyasi olarak da hükümetlerin sorumlu davranması gerektiği belirtilmektedir. 1998 yılında Güneydoğu Asya krizinden sonra Endonezya'ya dalgalı kur rejimi önerisi yapan IMF, benzer politika önerisini 2001'de Türkiye'ye de yapmıştır. Ayrıca bankacılık sektörünün kuvvetlendirilmesi çalışmaları yapısal reform şartları arasında yer almıştır. Aynı dönemde Uluslararası Finans Kurumu (IFC) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'nün kurumsal yönetim ilkeleri olarak adlandırılan ve şirket yönetiminde şeffaflığı esas alan OECD ilkelerinin ön plana çıktığı görülmektedir (Karataş ve Söylemez, 2005: 14-15).

Ghosh ve diğerleri (2012, s:17) gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketlerinde yaşanan artışları yurtiçi piyasalardaki gelişmelerden daha ziyade yurtdışı piyasalardaki gelişmelerin ve bilhassa ABD'deki likidite koşulları ve yatırımcıların risk alma iştahının belirlediğini bildirmektedir. Söylemez ve Demirci (2013) ise Türkiye'ye yönelik sermaye akımları ile Türk ekonomisinin büyümesi arasındaki ilişki üzerine yazdıkları bir makalelerinde, Türk ekonomisinin hızlı büyümesinin yabancı sermaye açısından bir çekim etkisi yaratmadığını ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle sermaye akımlarının devamlılığı veya artışı azalışı her zaman için gelişmekte olan ülkelerin kendi iç koşulları ile kontrol edebilecekleri birşey değildir. Bu durumda, verimliliği ülke içi ya da dışı gelişmelere bağlı olmayan Tobin Vergisi gibi öneriler daima gündemde kalmaktadır.

3.2.1 Tobin Vergisi

3.2.1.1 Teorik Temeli

Tobin Vergisi; ekonomideki dışsallıkların neden olduğu aşırı üretimi sınırlandırma amacına hizmet eden ve toplumun eksik piyasalar nedeniyle yüklenmiş olduğu maliyetin fiyatlandırmasını yaparak eksik piyasayı vergi otoritesi tarafından tamamlamayı öngören düzenleyici bir vergidir. Bilinen örnekle, bir nehir kıyısında üretim yapan ve bu üretimi nedeniyle nehri kirleten bir işletmenin var olduğunu ve bu kirlenmeden olumsuz etkilenen kasaba halkının da nehrin aşağı kısmında yaşadığını varsayalım. Aslında işletme, faaliyeti dolayısıyla toplumsal bir maliyete yol açmaktadır. Ancak, piyasalar eksik olduğu için bu maliyetin karşılığını kasaba halkına ödememektedir. Başka bir deyişle suyu kirletilen kasaba halkına tazminat ödemesi gereken işletme, kendisinden bu paranın talep edilebileceği bir piyasanın olmadığı durumda hiçbir maliyete katlanmadan üretimine devam edecektir. Ancak vergi otoritesi işletmeye vergi uygulayarak işletmenin maliyetlerini artırır ise, birim üretim başına ortalama değişken maliyeti artan işletme artık daha az üretim yapacaktır. Çok yüksek bir vergi işletmenin tüm faaliyetini sona erdirebilecekken, vergiyi ayarlayarak üretim istenilen ölçüde kısılabilecektir. Sonuçta, işletmenin üretiminden toplumun sağladığı yarar ile toplumun katlandığı maliyet eşitlenecektir.

Son dönemlerde, global sermaye akımları hız kazanmış ve dünya döviz piyasasında işlem hacmi çok yüksek boyutlara ulaşmıştır. Döviz işlemleri üzerinden alınacak küçük bir vergi ile bu aşırı işlem miktarını azaltmak mümkün görünmektedir. Böyle bir vergi sermayenin hareketliliğini bir miktar kısıtlayacaktır. Sonuçta Tobin Vergisi, kriz yarattığı ölçüde sosyal bir maliyete de yol açmakta olan kısa vadeli sermaye hareketlerinin yatırımcıya maliyetinin artırılması suretiyle aşırı işlem hacmini azaltmak amacını gütmektedir. Önerinin dikkat çeken yanı, oldukça küçük oranlı bir verginin bile kısa vadeli sermaye hareketlerinde maliyeti anlamlı bir biçimde artırırken uzun vadeli yatırımlar ve ticaret amaçlı döviz işlemlerini etkilemeyecek olmasıdır. Döviz işlemleri kontratlarının vade yapısına bakıldığında ağırlıklı olarak vadelerin oldukça kısa olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum global sermaye akımlarının da oldukça kısa vadede yön değiştirebildiğinin bir göstergesidir.

Yurtiçi faiz oranlarının i_y , dünyadaki faiz oranlarının ise i_d , Tobin Vergisi'nin t , yatırım süresinin de s kadar olduğu varsayımı altında dış alemden yurtiçine yatırım gerçekleştirilmesi için; $(1 + i_y \times s)(1 - t)^2 = (1 + i_d \times s)$ eşitliğinin sağlanması gerekir. $(1 - t)$ 'nin karesinin alınmasının nedeni yatırımcının t kadar vergiyi hem yurtiçine girişte hem de parasını yurtdışına çıkarırken yapacağı döviz işlemlerinde iki defa ödeyecek olmasıdır. Bu eşitlik kullanılarak yurtiçindeki likit yabancı sermayenin yurtdışına çıkması için gereken faiz oranı seviyesi hesaplanırsa;

$i_y = [(1 + i_d \times s) - (1 - t)^2] / [(1 - t)^2 \times s]$ eşitliği bulunacaktır. Bu eşitlik, hem pay hem de paydasında yer alan s ile sadeleştirildiğinde; $i_y = [i_d + (t/s)(2 - t)] / [(1 - t)^2]$ eşitliği elde edilecektir.

Yurtdışında faiz oranlarının %5, Tobin Vergisinin %1 olduğu kabul edilirse, 1 yıllık bir yatırım planına sahip yatırımcının (risk primi dahil edilmeksizin) gelişmekte olan bir piyasada faizlerin %7 olmasını beklemesi gerekecektir.⁹ Oysa yatırım planı üç aylık ($s = 1/4$) olan bir yatırımcının dışarıda faiz oranları %13 olmadan parasını yurtdışına çıkarması kendisi için faiz zararına yol açacaktır. Bir ay için yurtdışına çıkan bir yatırımcı içinse dışarıdaki faizlerin %29 olması gerekecektir. Açık bir biçimde böyle bir vergi en çok kısa vadeli yatırım kararlarını etkileyecektir.

Eğer eşitliğimizi bu defa optimal vergi oranının bulunması amacıyla çözecek olursak, şu eşitliği elde ederiz: $t^* = [(1 + i_y \times s)^{1/2} - (1 + i_d \times s)^{1/2}] / (1 + i_y \times s)^{1/2}$. Burada t^* optimal vergi seviyesini göstermektedir. Bu eşitlikten yararlanarak yurtdışı faizlerin %20, yurtdışı faizlerin %5 olduğu bir durumda, bir haftaya kadar olan işlemleri azaltmayı hedefleyen bir vergi oranı %0,14 olacaktır. Bir aya kadar olan işlemleri azaltmayı hedefleyen bir verginin ise %0,61 olması gerekecektir. Tobin Vergisi global ticaretten kaynaklanan döviz işlemlerini engellemeyecek kadar düşük vergi oranları ile kısa vadeli sermaye hareketlerini sınırlandırabilecektir.

3.2.1.2 Tobin Vergisi Üzerine Tartışmalar

Tobin Vergisi'nin hangi ülkeler tarafından, hangi işlemlere uygulanması gerektiği üzerinde tartışmalar devam etmektedir. Tobin tarafından tüm dünyada eşanlı olarak uygulamaya geçirilmesinin gerektiği ifade edilen verginin, eğer bu sağlanmazsa vergiyi uygulayan ülkelerdeki döviz işlemlerinin hızla vergiyi uygulamayan ülkelere kayması sonucunu doğuracağı ifade edilmektedir. Vergi cennetleri olarak adlandırılabilir bu tip piyasaların oluşmaması için etkili olabilecek bir öneri, dünyanın önde gelen finans piyasalarında bu ülkelerle yapılacak döviz transferi işlemlerinde en az Tobin Vergisi'nin 2 katı kadar bir işlem vergisinin alınmasıdır. Bu sayede vergiyi uygulamayan ülkelerin herhangi bir maliyet avantajı da kalmayacaktır. Bu önerinin etkili olabilmesi için küresel döviz piyasasının %76'ünü oluşturan 6 ülkenin katılımı yeterli olacaktır.¹⁰ Böylelikle küresel döviz piyasasında ağırlığı olan 6 ülkenin benimsemesi halinde Tobin

⁹ $i_d=0,05$, $t=0,01$ ve $s=1$ iken $i_y=(0,05+(0,01/1) \times (2-0,01))/(1-0,01)^2$ eşitliği çözüldüğünde $i_y=0,07$ sonucuna ulaşılmaktadır.

¹⁰ Küresel döviz piyasasının toplam işlem hacmi olarak %76'sını kontrol eden ilk altı ülke, 2010 itibarıyla yıllık küresel işlem hacmi içerisindeki yüzde payları ile şunlardır: %37 pay ile 1. Birleşik Krallık, %17 pay ile 2. ABD, %6 pay ile 3. Japonya ve herbiri %5 pay ile 4., 5. ve 6. İsviçre, Hong Kong ve Singapur. Bkz. Bank for International Settlements (2010), s. 19, tablo B.8.

Vergisi'nin dünya çapında hayata geçirilmesi mümkün olabilecektir. Bu oluşumun dışında yer almak ise ülkeler açısından istenmeyen bir durum haline gelebilecektir.

Tobin Vergisi'nin kapsamı konusunda da çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Verginin, sadece spot piyasa işlemlerini mi kapsayacağı yoksa vadeli işlem piyasalarını da mı kapsaması gerektiği konusunda net bir görüş yoktur. Ancak, günlük işlem hacminin önemli bir kısmının vadeli işlemler biçiminde gerçekleştiği ve vadeli işlem piyasasında yapılan forward işlemlerinin %46'ının, swap işlemlerinin ise %74'ünün en fazla bir hafta vadeli olduğu göz önüne alındığında verginin istenen etkiyi yapabilmesi için vadeli işlemleri de kapsayacak biçimde uygulanması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle vergi bütün döviz işlemlerini kapsayacak biçimde konulmalıdır.¹¹

Öte yandan, pozisyon kapama işlemleri için bankalararası para piyasasında yapılacak günlük döviz işlemleri gibi döviz piyasasında istikrarsızlık yaratmayacak, ancak vergilendirildiğinde kurumsal işlemcilerle oldukça yüksek maliyet getirecek bazı işlemlerin vergiden muaf tutulabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca, merkez bankası ve piyasa yapıcı kurumlar gibi döviz piyasasında istikrarın sağlanmasına yönelik işlem yapan kurumların bu tür işlemlerinin de vergiden muaf tutulması gerektiği belirtilmektedir.

Sonuç olarak, Tobin Vergisi her ne kadar piyasa düzenleyici bir vergi olarak düşünülse de her vergi gibi gelir yaratıcı etkisi olacaktır. Global döviz piyasasının günlük hacmi düşünüldüğünde çok küçük oranlı bir verginin bile yıllık bazda çok ciddi miktarda vergi geliri yaratması söz konusudur. Böyle bir vergi henüz uygulanmamış olduğundan döviz işlemleri hacminin elastikiyeti bilinmemektedir. Ancak %0,1 oranında uygulanacak ve halen \$4 trilyonluk günlük işlem hacmi miktarını yarı yarıya azaltacak bir verginin bile 220 iş günü üzerinden hesaplandığında \$440 milyar vergi geliri yaratması söz konusu olacaktır. Yukarıda bahsedildiği gibi çeşitli işlemler vergiden muaf tutulsa ve işlemlerin çok daha fazla bir elastikiyete sahip olduğu düşünülse bile verginin çok önemli bir gelir yaratıcı etkisinin olduğu kabul edilmektedir. Bu geliri hangi kurumun toplayacağı ve ne amaçla harcayacağı tartışılan bir başka konudur. Global bir Tobin Vergisi kuruluşunun kurulup, gelirin global kalkınmaya yönelik projelerin finansmanına harcanması yanında verginin ulusal bazda toplanıp, her ülke tarafından global kalkınmaya hizmet eden Dünya Bankası ve benzeri örgütlere aktarılması üzerinde durulan önerilerdir. Bir başka görüş ise, verginin ulusal bazda toplanması, ancak gelişmiş ülkeler tarafından toplanan gelirin uluslararası kalkınma örgütlerine aktarılırken, gelişmekte olan ülkelere yurtiçinde bütçeye vergi geliri olarak

¹¹ Yüzde oranlar BIS verilerinden hesaplanmıştır. Bkz. Bank for International Settlements, a.g.e. sf. 7, tablo B.1.

kaydedilmesi ve kamu hizmetlerinin finansmanında kullanılması yönündedir (Karataş ve Söylemez, 2005: 18).

3.2.2 Eichengreen ve Wyplosz Vergisi

Barry Eichengreen ve Charles Wyplosz, sermaye çıkışları üzerinden alınacak bir vergi ile sermayenin yurtdışına ani çıkışlarından kaynaklanan ödemeler dengesi sorunlarının hafifletilebileceğini ve bu sayede uluslararası finansal dalgalanmaların büyük oranda azaltılabileceğini ileri sürmüşlerdir.¹² Tobin Vergisi tüm dünyada uygulanması önerilen bir çözüm aracıyken Eichengreen ve Wyplosz'un önerisi ülkeler tarafından tek başlarına da uygulanabilecektir. Uluslararası sermayenin ülkeye girdiği tarihten çıkışına kadar geçen süre boyunca vergi oranının kademeli olarak düşürülmesi önerilmekte, böylece ülkeye kısa vadeli spekülatif amaçlarla giren yatırımcıların getirileri ciddi oranda azaltılırken, daha uzun vadeli yatırımların fazla bir vergi yüküyle karşılaşmaması mümkün olabilecektir. Ayrıca, verginin yurtiçi faiz oranlarına paralel biçimde artırılıp azaltılması da gerekmektedir. Aksi takdirde yurtiçi faiz oranlarının yükseldiği zamanlarda verginin etkinliği de azalacaktır (Karataş ve Söylemez, 2005: 19).

3.2.3 Şili'nin Kontrol Uygulamaları

Şili liberalleşme politikalarını diğer Latin Amerika ülkelerinden daha hızlı ve kapsamlı bir biçimde 1980'li yılların ilk yarısında tamamlamıştır. 1978-1982 yılları arasında uygulanan program, finansal liberalizasyon sürecini hızlandırmıştır. 1974 yılında bankaların özelleştirilmesi, faiz oranlarının serbest bırakılması ile başlayan liberalleşme politikaları, 1979 yılında sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi ile devam etmiştir. Orta ve uzun vadeli sermaye hareketlerinden sonra 1982 yılında kısa vadeli sermaye girişleri üzerindeki sınırlamalar da kaldırılmıştır. 1977 yılında \$677 milyon olan sermaye girişi, 1981 yılında \$4,8 milyara yükselmiştir. Şili'nin övgü toplayan bir serbest piyasa ekonomisi olmasına rağmen, ülke 1991 yılında kısa vadeli sermaye girişleri üzerine sınırlamalar getirmiştir. Şili sermaye hareketlerini üç farklı yöntemle kontrol etmektedir. İlk kontrol yöntemi, ülkeye hisse alımı dışında bir yoldan giren sermayenin %30'luk kısmının merkez bankasında faizsiz bir hesapta en az bir yıl tutulmasıdır. Bu uygulama, vergi benzeri bir etkide bulunarak ülkeye giren sermaye için giriş maliyetini artırmaktadır.

İkinci kontrol yöntemi ise, Şili banka ve şirketlerinin uluslararası borçlanma yapabilmeleri için en az iki rating kuruluşu tarafından Şili devlet tahvilleri ile aynı veya daha iyi bir rating ile değerlendirilmiş olmalarının zorunlu tutulmasıdır. Üçüncü kontrol yöntemi ise Şili'ye giren her yabancı sermaye yatırımının ülkede en az bir yıl kalmasının zorunlu olmasıdır. Bu uygulama özellikle kısa vadeli hareket

¹² Frankel (1996, s.27) ve Frankel (1999).

eden hedge fonlarının Şili'ye girişlerini engellemektedir. Sermaye hareketleri girişlerine getirilen sınırlamaların etkisiyle Şili'ye giriş yapan sermayenin hem kompozisyonu hem de hacmi değişmiştir. Uzun vadeli sermaye hareketlerinde artış görülmüştür.¹³

Bu üç uygulama arasında en dikkat çeken, hisse yatırımı dışında bir amaçla yurda giren sermayenin belirli bir oranının merkez bankasında faizsiz biçimde bloke edilmesidir. Nitekim, diğer iki uygulama direkt kontroller kapsamında değerlendirilebilecek uygulamalarken, merkez bankası blokajı vergi benzeri bir etkide bulunarak ve sermaye hareketlerinin vade yapısına bağlı olarak maliyetini artıran modern bir uygulamadır. Söz konusu uygulamadan dolayı yurda giren paranın belirli bir yüzdesi belirli bir dönem için piyasadaki getiri imkânlarından faydalanamamakta, böylece bir fırsat maliyetine katlanmaktadır. Sermayenin bloke edilmemiş kısmının kısa vadede yüksek getiri sağlama amacıyla ülkeden çıkması ise bloke edilen tutar nedeniyle anlamlı olmamaktadır.

3.2.4 Spahn Vergisi

Spahn vergisi 1995 yılında Goethe Üniversitesi'nden Paul Bernd Spahn tarafından önerilmiş olan ve döviz kurlarındaki aşırı oynaklığı hedefleyen bir vergidir. Spahn vergisinin dayandığı temel fikir normal zamanlarda likidite işlemleri ile spekülasyon alım-satım işlemlerini ayırd etmenin imkansız olduğudur. Bu nedenle Spahn vergisi iki katmanlı olarak tasarlanmıştır. Öncelikle oldukça küçük oranda bir finansal işlemler vergisinin daima alınması öngörülmektedir. Öte taraftan ise döviz alım satım işlemlerinde sadece döviz piyasasında aşırı oynaklığın ortaya çıktığı durumlarda alınacak ve can yakıcı oranda olacak bir vergi söz konusudur. Böylelikle Spahn vergisi normal zamanlarda likidite durumuna bağlı olarak ortaya çıkan ve piyasa bozucu olmayan alım-satım işlemlerinin vergi ile cezalandırılmamasını, ancak döviz kurlarında aşırı oynaklık oluştuğunda devreye otomatik olarak girecek bir vergi oranı artışı ile spekülasyon işlemlerinin caydırılmasını ve hemen oynaklığın düşürülmesini öngörmektedir.

3.2.5 Finansal İstikrarı Hedefleyen Yeni Dönem Merkez Bankacılığı Uygulamaları

2008 yılında patlak veren küresel finansal sorunlar neticesinde yeni bir merkez bankacılığı anlayışı şekillenmeye başlamıştır. 2008 sonrası bu yeni dönemde merkez bankaları finansal istikrarı sağlamayı bir hedef olarak geleneksel fiyat istikrarı hedefinin yanına eklemişlerdir. Finansal istikrar kavramının bu kadar öne çıkmış olmasının nedeni 2008 yılında yaşanan sorunların Amerika ve Avrupa ekonomileri gibi gelişmiş ekonomilerde ortaya çıkmış olmasıdır. Bu sayede,

¹³ Ancak Şili uygulamalarının başarısını sorgulayan ve hatta Şili örneğini tamamen başarısız ilan eden çalışmalar da mevcuttur. Örneğin bkz. Edwards & Rigobon (2009) ve Forbes (2005).

finansal sistemin gelişmiş ekonomileri bile tehdit edebilecek iç istikrarsızlıklara sahip olduğu fark edilmiştir.

Aslında finansal sistemin iç istikrarsızlıklarının olduğu hususunda fikirler 2008 yılından önce de ortaya çıkmış ve hatta hep var olagelmıştır. Örneğin makalenin yukarıdaki kısımlarında bahsi geçen tarihi kanıtlara dayanarak sermaye kontrolünü savunan fikirlerin ortaya çıkışında etkili rol oynayan kitabını Charles Kindleberger ilk olarak 1978 yılında yayınlamıştır. Ancak ne kadar taraftar toplasa da uluslararası sermayenin kontrole ihtiyacı olduğu hususundaki fikirler 2008 yılına kadar en azından uluslararası iktisadi düzeni belirleyen IMF, Dünya Bankası, ABD Hazinesi, birçok gelişmiş ülke merkez bankası gibi kurumlarca genel kabul görmemiştir. 2008 yılından önce bir grup iktisatçı finansal istikrarsızlıkların ortaya çıkmadan engellenmesi gerektiği hakkında fikir bildirmeye başlamış ve bu sayede 'lean against the wind' olarak bilinen bir literatür oluşmuştur.¹⁴ Söz konusu literatüre göre merkez bankaları varlık fiyatlarında artışlar oluşmadan önce faizleri artırmak suretiyle balon oluşumunu engellemeli ve bu yolla finansal istikrarı korumalıdır. Ancak 2008 öncesinde bu görüşün karşısında, başını eski ABD merkez bankaları sistemi (Federal Reserve sistemi) başkanı Alan Greenspan'ın çektiği bir başka görüş oluşmuştur. Bu ikinci görüşün taraftarlarına göre merkez bankaları kesinlikle varlık fiyatlarındaki şişmelere tepki vermemeli, ancak eğer bu yolla bir finansal kriz patlak verirse, ortaya çıkan sorunları temizlemelidirler. Bu ikinci görüş taraftarlarına işte bu nedenle 'clean' (yani 'temiz') görüşü taraftarları, ve iki görüş arasındaki tartışmaya da 'lean – clean' tartışması denilmiştir. 2008'de yaşananlardan sonra merkez bankalarının finansal istikrarsızlıkları ortaya çıkmadan hedef alması gerektiği (lean against the wind) yaklaşımı ağırlık kazanmıştır.¹⁵

Lean – clean tartışmasının odak noktasını, para politikasının varlık fiyatları balonlarına tepki verip vermemesi gerektiği üzerine yapılan tartışmalar oluşturmuştur. Ancak 2008 yılındaki çöküşle beraber emlak piyasasındaki fiyat balonlarının, kredi piyasası ile etkileşimi oldukça net biçimde ortaya çıkmıştır. Bu sayede de şu gerçek fark edilmiştir: eğer bir balon oluşmaya başlamışsa, finansal istikrarsızlık için asıl dikkat edilmesi gereken nokta, bu balonun temelinde aşırı kredi artışları mı yoksa piyasa ajanlarının akılsız coşkusu mu olduğudur. Mishkin'e göre asıl yıkıcı etkiler, kredi artışları neticesinde oluşan varlık fiyatları balonları nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi ise kredi artışlarının sebep olduğu varlık balonlarının banka bilançolarını da bozmasıdır. İşte bu nedenle, balon patladığında sorunlar tüm ekonomiye bankacılık sistemi yoluyla yayılmaktadır.

¹⁴ Lean against the wind taraftarı olan yazılar için bkz. Cecchetti ve diğerleri (2000), Borio ve Lowe (2002), Borio, English & Filardo (2003) ve White (2004).

¹⁵ Bkz. Mishkin (2011, s.60).

Ancak piyasa ajanlarının akılsız coşkusu sebebiyle ortaya çıkan balonlar patladığında yatırımcılar bütün zararı üstlenmektedir.¹⁶

Bu yeni dönemde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) da finansal istikrarı açıkça hedeflemeye başlamıştır. TCMB, düşük faiz ortamı yaratarak yurtdışından Türkiye'ye yönelen portföy yatırımlarını azaltmaya çalışmaktadır. Bu sayede bir risk unsuru olan cari açığın kontrol altına alınması hedeflenmektedir. Ancak düşük faiz ortamında yurtiçi krediler artabilecektir. İşte bu nedenle de TCMB mevduat munzam karşılıklarını artırmak gibi yurtiçi kredi oluşumunu azaltacak politikalar uygulamaya koymaktadır. Kredi artışlarındaki yüksek hızın düşürülmesinin hedeflenmesi az önce bahsedilen aşırı kredi ile beslenen balonların tehlikeleri nedeniyle olumludur. Nitekim kredi artışları, yıkıcı etkilere sahip olabilecek varlık balonlarını tetikleyebilmektedir. Ancak, TCMB'nin politikası bu haliyle bankaların bilanço yapılarında değişiklik yapmalarına ve yurtdışından kaynak toplamaya yönelmelerine neden olabilmektedir.

Aslına bakılırsa, yüksek miktarda ve oynaklıkta gerçekleşen sermaye akımlarının da, bu akımlar sayesinde ortaya çıkan kredi arzı genişlemesi ve daralması hallerinin de altında düzeltilmeyi bekleyen piyasa yanlışları var olabilir. Örneğin tipik bir kredi arzı olayını ele alırsak, arz edilen kredinin negatif dışsallıkla arz edildiğini rahatlıkla iddia edebiliriz. Zira finansal aracı kurumların verdiği krediler eğer geri ödenirse finansal aracıya kâr sağlamakta ancak temerrüde düşerse tüm topluma maliyet yükleyebilmektedir. Çünkü krediler topluca temerrüde düşmeye başlarsa bu durum finansal sistemin sağlığının sorgulanmasına yol açabilir ve böyle bir sorgulama durumu ise faizlerin artmasına ve hatta bir kriz çıkmasına neden olabilir. Şu halde kredi verirken, finansal aracı kurumlar bu tür sosyal maliyetleri ödemiyorlarsa, krediler olması gerekenden daha az maliyetle verilebilecek ve bu yanlış fiyat sinyali nedeniyle de olması gerekenden daha çok miktarda kredi verilebilecektir. Burada anlatılan tipik bir negatif dışsallık örneğidir ve düzeltilmesi için Pigou tarzı bir düzeltici verginin kullanılabileceği iktisat teorisi tarafından ortaya konulmuştur. Zaten Tobin vergisi de aşırı miktarda gerçekleşen uluslararası finansal işlemlerin miktarının azaltılmasına yönelik bir tür Pigou vergisi olarak ele alınabilir.

Şu halde, uluslararası sermayenin kontrol altına alınabilmesi için uluslararası sermayenin aşırılıklarının (miktar ve oynaklık) neden kaynaklandığının ve hangi tür piyasa yanlışlarına bağlı olduğunun anlaşılması ve ona göre çözüm üretilmesi daha uygun olabilir. Başkaca bir deyişle, belki sade bir vergi düzenlemesiyle düzeltilebilecek bir durum için merkez bankalarının para politikası araçlarını kullanmalarının bir gereği olmayabilir. Bu durumda 2008 sonrası dönemde finansal istikrarı da bir hedef haline getirmiş bulunan ve artık çoklu hedeflemeye yönelmiş

¹⁶ Mishkin, a.g.e., s.62.

olan, bunun neticesinde de çoklu araç kullanmak zorunda kalan merkez bankaları tekrar sadece fiyat istikrarı hedefine odaklanabilecek ve finansal istikrarın sağlanması hedefini vergiden sorumlu otoriteye (maliye bakanlığı) tevdi edebileceklerdir. Ancak şunun not edilmesi gerekir ki bu satırlar bir çözüm önerisi olması iddiasıyla değil, önemli bir araştırma konusuna dikkat çekmek amacıyla yazılmıştır. Gelecekte, uluslararası sermayenin muzdarip olduğu piyasa yanlışlarını ve bu yanlışların olası çözümlerini ortaya koyacak çalışmalar iktisat literatürüne büyük katkı sağlayacaktır.

4. AB’de Sermaye Kontrolü Hakkındaki Tartışmalar ve Çeşitli Ülke Uygulamaları

AB üyesi ülkelerden İsveç 1983 yılında sermaye kontrolüne yarayacak türden bir finansal işlemler vergisini kullanmaya başlamış, söz konusu vergi 1991 yılına kadar yürürlükte kalmış ancak arada geçen sekiz yılda vergiden istenilen yararlar elde edilememiştir. İsveç’in uyguladığı vergi sadece döviz alım-satımı üzerine salınmamış, çok daha geniş bir finansal işlemler vergisi olarak tasarlanmıştır. Değişen vergi oranları hisse senedi piyasasındaki basit alım-satım işlemlerinden, bono ve tahvil piyasası işlemlerine ve oradan da türev araç piyasalarına kadar uygulanmıştır. İsveç uygulaması bir finansal işlem vergisi olmasından ötürü genellikle Tobin vergisi olarak anılsa bile, yukarıda Tobin vergisinin teorik temellerini açıkladığımız bölümde bahsedilen tam (saf) bir Tobin vergisinin özelliklerini taşımamaktadır. Öncelikle James Tobin tarafından önerilen vergi tüm dünyada eş anlı uygulanması önerilen bir vergi iken İsveç’in bahsi geçen finansal işlem vergisi sadece İsveç’in kendi özel uygulaması olmuştur. Sonuçta söz konusu vergi İsveç’ten sermaye kaçışına neden olmuş, İsveç finans piyasalarında işlem yapan bazı yatırımcılar vergiden kaçabilmek için Oslo ya da Londra’ya yönelmiştir.¹⁷ Ayrıca vergiyi salan Sosyal Demokrat hükümet, vergiden gelir elde etmeyi de ummuştur. Tobin vergisi de diğer vergiler gibi gelir yaratma kabiliyeti haiz ancak gelir artırıcı özelliğinden ziyade piyasa yanlışlarını düzeltici yanıyla önem arz eden bir vergidir. Başkaca bir ifadeyle, örneğin negatif ekonomik dışsallıklar nedeniyle yurtdışından ülkeye fazlaca kısa vadeli portföy yatırımı aktığı ve bu gelen paranın kredi arzında bir şişinmeye neden olduğunu düşünmüyorsanız, dışsallıklardan kaynaklanan sosyal maliyetin ödeneme durumunu Tobin vergisi gibi bir vergi ile portföy yatırımcılarına ödetir ve toplam portföy yatırımı miktarına bu yolla toplumsal optimuma çekersiniz. Ancak bu tür bir vergiyi öncelikle gelir yaratmak için düşünmezsiniz. İşte bu noktada İsveç uygulaması hatalıdır. Zaten hükümetin öngördüğü ve sadece sabit getirili yatırım araçlarından sağlanması umulan yıllık ortalama 1.5 milyar İsveç Kronu tutarındaki vergi gelirin karşılık 1983-1991 dönemindeki yıllık ortalama gelir 50 milyon İsveç Kronu

¹⁷ Aslund (2011).

olmuştur. Bu durumun da sebebi ya az önce belirttiğimiz gibi finans yatırımcısının başka merkezlere kayması ya da İsveç içerisinde yatırımların vergilendirilmemiş ürünlerde yoğunlaşmasıdır (örneğin forward işlemler ve takaslar).¹⁸

Bugün Euro Alanı'ndaki borç problemleri neticesinde, İsveç'in 1980'ler boyunca tecrübe ettiğine benzer bir finansal işlem vergisinin AB alanında uygulanması tartışmaları yaşanmaktadır. Bu vergiden amaç borç batağına saplanmış Euro Alanı ülkelerine ve zor durumdaki bankacılık sistemine parasal destek sağlayacak gelirin elde edilmesi yanında, riskli finansal işlemlerin maliyetini artırmak suretiyle miktarını azaltmak ve finansal krizin yıkıcılığını artıran türev ürünlerin kullanımını kontrol etmektir.¹⁹ En son 22 Ocak 2013 tarihinde aralarında Almanya ve Fransa'nın da bulunduğu 11 ülke ileriki bir tarihte ortak bir finansal işlem vergisi uygulama hususunda görüş birliğine vardıklarını ilan etmiştir.²⁰ Ancak 15 diğer ülke halen ikna edilebilmiş değildir. Bunlardan İngiltere ve İsveç'in tüm AB'de hayata geçirilecek bir finansal işlem vergisine şiddetle karşı oldukları bilinmektedir. İsveç yukarıda belirtildiği üzere kötü tecrübeye sahiptir. İngiltere ise dünyanın en büyük finansal merkezlerinden birisidir, hatta döviz işlemleri piyasası olarak dünyanın en büyüğüdür. İngiliz yetkililer bir finansal işlemler vergisinin yatırımcıları dünyanın diğer uçlarındaki finansal merkezlere kaydırabileceğinden endişe etmektedir.

AB'nin tartıştığı haliyle konulması planlanan vergi ile tüm hisse yatırımları ve sabit getirili yatırımlar üzerinden yatırımın %0.1, tüm türev işlemlerden ise kontrat bedelinin %0.01'i kadar bir vergi alınması öngörülmektedir. Vergi halka arz ve banka kredilerini kapsamayacaktır. Böyle bir verginin, sadece konuya ılımlı bakan 11 ülkede uygulansa bile, yıllık €35 milyar gelir getirebileceği ifade edilmektedir. Ancak bu haliyle düşünüldüğünde AB alanında tartışmaya konu olan verginin de Tobin vergisi olmakla uzaktan yakından alakası olmadığı görülebilmektedir. Nitekim, vergi yine gelir artırma amaçlı olarak düşünülmekte ama piyasa yanlışlarını düzeltici etkisi ile değerlendirilmemektedir. Dahası eğer piyasa yanlışları hedeflense kesinlikle vergi ile düzenlemeye tabi olacak, likidite bolluğu durumunda aşırı kredi dağıtılması sorunu göz ardı edilmekte ve banka kredilerine ilişkin bir vergi düzenlemesi planlanmamaktadır. Oysa yukarıda Frederick Mishkin'in fikirlerini alıntılarken de belirttiğimiz üzere aşırı kredi verilmesi durumunda ortaya çıkabilen fiyat balonları finansal sistem üzerindeki en etkili

¹⁸ Information Daily Focus Report.

¹⁹ Griffith (2013).

²⁰ Verginin hayata geçirilebileceği tarih olarak Avrupa Komisyonu bir öneri olması amacıyla 2014 yılını belirlemiştir. Komisyona göre Avrupa Merkez Bankası, Avrupa İstikrar Mekanizması ve Avrupa Finansal İstikrar Fonu işlemlerinin vergiden muaf olacaktır. Genel bir finansal işlemler vergisi koyulması üzerinde mutabık kalmış 11 ülke şunlardır: Fransa, Almanya, Belçika, Estonya, Yunanistan, İspanya, İtalya, Avusturya, Portekiz, Slovenya ve Slovakya'dır. Detaylı bilgi için bkz. Tax the World: EU's Controversial Tobin Tax Might Take Effect in 2014.

tehditler arasındadır. Bu temel hatanın yanında başka eleştiri noktaları da mevcuttur. Öncelikle finansal ürünler üzerine vergi konulması, AB gibi finansal sistemin çok gelişkin olduğu ve bu nedenle kolayca vergi dışında kalabilecek ürünleri geliştirebilecek bir yerde uygulamak kolay olmayacaktır. İkinci olarak spekülasyonun azalması sağlansa bile iktisat literatürüne göre spekülasyonun likidite artırıcı yararları mevcuttur ve özellikle Euro Alanı'nda ihtiyaç duyulan durumdadır. Ayrıca Avrupa bankacılık sisteminin kar marjları daralmış durumdadır. Böyle bir ek vergi maliyetiyle birlikte bazı bankaların ayakta kalabilmek için birleşme yoluna girebileceği ve bunun bankacılık alanında bir konsolidasyon yaratabileceği ifade edilmektedir. AB alanındaki özel emeklilik fonlarının getirileri de düşecek ve bu durum Avrupa'nın yaşlı emekli nüfusunun refahını olumsuz etkileyecektir. Avrupa'dan başka merkezlere yatırımcı kaçışı olabilecek ve ülkelerin milli gelirlerinde potansiyel bir azalma ortaya çıkacaktır.²¹

AB alanının tümünde geçerli olması fikriye ortaya atılan söz konusu vergiye İsveç ve İngiltere'den başka Güney Kıbrıs ve Lüksemburg'un da kıyı bankacılığı merkezleriyle finansal rekabet içerisinde kalabilmek için öteden beri karşı oldukları bilinmektedir. Ancak Güney Kıbrıs, yaşanan son gelişmelerden sonra artık kendisi en direkt haliyle sermaye kontrolü uygular hale gelmiştir. Güney Kıbrıs'ın 2013 yılı Mart ayı sonunda AB otoriteleri ve IMF ile birlikte kararlaştırdığı, Güney Kıbrıs'ta mevduat sahiplerinin paralarını bankacılık sisteminden acilen talep etmelerinin önüne geçebilecek ve buy ollu ortaya çıkacak bir likidite krizini önlemek amacıyla kısa süreli olarak düşünülmüş bulunan sermaye kontrolü uygulamalarına göre bankalardan çekilebilecek mevduat tutarı sınırlandırılmış, çek ödemeleri durdurulmuş ve Güney Kıbrıs menşei kredi kartlarının yurtdışında kullanılmasına kısıtlanmıştır. Bu tür direkt kısıtlamalar yakın zamanda AB'de sadece Güney Kıbrıs'ta değil, 2011'de İzlanda'da da uygulanmıştır.²² Güney Kıbrıs ve İzlanda haricinde sermaye kontrolüne yönelmiş bir başka AB üyesi ise İtalya'dır. İtalya 2013 yılı başlarında alınan bir kararla 1 Mart 2013 ile 1 Haziran 2013 tarihleri arasında çeşitli finansal işlemleri kapsayacak biçimde kademe kademe yürürlüğe girecek bir finansal işlemler vergisini yasalaştırmıştır.²³

Son olarak, henüz 2008 krizi yaşanmadan önce, 1 Temmuz 2004 yılında Belçika Parlamentosu Belçika topraklarında gerçekleştirilen finansal işlemlerden Spahn vergisi alınması hakkında yasa çıkartmıştır. Söz konusu yasaya göre €10.000 tutarındaki her işlemde €2 tutarında vergi alınması ve toplanan vergi gelirinin üçüncü dünya ülkelerinde kalkınma projelerine harcanması kararlaştırılmıştır. €2 tutarındaki vergi finansal kriz dönemlerinde aşırı devalüasyon tehdidini ortadan kaldırmak amacıyla artırılacaktır. Vergi yasası yürürlüğe Euro Alanı'ndaki her ülke

²¹ Griffith, Saul, a.g.e.

²² South China Morning Post, 28 Mart 2013.

²³ Norton Rose Report, Şubat 2013.

benzer bir vergi yasası çıkarttıktan sonra girecektir. Başka bir ifadeyle AB alanında birçok ülkede çeşitli vergilerle finansal işlemlerin miktarının azaltılması hem tartışılmaktadır, hem de bu konuda çeşitli ülkelerde uygulamalar görülmeye, mevzuat oluşmaya başlamıştır.

Bütün bu vergi temelli ya da direkt yollardan sermaye kontrolü tartışmalarının yanında Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) durumuna da göz atacak olursak, AMB'nin finansal istikrarı 2008'den sonra daha çok gözetildiği ama finansal istikrarı sağlamak için bundan böyle uygulanacağı aktif politikalar oluşturmak yerine hali hazırda krizin yarattığı durumu temizlemeye çalıştığı yani yukarıda bahsettiğimiz 'lean vs clean' tartışması uyarınca cleaning (temizleme) görevini ifa ettiği, ama bundan böyle finansal istikrarsızlıkların oluşmaması için politikalar dizayn edip etmeyeceğinin belli olmadığı görülmektedir. AMB halen fiyat istikrarını kuvvetli bir biçimde vurgulayarak öncül hedefi olarak ifade etmektedir. Finansal sisteme yardım ve istikrarı muhafaza etmek amacıyla AMB'nin şu ana uyguladığı politikalar kabaca şunlardır. AMB sabit oranda faizle piyasaya ihtiyaç oldukça likidite sağlamış, merkez bankası kredilerinin vadesini uzatmış, merkez bankası kredileri için ipotek olarak kabul edilen ürünlerin tanımını genişletmiş, hükümet tahvil ve bonolarını alarak bankacılık sistemine ve piyasalara likidite sağlamış ve munzam karşılık oranlarını düşürmüştür. Görüldüğü gibi bu politikalar istikrar sağlama hedefine yönelik olan ve sermaye kontrolüne yönelik olmayan politikalarıdır. Şu halde, AB'de sermaye kontrolleri birçok ülkede ya tartışılmakta ya da çeşitli yöntemlerle (vergi ya da direkt yöntemler) bilfiil uygulanmakta olan bir konudur. Ancak AMB, sermaye kontrollerine yönelik olarak aktif politikalar geliştirmemiştir.

Sonuçlar

Son kırk yılda birçok ülke ödemeler dengesinin bir alt hesabı olan sermaye hesapları üzerindeki kontrolleri kaldırarak ülkelere uluslararası sermaye giriş ve çıkışlarının önünü açmıştır. Bu serbesleştirme hareketinin teorik temelinde serbest bırakılmış sermayenin tüm dünyada büyümeye, kaynak tahsisine olumlu etkisinin olacağı ve diğer mikro ve makro düzeyde ek yararlar da sağlayacağı düşüncesi yer almıştır. IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar da uluslararası sermayeye tam hareket serbestisi tanınması gerektiği düşüncesini benzer gerekçelerle benimsemiştir. Ayrıca eskiden ağırlıklı olarak kamu kurumları ve/veya Dünya Bankası, bölgesel kalkınma bankaları gibi resmi kanallar üzerinden gerçekleşen sınırötesi sermaye işlemleri günümüzde ağırlıklı olarak serbest piyasa temelinde işlem yapan uluslararası özel bankalar ve diğer finansal araçlar üzerinden gerçekleştirilmeye başlamıştır. Bu değişimlerin sonucunda ise uluslar arasında hareket eden finansal sermayenin miktarı ve oynaklığı artmıştır. Özellikle 1990'lardan itibaren dünyanın çeşitli yerlerinde uluslararası sermayenin hızlı girişi ve çıkışları neticesinde ulusal ya da bölgesel düzeyde finansal krizler yaşanmıştır.

2008 yılında tüm dünyayı etkileyen ve gelişmiş ekonomilerde baş gösteren finansal çöküşten sonra bazı hallerde uluslararası sermayenin kontrol edilmesinin finansal istikrar açısından yararlı olabileceği fikri artık IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlarda da hakim fikir haline gelmeye başlamıştır. Bu görüş değişimine paralel olarak da sermaye kontrollerinin yöntemleri, merkez bankalarının finansal istikrar hedefi doğrultusunda kısa dönemli portföy yatırımları tarzında gerçekleşen uluslararası sermaye girişlerini azaltacak para politikası uygulayıp uygulamaması gerektiği vb. tartışmalar yoğunlaşmıştır.

2008 yılından sonra AB ekonomisi de Euro Alanı'nda birçok ülkede ortaya çıkan borç krizlerinden olumsuz etkilenmiştir. Bir daha borç krizine düşmek istemeyen ve finansal sistemine istikrar kazandırmayı hedefleyen AB'nde sermaye kontrolleri bu nedenle, üzerinde oldukça tartışılan bir konu haline gelmiştir. Ayrıca bu süreçte borç krizi yaşayan bazı ülkelerin direkt ya da vergi yoluyla bilfiil sermaye kontrolü uygulamaları da olmuştur. Ancak AMB'nın özellikle sermaye akımlarını kontrole yönelik politikalar oluşturmadığı, Avrupa'da sermaye kontrolü kavramının daha ziyade ya vergi yoluyla kontrol ya da direkt kontrol olarak ele alındığı görülmüştür. Son olarak ise tüm AB alanında geçerli olması istenen ve bu nedenle tartışmalara konu olan bir finansal işlemler vergisi son olarak bir kısım üyenin kararıyla gelecekte 11 Avrupa ülkesinde yürürlüğe girebilecektir. Birçok yazıda Avrupa'nın Tobin vergisi olarak anılan bu vergi ise piyasa yanlışlarını hedef almaması, ancak gelir getirici bir vergi olarak düşünülmüş olması nedeniyle kuruluşunda hatalı bir düzenleme olacaktır.

İşte böyle bir dönemde bu çalışma; sermaye hareketlerinin serbest mi yoksa kontrollü mü olması gerektiği tartışmasını temel alan teorik yaklaşımlar ve sermayenin kontrolü üzerine çeşitli yöntemler üzerine kapsamlı bir inceleme olması amacıyla hazırlanmış ve AB'deki son dönem tartışmalarına bu açılardan bakmıştır.

References:

- Aslund, Anders (2011), “Sweden’s Experience with the Tobin Tax”, Real Time Economic Issues Watch, Peterson Institute for International Economics, www.piie.com/blogs/realtime/?p=2433 Erişim: 29 Mart 2013.
- Bank for International Settlements (2010), “Report on Global Foreign Exchange Market Activity”. <http://www.bis.org/publ/rpfxfl10t.pdf>. Erişim: 21 Mart 2013.
- Bloomberg, “World Bank Says Asia May Need Capital Controls to Curb Asset Bubbles”, 9 Kasım 2010. <http://www.bloomberg.com/news/2010-11-08/world-bank-says-asia-may-need-capital-controls-to-curb-fed-created-bubbles.html>, Erişim: 10 Mart 2013.
- Borio, Claudio & Phillip Lowe, (2002), “Asset Prices, Financial and Monetary Stability: Exploring the Nexus”, *BIS Working Papers No:114*.
- Borio, Claudio, William English & Andrew Filardo, (2003), “A Tale of Two Perspectives: Old or New Challenges for Monetary Policy?”, *BIS Working Papers No:127*.
- Cecchetti, Stephen G., Hans Genberg, John Lipsky, & Sushil Wadhvani, (2000), “Asset Prices and Central Bank Policy”, *Geneva Reports on the World Economy No.2*, International Center for Monetary and Banking Studies and Centre for Economic Policy Research, Geneva.
- Edwards, Sebastian & Roberto Rigobon, (2009), “Capital Controls on Inflows, Exchange Rate Volatility and External Vulnerability”, http://web.mit.edu/rigobon/www/Robertos_Web_Page/int_-_capcontrols_files/cccv.pdf, Erişim: 15 Mart 2013.
- Frankel, Jeffrey, (1996), “How Well Do Foreign Exchange Markets Function: Might A Tobin Tax Help?”, *NBER Working Paper W5422*.
- Frankel, Jeffrey, (1999), “Proposals Regarding Restrictions On Capital Flows”, *The African Finance Journal*, 1(1), ss.92-104.
- Forbes, Kristin J., (2005), “Capital Controls: Mud in the Wheels of Market Efficiency”, *Cato Journal*, 25(1), ss.153-166.
- G-20, “Coherent Conclusions for the Management of Capital Flows”, 15 Ekim 2011. http://www.mofa.go.jp/policy/economy/g20_summit/2011/pdfs/annex05.pdf, Erişim: 10 Mart 2013.
- Ghosh, Arish R., Jun Kim, mahvash Saeed Qureshi, Juan Zalduendo, (2012), “Surges”, IMF Working Paper, WP/12/22.
- Griffith, Saul, “11 EU Countries Embrace the Tobin Tax”, <http://www.forexabode.com/forexblog/economy/euro-zone/2013/01/23/11-eu-countries-embrace-the-tobin-tax/> Erişim: 29 Mart 2013.
- Information Daily Focus Report, “Tobin Tax: the Swedish Experience”, www.tobintax.theinformationdaily.com/archive/id/15. Erişim: 29 Mart 2013.

- International Monetary Fund, “The Liberalization and Management of Capital Flows: An Institutional View”, 14 Kasım 2012. <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/111412.pdf>, Erişim: 10 Mart 2013.
- Karataş, Hatice & Arif Orçun Söylemez (2005), “Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri”, *Türkiye İş Bankası Raporu Eylül 2005*, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Müdürlüğü.
- McKinnon, Ronald I., (1973), *Money and Capital In Economic Development*, Washington D.C., The Brooking Institution.
- Mishkin, Frederic S., (2010). “Monetary Policy Flexibility, Risk Management, and Financial Disruptions”, *Journal of Asian Economics*, 23, ss. 242-246.
- Mishkin, Frederick S., (2011), “How Should Central Banks Respond to Asset-Price Bubbles? The ‘Lean’ versus ‘Clean’ Debate After the GFC”, *Reserve Bank of Australia Bulletin*, <http://www.rba.gov.au/publications/bulletin/2011/jun/pdf/bu-0611-8.pdf>, Erişim: 14 Mart 2013.
- Norton Rose Report, “Italian Financial Transactions Tax – Italy Imposes Tobin Tax on Financial Transactions”, Şubat 2013, www.nortonrose.com/knowledge/publications/74950/italian-financial-transactions-tax-italy-imposes-tobin-tax-on-financial-transactions. Erişim: 29 Mart 2013.
- Quaghebeur, Marc, (2004), “Belgium Supports Tobin Tax”, *News and Country Digest Nov.29,2004*, ss.727-729.
- Shaw, Edward, (1973), *Financial Deepening In Economic Development*, Oxford University Press, New York.
- South China Morning Post, “Cyprus to Reopen Banks, Impose Capital Controls”, 28 Mart 2013, <http://www.scmp.com/business/economy/article/1201456/cyprus-reopen-banks-impose-capital-controls>. Erişim: 29 Mart 2013.
- Söylemez, Arif Orçun, (2004), “Uluslararası Finans Üzerine Tartışmalar ve Türkiye’nin Finansal Serbestleştirme Deneyimi”, *Stratejik Öngörü*, 1(1), ss.24-33.
- Söylemez, Arif Orçun & Server Demirci, (2013), “The Nonlinear Causality Between the International Capital Flows and Economic Growth in Turkey”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8.
- Spahn, P. Bernd, (1996), “The Tobin Tax and Exchange Rate Stability”, *Finance and Development*, ss.24-27.
- Tax the World: EU’s Controversial Tobin Tax Might Take Effect in 2014, www.rt.com/business/eu-transactions-tax-agreed-2014-292/, Erişim: 29 Mart 2013.
- Tobin, James, (1978) “A Proposal For International Monetary Reform”, *Eastern Economic Journal*, ss.153-59.
- Whetley, Jonathan, “Brazil Imposes Tax on Foreign Investments”, *Financial Times Europe Edition*, 20 Ekim 2013.

White, William R., “Making Macroprudential Concerns Operational”, Speech at a Financial Stability Symposium organized by the Netherlands Bank, Amsterdam, 25-26 October 2004. <http://www.bis.org/speeches/sp041026.htm>, Erişim: 14 Mart 2013.

World Trade Organization (2011), “World Trade Report 2011: the WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence”. http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/world_trade_report11_e.pdf, Erişim 21 Mart 2013.

World Trade Organization (2011), “World Trade Report 2011: the WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence”. http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/world_trade_report11_e.pdf, Erişim 21 Mart 2013.

Quaghebeur, Marc, (2004), “Belgium Supports Tobin Tax”, *News and Country Digest* Nov.29,2004, s.727-729.

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE BÖLGESEL DENGESİZLİKLER VE BU DENGESİZLİKLERİ GİDERMEYE YÖNELİK EKONOMİK POLİTİKALARIN ANALİZİ

M.Akif KARA*
Seyhan TAŞ**

Özet

Özellikle Avrupa Birliği'nin genişleme süreciyle birlikte boyutları artan bölgesel dengesizlikleri gidermek ve geri kalmış bölgelerde gelir ve istihdam artışı sağlamak amacıyla uygulanan bölgesel ekonomik politikalar, finansal araçların kullanım önceliklerine bağlı olarak bir takım hedeflere bağlanmıştır. İçinde bulunulan 2007-2013 döneminde, bölgeler arası gelir yakınsamasını sağlamak, bölgelerde rekabetçi yapıyı ve istihdamı artırmak ve bölgeler arası işbirliğini geliştirmek amacıyla, bölgesel ekonomik politikalar çerçevesinde önemli harcamalar yapılması beklenmektedir.

Uygulanan bölgesel ekonomik politikaların, Birliğin geri kalmış ülke ve bölgelerinde gelir yakınsamasına katkıda bulunduğu, gelir ve istihdamda önemli oranda artışlar sağladığı ifade edilebilecektir. Zaman içerisinde bazı değişimler gösteren bu politikalar, gelecekteki mücadele alanlarına bağlı olarak da yeniden şekillenebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Dengesizlik, Bölgesel Politikalar, Yakınsama, Bölgesel Rekabet, İşbirliği

REGIONAL IMBALANCES IN EUROPEAN UNION AND THE ANALYSIS OF ECONOMIC POLICIES TO DECREASE THESE IMBALANCES

Abstract

Regional policies which are implemented to decrease the regional imbalances increased by the enlargement of the European Union and to increase the income and employment in underdeveloped regions are linked to certain goals depending

* Öğr. Gör. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-posta: akifkara@hotmail.com

** Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-posta: seyhantas1@hotmail.com

on the priorities of the use of financial instruments. During 2007-2013, it is expected that there will be important expenditures as part of the regional economic policies with the aim of converging the income of the regions, increasing the competitive structure and employment in the regions, and improving the cooperation among the regions.

It will be possible to state that regional economic policies contribute to the convergence of the income in underdeveloped regions and nations in the union, and considerably increase in the employment. These policies that change in time, may be reshaped depending on the challenging areas in the future.

Keywords: *Regional Disparities, Regional policies. Convergence, Regional Competitiveness, Cooperation*

Giriş

Avrupa Birliği (AB) üye ülkeleri ve üye ülkelerin bölgeleri arasında, bazı ekonomik ve sosyal göstergeler itibariyle farklılıklar olduğu görülürken, Birliğin genişleme süreciyle birlikte bu farklılıkların boyutlarının arttığı belirtilmektedir. Bu farklılıklar, bölgesel dengesizliklerin giderilebilmesi, özellikle geri kalmış ülke ve bölgelerde ekonomik ve sosyal gelişimin sağlanabilmesi amacıyla tarihsel süreç içerisinde bazı bölgesel ekonomik politikaların uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Uygulanan politikalar 1980 öncesi dönemde geleneksel bölgesel ekonomik politikalara dayanır iken, 1980'li yıllardan itibaren bu politikalarda, gündeme gelen reform çalışmalarıyla birlikte yerel aktörlerin rolünün ve sosyal uyum kavramının ön plana çıkmasıyla başlamıştır.

Diğer yandan özellikle 2000'li yıllarda bölgesel rekabet kavramı bölgesel ekonomik politikaları şekillendirir iken, Avrupa-2020 stratejisiyle birlikte bu politikalarda akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme hedeflerine paralel, eğitimin geliştirilmesi, araştırma ve geliştirmenin desteklenmesi, kaynak etkinliğini sağlanması ve çevresel bozulmanın önlenmesi, özellikle kadın, genç ve yaşlı işgücünün iş kalitesi ve istihdam oranlarının artırılarak, işgücü güçlerinin daha iyi entegrasyonunun sağlanması, işgücü piyasalarının modernizasyonu, eğitim ve beceriyi geliştirici yatırımlar ve sosyal yardım sistemi yoluyla insanların beklentilerini ve değişimi yönetme gibi ekonomik ve sosyal hedefler belirleyici olmaya başlamıştır. Bölgesel ve yerel aktörlerinde, kendi eylem ve sorumluluklarıyla bu stratejiye önemli katkılar yapabilecekleri ifade edilmektedir.

AB'nde bölgesel dengesizliklerin boyutlarını ve bu dengesizlikleri gidermeye yönelik ekonomik politikaların etkinliğini belirlemeyi amaçladığımız bu çalışmamızda, öncelikle Birlik içerisinde var olan bölgesel dengesizliklerin boyutları belirlenmiştir. Bölgesel dengesizliklerin belirlenmesinde çeşitli

göstergelerden yararlanılmakla birlikte, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının yarattığı sakıncaların genellikle kişi başına düşen gelir ve işsizlik oranları farklılıkları, nüfus yoğunluğu ve göçler yoluyla ortaya konmaya çalışıldığı görülmektedir (Taylor, 2001: 4 ; Armstrong ve Taylor, 2005: 206-207 ; Dijk v.d, 2009: 461). Bu çerçevede AB bölgesel dengesizliklerin boyutları da bu çalışmada gelir, istihdam, işsizlik ve nüfus yoğunluğu gibi göstergeler yoluyla ortaya konmuştur. Daha sonra bu dengesizlikleri gidermeye yönelik bölgesel ekonomik politikaların gelişim süreci ve amaçları incelenmiş ve son olarak bu politikaların etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

1. AB’nde Bölgesel Dengesizlikler

Refah düzeyi oldukça yüksek olan AB’nde de, üye ülkeler ve Birlik içerisinde yer alan bölgeler arasında, ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklılıkları söz konusudur (DPT, 2008: 116). Refah seviyesinin bir göstergesi olan, kişi başına düşen gelir seviyesinin coğrafi dağılımına bakıldığında AB-27 bölgeleri ve özellikle de batı ve merkezi ve doğu üye ülkeleri arasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Birliğin ortalama gelir seviyesinin üzerinde bulunan en gelişmiş on bölgenin sekizi batıda yer almaktadır. Buna karşılık Bulgaristan ve Romanya’da yer alan çeşitli bölgeler kişi başına düşen gelir seviyesi açısından Birliğin ortalamasının %30’unun altında bulunmaktadır. En düşük gelir seviyesi ise Birlik ortalamasının % 26 sına, sahip olan Bulgaristan’daki Severozapeden bölgesidir (European Commission, 2011a: 36). Genel olarak AB üye ülkeler ve aday ülke olan Türkiye ve Hırvatistan’da, satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen GSYİH’yi aşağıdaki tabloda görmek mümkündür (Eurostat, 2011b: 1-2).

Tablo 1: AB Üye ve Aday Ülkelerde Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Düşen GSYİH

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
AB-27	100	100	100	100	100	100	100
AB-15	113	113	112	111	111	110	110
Euro Bölgesi	109	109	109	109	109	109	108
Belçika	121	120	118	116	116	118	119
Bulgaristan	35	37	38	40	44	44	44
Çek Cumh.	78	79	80	83	81	82	80
Danimarka	126	124	124	123	125	123	127
Almanya	115	116	115	116	116	116	118
Estonya	57	62	66	70	69	64	64
İrlanda	143	145	146	148	133	128	128
Yunanistan*	94	91	92	90	92	94	90

İspanya	101	102	105	105	104	103	100
Fransa	110	110	108	108	107	108	108
İtalya	107	105	105	104	104	104	101
Kıbrıs	89	91	91	92	99	100	99
Letonya	46	48	51	56	56	51	51
Litvanya	51	53	56	59	61	55	57
Lüksemburg	253	255	270	275	279	266	271
Macaristan	63	63	63	62	64	65	65
Malta	78	78	76	76	79	82	83
Hollanda	129	131	131	132	134	132	133
Avusturya	128	125	126	124	124	125	126
Polanya	51	51	52	54	56	61	63
Portekiz	77	79	79	79	78	80	80
Romanya	34	35	38	42	47	47	46
Slovenya	87	87	88	88	91	87	85
Slovakya	57	60	63	68	73	73	74
Finlandiya	116	114	114	118	119	115	115
İsveç	126	122	123	125	124	119	123
Birleş. Krallık	124	122	120	116	112	111	112
Hırvatistan	56	57	58	61	64	64	61
Türkiye	40	43	45	46	47	46	49

Kaynak: Eurostat (2011b) <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
Yunanistan*'ın verileri geçicidir.

2008 verileriyle kişi başına düşen gelir seviyesi en yüksek bölgeler ise, Güney Almanya, Kuzey İtalya, İngiltere'nin güneyi, Belçika, Lüksemburg, Hollanda, Avusturya, İrlanda ve İskandinavya ülkeleridir. En fakir bölgeler ise, Birliğin güney, güney-batı ve güney-doğu çevresi ile Doğu Almanya ve yeni üye ülkelerde yoğunlaşmışlardır. 67 bölgenin gelir seviyesi, AB-27 gelir ortalamasının %75'inden daha düşük seviyededir. Bu bölgelerin sadece dörtte biri AB-15 ülkeleri içerisinde iken dörtte üçü yeni üye devletler içerisinde yer almaktadır.(Eurostat, 2011a: 94-96).

2000-2008 dönemi itibariyle AB ülkeleri içerisindeki bölgesel kalkınma farklılıklarının da, neredeyse değişik ülkelerin bölgeleri arasındaki farklılıklar kadar olduğu görülmektedir. En büyük farklılık, Hollanda, Romanya, Slovakya ve Birleşik Krallıkta görülürken bu ülkelerde, kişi başına düşen gelir seviyesi en hızlı ve en yavaş büyüyen bölgeler, AB ortalaması ile karşılaştırıldığında kırk puandan fazla performans farklılığı olduğu görülmektedir. İrlanda, Slovenya, Danimarka ve Finlandiya ise, bölgeler arası farklılıkların en az olduğu ülkelerdir (Eurostat, 2011a:

97).Diğer yandan güçlü bir şekilde büyüme gösteren bölgelerin genellikle kişi başına düşen gelir seviyesi düşük olan bölgeler olduğu görülmektedir. Örneğin Romanya'daki Vest bölgesi, kişi başına düşen gelir seviyesi itibariyle AB ortalamasının sadece %51'ine sahipken, 2000-2008 arası indeks değeri yaklaşık olarak 24 puan büyürken, Belçika'daki Région de Bruxelles Capitale bölgesinde kişi başına gelir seviyesi indeksi aynı dönemde 256'dan 216'ya düşmüştür. Bu durum fakir bölgelerin, Birliğin diğer bölgelerini yakalamakta olduğunu ve kişi başına düşen gelir seviyesi açısından 2000-2008 arası AB bölgeleri arasındaki yakınsamanın arttığını göstermektedir (European Commission, 2011a: 36). Birlik içerisinde satın alma gücü paritesi(SGP) bakımından kişi başına düşen gelir seviyesinin en yüksek olduğu bölgeler ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2: 2008 Yılında Satın Alma Gücü Paritesiyle Kişi Başına Düşen GSYİH' nın En Yüksek Olduğu İlk On Bölge

Ülkeler	Zirvedeki On Bölge	<i>Kişi Başına GSYİH AB- 27=100(SGP)</i>
Birleşik Krallık	Inner London	343
Lüksemburg	Luxembourg(Grand-Duche)	280
Belçika	Region de Bruexelles-Capitale	216
Hollanda	Groningen	198
Almanya	Hamburg	188
Çek Cumh.	Praha	172
Fransa	Île de France	168
İsveç	Stockholm	167
Slovakya	Bratislavsky kraj	167
Avusturya	Wien	163

Kaynak: European Commission. (2011a). Seventh Progress Report on Economic, Social and Territorial Cohesion s.36

İstihdam ve işsizlik açısından da, AB üye ülkeleri ve bölgeleri arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. 2009 verileriyle AB-27'de, 271 NUTS-2 bölgesinin 74'ü Avrupa 2020 hedeflerini gerçekleştirirken hala 62 bölge genel istihdam hedeflerinin 10 puan altında bulunmaktadır. En düşük istihdam oranları, İspanya ve İtalya'nın güneyi, Yunanistan, Polonya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Malta'da kaydedilmiştir. Ayrıca Belçika'da Prov Hainaut ve Bruxelles-Capitale/Brussels Hoofdstedelijk Gewest bölgelerine ilaveten Fransa'nın

denizaşırı bölgelerinde de, düşük istihdam oranları kaydedilmiştir. Diğer yandan AB'nin kuzey bölgeleri ve Hollanda, Birleşik Krallık, Danimarka, İsveç ve Finlandiya'yı kapsayan bölgelerde göreceli olarak yüksek istihdam oranlarının olduğu yerlerdir. En düşük ve en yüksek bölgesel istihdam oranları arasında da, önemli farklılık olduğu görülürken, en düşük istihdam oranı 2009 verileriyle % 44.8 oranıyla İtalya'da Campanai en yüksek istihdam oranı ise % 83.9 oranıyla Finlandiya'da Aland bölgesidir (Eurostat, 2011a: 34).

Tablo 3: 2010 Yılı İtibarıyla İstihdam Oranının En Yüksek Olduğu İlk On Bölge

Ülkeler	Zirvedeki On Bölge	20-64 yaş arası 2010 yılı istihdam oranı(%)
Finlandiya	Alan	83.6
İsveç	Stockholm	81.7
Almanya	Freiburg	80.2
Birleşik Krallık	North Eastern Scotland	80.1
Hollanda	Utrecht	79.7
Almanya	Schwaben	79.5
İsveç	Småland med öarna	79.5
Birleşik Krallık	Berkshire, Buckinghamshire ve Oxfordshire	79.4
İsveç	Vastsverige	79.1
Almanya	Oberbayern	79.0

Kaynak: European Commission. (2011a). Seventh Progress Report on Economic, Social and Territorial Cohesion s.30

İşsizlik oranları açısından bölgesel anlamda en yüksek işsizlik oranlarına sahip bölgeler ise, İspanya'nın güneyi, Fransa'nın deniz aşırı kısımları, üç Baltık ülkesi, İtalya ve Yunanistan'ın güneyi ile Almanya ve İrlanda'nın kuzey-doğu bölgeleri, Slovakya Belçika ve Polonya'nın bazı bölgeleridir. En düşük işsizlik oranları ise, ağırlıklı olarak Hollanda ve Avusturya'da, merkezi Avrupa'yı kapsayan bölgelerdeki kümelenme alanlarında, Çek Cumhuriyeti, Almanya'nın güneyi, merkezi ve batısıyla, Slovenya ve İtalya'nın kuzeyinde tespit edilmiştir (Eurostat, 2011a: 36). AB'nde 2010 verileriyle işsizliğin en yüksek olduğu ilk on bölgede aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4: 2010 Yılı İtibariyle AB'nde İşsizliğin En Yüksek Olduğu İlk On Bölge

Ülkeler	İlk On Bölge	İşsizlik Oranı(%)
Fransa	Réunion	29
İsveç	Canarias	29
İspanya	Andalucía	28
İspanya	Cludad Autónoma de Ceuta	24
Fransa	Guadeloupe	24
İspanya	Cludad Autónoma de Melilla	24
İspanya	Región de Murcia	23
İspanya	Comunidad Valencia	23
İspanya	Extremadura	23
Fransa	Martinique	21

Kaynak: European Commission. (2011a). Seventh Progress Report on Economic, Social and Territorial Cohesion s.32

Yine Eurostat (2011a:20-25), verilerine göre, AB'nin 27 üye ülkesinde, 2009 yılı itibariyle 499.7 milyon insan yaşamaktadır. 2008 verileriyle AB-27'de nüfus yoğunluğu açısından kilometre kareye 116 kişinin düştüğü tahmin edilmektedir. Paris uzak ara nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu bölge iken (km² 21022 kişi), bu bölgeyi, Inner London West (km²'ye 10094 kişi) ve Inner London East (km²'ye 9049 kişi) bölgeleri takip etmektedir. AB-27 içerisinde nüfus yoğunluğu en düşük olan NUTS-3 bölgesi km²'ye 2.7 kişinin düştüğü Fransa'daki Guyane bölgesidir. Nüfusun en fazla azaldığı bölgeler ise, NUTS-3 bölgelerinin kuzey-doğu, doğu ve güney-doğu kısımlarıdır. 2008'de bu azalışın en fazla etkilenen ülke ve bölgeler, Bulgaristan, Almanya, Macaristan, Romanya, Polonya, Estonya, Letonya ve Litvanya'dır. Bu ülkelerde nüfusun en fazla azaldığı NUTS-3 bölgeleri bulunmaktadır. 2008 yılında AB'nin, yaklaşık tüm batı ve güney batı bölgelerinde nüfus artmıştır. Özellikle de bu artış İrlanda ve neredeyse Birleşik Krallığın her bölgesi, İtalya, İspanya Fransa, Atlantik Okyanusunda İspanyol ve Portekiz adalarında yaşanmıştır. İlaveten Avusturya, İsviçre, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'da pozitif nüfus değişimi yaşanmıştır. Diğer yandan pek çok AB bölgesinde 2008 yılında, doğumdan çok ölüm gerçekleşirken, birliğin bölgelerinin neredeyse yarısı doğal negatif nüfus değişiminden etkilenmiştir. Bazı AB-27 bölgelerinde ise negatif doğal değişim, pozitif net iç göçle ters yüz edilmiştir. Yunanistan'ın Kerkyra ve Loannina bölgeleri, İtalya'nın kuzey ve merkez bölgeleri, Macaristan'da Pest, Letonya'da Pieriga, İspanya'da La Palma, Avusturya'da

Wiener Umland/Nordteil ve Fransa'da Landes bu bölgelere örnek olarak verilebilecektir.

2. AB'nin Bölgesel Ekonomik Politikalarındaki Gelişim

Kökleri II. Dünya Savaşı sonrasına dayanan AB, Avrupa Demir ve Çelik Topluluğu olarak oluşturulurken, zaman içerisinde topluluk bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşümün ilki 1957 yılında Roma antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nin kurulmasıdır. 1993 Maastricht Antlaşması'ndan sonra mevcut AB doğmuştur. Mayıs 2004'te yeni üyelerin katılımıyla üye sayısı 25'e ve topluluk nüfusu 450 milyona yükselirken, 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan'da Birliğe üye olmuştur (Campo vd., 2008 :600).

Birliğin dönüşüm sürecinde olduğu gibi bölgesel ekonomik politikalarında da, zaman içerisinde bir dönüşüm yaşanmıştır. Birliği kuran Roma Antlaşması'ndan itibaren AB'nin temel amacı, uyumlu kalkınmanın gerçekleştirilmesi için, çeşitli bölgelerin kalkınma seviyeleri arasındaki farklılıkların azaltılması, ekonomik, sosyal ve bölgesel uyumun güçlendirilmesi olmuştur (Mustra ve Skrabic, 2011: 2). Bu amaçla uygulanmaya çalışılan bölgesel ekonomik politikalara baktığımızda, 1980 öncesi dönemde bölgesel ekonomik politikaların büyük ölçüde benzer olduğu görülmektedir. Ana politik amaç farklı ülkelerde ve bölgelerde istihdam, gelir, altyapı ve yaşam standartlarındaki farklılıkların eşitlenmesidir. Ekonomik büyümenin yavaşladığı, düşük gelir ve yüksek işsizliğin olduğu bölgelerde uygulanan bölgesel ekonomik politikaların araçları; finansal teşvikler (Krediler, vergi ayrıcalığı, amortisman indirimi, taşınma maliyetlerine destek, ulaşım, istihdam ve kiralama sübvansiyonları vb.), alt yapı yatırımları (özellikle kırsal ve nüfusun az olduğu bölgeler), özel sektör ve kamu kurumlarının yerini değiştirme yoluyla, kalabalık bölgelerden iktisadi faaliyetleri farklı bölgelere yönlendirme olmuştur (Bachtler ve Yuill, 2001:8).

1980'li yılların başında ise AB ülkeleri, bölgesel ekonomik politikalarda yeni bir takım düzenlemeler yapmışlardır ki bu düzenlemeler daha ziyade, bölgesel teşvikler ve diğer devlet yardımlarında daha seçici ve sağduyulu yaklaşımlarla birlikte, politika araçlarının etkisi ve etkinliğine yöneliktir (Bachtler ve Michie, 1995 :745). 1980'li yıllardan 2000'li yıllara kadar AB bölgesel ekonomik politikalarında gündeme gelen reform çabaları, geleneksel bölgesel ekonomik politikaları daha yerel ve daha geniş bölgesel kalkınma yaklaşımlarıyla tamamlamış veya bu politikaların yerini almıştır. Bölgeler artık merkezi yardımların pasif alıcısı değil, aynı zamanda ekonomik kalkınmanın aktif olarak başlatıcılarıdır (Bachtler vd., 2001 :1). Bu çerçevede bölgesel ekonomik politikaların eyleme dönüşmesinde yerleşme önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerel aktörler yerel şartları, beklenti ve ihtiyaçları en iyi anlayabilen yapılar olarak görülürken, yerel seviyede verilen yetkilerin sadece merkezi politikaların gelişimini sağlamadığı, aynı

zamanda demokrasiyi, fırsat eşitliğini ve sosyal kaynaşmayı artırdığı ifade edilmektedir. Bu yüzden yerel ve bölgesel yönetimler, yerel ajanlar ve diğer yerel aktörler Avrupa'nın değişik bölgelerinde, ekonomik düzenleme ve sosyal kalkınmada anahtar ortaklar olarak ön plana çıkmaya başlamışlardır. Dolayısıyla yerel kalkınma politikaları ve yerel girişimler daha güçlenmişler, AB ve Birlik içerisindeki ülke stratejileriyle entegre olmuşlardır (OECD, 2004 :2-4)

Bu reformlar çerçevesinde 1988'de Avrupa Tek Senedi ile gündeme gelen bölgesel ekonomik politikalarındaki düzenlemelerin devrimsel bir dönüşümü ifade ettiği belirtilmektedir. Avrupa tek senedi ile ekonomik ve sosyal uyum içinde toplumun biçimlendirilmesi gündeme gelir iken, Birliğin bölgesel politika prensipleri de üye ülkelerin bölgesel ekonomik politikalarını etkilemeye başlamıştır (Bachtler vd, 2003 .8-9). Böylelikle bölgesel ekonomik politika araçlarına daha fazla etkinlik kazandırılabilir, bölgesel kaynaklara yoğunlaşarak ciddi yapısal problemlerle yüzleşilebilecek ve özellikle İspanya ve Portekiz'in birliğe katılımıyla artan bölgesel farklılıklara odaklanılabilecektir. 1988'de yapılan reform, bölgesel politikaların reel ekonomik etkilerini, bölgesel ve yerel otoriteler başta olmak üzere yapısal politikaların içerdiği tüm tarafların eylemleri arasındaki işbirliğiyle artırmayı hedeflemektedir (Bachtler, 1997 :5). Yine bu reform kapsamında AB bölgesel ekonomik politikalarının iki temel enstrümanından biri olan Yapısal Fonlar kurulmuştur ki, bu fon 1958'de kurulan Avrupa Sosyal Fonu, Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu ile 1975'de kurulan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonunun tek çatı altında toplanmasıyla oluşturulmuştur (Sağbaş, 2003 :267).

1993 yılında yürürlüğe giren Maastrich Antlaşması'yla da AB'nin uyumunda topluluk politikalarının etkisi ve ekonomik ve sosyal kaynaşma profili yükselmeye başlarken (Bachtler ve Michie, 1995: 746), bölgesel politikaların bir diğer enstrümanı olan Uyum Fonu da kurulmuştur. Diğer yandan Avrupa Konseyi'nin 1999'da Berlin'de toplanarak 2000–2006 dönemini kapsayan “Ajanda 2000” adlı reform programında, bölgesel ekonomik politikalarda önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Ajanda 2000'le dezavantajlı bölgelere daha fazla yoğunlaşma, program ve prosedürlerin basitleştirilmesi, sorumlulukların belirginleştirilmesi ve işbirliğinin artırılması gibi ilkeler benimsenirken, yapısal fonların kullanımı üç hedefe bağlanmıştır (Sağbaş, 2003 :267-268). 2000'li yıllar AB bölgesel ekonomik politikalarında yeni bir başlangıç ve yeni bir dönüm noktası olarak kabul edilebilecektir. 2000 yılında Lizbon stratejisi ile de AB'nin amacının, 2010'da birliğin, dünyanın en rekabetçi ve dinamik bilgi ekonomisine sahip, sürdürülebilir ekonomik büyümenin, daha fazla ve daha iyi iş imkânları yaratılarak ve daha fazla sosyal uyumun gerçekleştirilmesi yoluyla sağlanması olduğu belirlenmiştir. Bu çerçevede 2010 yılında istihdam hedefi % 70 olarak belirlenerek, 20 milyon ek iş yaratmak ve önceki yıllar boyunca % 2.1 olan AB yıllık büyüme oranını %3'e

çıkarmak amaçlanmıştır. Yine Lizbon stratejisinde daha iyi bir yönetişimin önemi üzerinde durularak 2001 yılında bu konuyla ilgili Beyaz Kitap hazırlanmış ve bölgesel ve yerel otoritelerin karar verme süreçlerine katılımlarının artırılması ve işbirliğinin önemine vurgu yapılmıştır (DPT, 2008: 131).

AB bölgesel ekonomik politikalarındaki bir diğer dönüşüm, 2004 ve 2007 genişleme süreci ile yaşanmıştır. Bu genişleme Birlik içerisindeki sosyo-ekonomik farklılıkların artmasına yol açmış ve Birliğin ekonomik ve sosyal uyumu için uygulanan politikalarda reform ihtiyacını gündeme getirmiştir (Heindenreich, 2003 :313). Bu çerçevede Avrupa Komisyonu 2007-2013 dönemini kapsayan öncelikler belirleyerek yapısal fonları yenilemiştir (Yuill vd., 2006 :2). Komisyon değişik gerekçelerle bölgesel ekonomik politikalarda değişimi hedeflemiş ve öncelikle bölgesel ekonomik politikaların temeli olarak bölgesel rekabetin desteklenmesi öngörülmüştür. Temel vurgu, bölgesel uyum ayarlanarak, gelir ve istihdam gibi bölgesel dengesizlik politikalarından başka, kentlerin çok merkezli gelişiminin desteklenmesi, özel problemlili bölgeler ve coğrafi handikap içerisindeki bölgelere yoğunlaşılmasıdır. Diğer yandan bölgesel ekonomik politikalarının geleceğinde önemli bir rol üslenecek, yenilik ve bilgi ekonomileri, erişebilirlik, istihdam, eğitim ve adaptasyon, sosyal kapsam, çevre ve risk önleme gibi temel ekonomik konuların geliştirilmesi de hedeflenmiştir (Bachtler ve Wislade, 2004 :1-2).

Haziran 2010'da ise, Avrupa Konseyi, akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümeyi içeren Avrupa-2020 stratejisini onaylamıştır. Bölgesel ve yerel otoriteler de, kendi eylem ve sorumluluklarıyla bu stratejiye önemli katkılar yapabileceklerdir. Akıllı büyüme amacı için, eğitimin geliştirilmesi, araştırma ve geliştirmenin desteklenmesi ve dijital topluma doğru yönelme ön plana çıkmaktadır. AB ekonomisi, eğitim, araştırma ve yenilikçi yapıyı geliştirecek yatırımlar yoluyla daha verimli olmaya, küresel piyasalar içerisindeki payını devam ettirmeye ya da artırmaya başlayabilecektir. Bu durum ise yeni iş alanlarının oluşumuna ve iş kalitesinin artmasına yardımcı olabilecektir. Sürdürülebilir büyüme amacı da, kaynak etkinliğini geliştirmek ve çevresel bozulmayı önleyerek, biyolojik çeşitliliği ve ilaveten daha rekabetçi bir yapıyı kaybetmeden, düşük bir karbon seviyesine sahip bir dünya yaratılmasına yardımcı olmayı içermektedir. Kapsayıcı büyüme amacı ise, istihdam yaratılmasına, işgücü piyasalarında reform ve işgücünün becerisinin artırılmasına, yoksulluk ve dışlamanın azaltılmasına odaklanmaktadır. Kapsayıcı büyüme özellikle kadın, genç ve yaşlı işgücünün iş kalitesini ve istihdam oranlarını artırmak, işgücü göçlerinin daha iyi entegrasyonunu sağlamak, ilaveten işgücü piyasalarının modernizasyonu, eğitim ve beceriyi geliştirici yatırımlar ve sosyal yardım sistemi yoluyla insanların beklentilerini ve değişimi yönetmeye yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bölgesel ekonomik politikalar ise, sivil toplum ve sosyal ortaklıkların, ekonomik aktörlerin, yerel ve bölgesel otoritelerin işbirliği ile AB 2020 hedeflerinin şekillenmesi ve uygulanmasını, bölgesel ve kentsel

programlarla entegre ederek, bu hedeflerin gerçekleşmesinde anahtar bir rol oynayabilecektir (European Commission, 2011a: 6-13).

Diğer yandan AB bölgesel ekonomik politikalarının gelecekteki yeni mücadele alanları ise, şu şekilde belirtilmektedir (European Commission, 2007a: 19-22 ; 2008a: 5-15).

- **Artan Küresel Baskılar.** Birlik içerisindeki tüm bölgelerde, küreselleşmenin yarattığı rekabetçi baskılarla mücadele edilebilmesi için, ürün, süreç ve yönetimde, bilgi temelli yenilikleri kolaylaştırıcı ve ilaveten beşeri sermayeyi geliştirici yeniden bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Birlik içerisindeki pek çok bölgede geleneksel sektörlerdeki istihdamın payının oldukça yüksek olduğu ve buraların rekabetçi avantajlarının temelinde, düşük maliyet, düşük ücret, üretim yöntemlerine dayandığı görülmektedir. Bu bölgelerin ekonomik yapılarını çeşitlendirmeleri ve modernize etmeleri gerekmektedir. Birlik içerisindeki bazı bölgeler ise daha rekabetçi ve yenilikçi bir yapıya sahip iken, bu bölgeler küreselleşmeden daha fazla faydalanabilecekler ve küresel kaynakları bölgeye çekebileceklerdir.
- **İklim Değişimi:** Avrupa içerisindeki pek çok bölge, artan bir şekilde iklim değişiminin olumsuz etkisiyle karşı karşıya kalabilecektir. Bu durum ise, belirli bölgelerdeki, tarım, balıkçılık ve turizm sektörlerinde ciddi mücadele alanları yaratarak, sel, erozyon, yangın ve kuraklıkla yüzleşebilecek önemli yatırımları gerektirmektedir. Bu değişimler, özellikle değişime uyum imkânı olmayan dezavantajlı ve düşük gelirli bölgelerde ciddi olumsuzluklar yaratabilecektir. İklim değişiklikleri ile mücadele için bölgelere, çevreci yenilikleri, çevre dostu endüstri ve istihdamı artırıcı, yeni ekonomik teşvikler ve fırsatlar sağlanması gerekmektedir
- **Artan Enerji Fiyatları:** Enerji fiyatlarındaki artış, AB içerisindeki bölgeleri ve bölgelerdeki firmaları, firmaların enerji çeşitliliğine, ekonomik yapısına ve enerji etkinliğine bağlı olarak farklı yollarla etkileyebilecektir. Bu artış aynı zamanda düşük gelirli bölgeleri daha orantısız bir şekilde etkileyebilmekte ve dezavantajlı bölgelerin enerji yetersizliklerini artırabilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarını ve enerji etkinliğini artırmaya yönelik yatırımlar, pek çok bölge için yerel istihdam potansiyeli ile birlikte pek çok fırsatlar yaratabilecektir.
- **Demografik Değişim:** Birliğin üç bölgesinden birinde, 2000–2003 dönemi itibarıyla nüfus azalması yaşanmıştır. Bu azalış hem doğal nedenlerle hem de, bölge dışına göçler nedeniyle gerçekleşmiştir. Geri kalmış pek çok bölgede, doğal nüfus sürekli olarak azalırken, bu bölgeler büyüme ve istihdamı artırma çabalarının yanında, nüfusun azalması ve yaşlanmasının da olumsuz etkileriyle mücadele etmek zorundadırlar. Aynı zamanda bölgeler işgücünün beceri

farklılıklarının ortaya çıkabileceği ücret farklılıkları ve ekonomik ve kurumsal yapıdaki değişimle gündeme gelebilecek, değişik sosyal güçlüklerle de başa çıkmak zorunda kalabileceklerdir.

Bu çerçevede AB'de 1980 öncesi dönemde geleneksel uygulamaların şekillendirdiği bölgesel ekonomik politikalarda, özellikle birliğin genişleme süreçleriyle birlikte artan bölgesel dengesizliklerin boyutlarını azaltabilmek amacıyla bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşüm içerisinde yerleşme ve bölgesel rekabet kavramları ön plana çıkarken, bölgelerin yenilikçi ve teknolojik yapılarının geliştirilmesine yönelik yaklaşımlar da bölgesel ekonomik politikaları şekillendirmeye başlamıştır.

3. Avrupa Birliği Bölgesel Ekonomik Politikalarının Amaçları

Avrupa Birliği'nde bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermek ve geri kalmış bölgelerde büyüme ve istihdam artışı yaratmak temel amaç olmakla birlikte, finansal politika araçlarının kullanım önceliklerine bağlı olarak da, 1990'lı yılların ortalarından günümüze kadar çeşitli dönemler itibariyle bölgesel ekonomik politikalar için bazı amaçlar belirlenmiştir. Birliğin ekonomik politikalarının amaçlarını, 1994–1999 dönemi, 2000–2006, 2007–2013 ve 2014–2020 dönemleri itibariyle değerlendirmek mümkündür. 1994-1999 döneminde finansal araçların kullanım öncelikleri aşağıdaki hedeflere bağlanmıştır (Boldrin ve Canova, 2001: 222 ; Armstrong ve Taylor, 2005: 326).

- **Hedef1:** Kişi başına düşen gelir seviyesi topluluk ortalamasının %75'inden daha düşük olan bölgelerde, yapısal düzenlemeler yoluyla bölgesel kalkınmanın desteklenmesi
- **Hedef2:** Endüstriyel çöküntü nedeniyle dönüşüm geçiren bölgeler
- **Hedef3:** Uzun dönem işsizlikle mücadele ve işgücü piyasasından dışlananların ve gençlerin çalışma hayatına entegrasyonunun kolaylaştırılması
- **Hedef4:** Üretim sistemindeki değişime ve endüstriyel değişime çalışanların uyumunun kolaylaştırılması
- **Hedef5a:** Topluluğun tarım politikası reformu çerçevesinde tarımsal yapının düzenlenmesinin ve topluluğun balıkçılık politikası reformu çerçevesinde, balıkçılık sektörü yapısal düzenlemeleri ve modernizasyonunun hızlandırılması.
- **Hedef5b:** Kırsal alanların yapısal düzenlemelerinin ve kalkınmasının kolaylaştırılması
- **Hedef6:** Nüfus yoğunluğu aşırı derecede düşük bölgelerin kalkınmasının desteklenmesi

2000-2006 döneminde ise bu hedefler, uyum politikalarının temel finansal araçlarından olan Yapısal Fonların kullanımına bağlı olarak üçe indirilmiştir (Puga, 2002: 19 ; European Commission, 2007b: 10).

- **Hedef1:** Geri kalmış bölgeleri dikkate alırken, yine 1994-1999 dönemindeki hedef-1’de olduğu gibi geri kalmışlığın ölçütü olarak, kişi başına düşen gelir seviyesi topluluk ortalamasının %75’inden düşük olması belirlenmiştir.
- **Hedef2:** Ekonomik ve sosyal dönüşüm geçiren, yapısal güçlüklerle karşı karşıya kalan bölgeleri kapsamaktadır. Bu çerçevede özellikle güçlük içerisindeki kırsal ve kentsel alanlarla, özellikle sanayi ve hizmetler sektörleriyle, balıkçılığa bağlı sorunlu alanlarda yaşanan sosyo-ekonomik değişimler dikkate alınmaktadır.
- **Hedef3:** Hedef1 kapsamı dışındaki bölgelerde, eğitim sistemi ve istihdam politikalarının modernizasyonunun ve uyumunun desteklenmesini kapsamaktadır.

Bu hedeflerin finansmanın da ise, amacı KOBİ’lerin, alt yapının ve yerel kalkınmanın desteklenmesi olan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF), istihdamı artırmak, işçilere meslek eğitimi sağlamak ve çalışma koşullarını iyileştirmek amacıyla kurulan Avrupa Sosyal Fonu (ASF), tarım sektörünü geliştirmek için oluşturulan Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (ATYGF) ve amacı balıkçılık sektöründe yapısal düzenlemeleri gerçekleştirmek olan Balıkçılığı Yönlendirme Finansman Aracından (BYFA) oluşan Yapısal Fonlar ve Uyum Fonu(UF) kullanılmaktadır. Uyum Fonunun da kuruluş amacı, Yunanistan İspanya ve Portekiz’le birlikte yeni üye olan diğer ülkelerde, çevre, ulaştırma ve alt yapı ağlarının geliştirilmesine katkı sağlamaktır. Ayrıca yine bu dönemde, Topluluk Girişimleri kapsamında İnterreg III, Urban II, Equal ve Leader başlıkları altında sağlanan fonlar bulunmaktadır ve Yapısal Fonların yaklaşık %5.5’i bu başlıklar altında kullanılmaktadır. İnterreg III bölgesel işbirliğini geliştirmeyi amaçlarken, Urban II sorunlu kentsel alanların geliştirilmesini, Equal, işgücü piyasasındaki eşitsizliklerin giderilmesini ve Leader’da kırsal kalkınmaya yönelik işbirliklerinin geliştirilmesini amaçlamaktadır (DPT, 2008: 133-135)

Avrupa Konseyi 2006 yılında, 2007-2013 dönemi için, bölgesel ekonomik politikalar, bölgesel ekonomik politikaların finansal araçları ve bu araçların kullanım amaçlarına bağlı olarak, yeni bazı düzenlemeler yapmıştır. Finansal araçların kullanımı, önceki üç hedef yerine belirlenen Yakınsama, Bölgesel Rekabet ve İstihdam ve Bölgesel İşbirliği hedeflerine bağlanırken, 2000-2006 dönemiyle karşılaştırıldığında bölgesel ekonomik politikalarda da, bazı değişimlerin olduğu görülmektedir. Bu değişimler ise şu şekilde belirlenebilecektir (European Commission, 2006: 1).

- Birliğin uyum ve bölgesel ekonomik politikaları, büyüme ve istihdam gündemine daha belirgin bir şekilde odaklanırken, bu gündeme yerel ve bölgesel seviyede daha fazla sahiplenilmesinin desteklenilmesi.
- Birliğin uyum ve bölgesel ekonomik politikalarının, daha stratejik bir yaklaşım içerisinde, yeni bir yapılanma yoluyla modernize edilmesi.
- Bu politikaların, basitleştirilmeye ve etkinleştirilmeye çalışılması. Örneğin finansal araçlar altıdan üçe indirilmiş, bürokrasi azaltılmaya ve finansal fonların yönetiminde, üye ülkelerin ve bölgelerin sorumlulukları ve şeffaflıkları artırılmaya çalışılmıştır.

Tablo 5: AB Bölgesel Ekonomik Politikalarının Yapısı

2000-2006 Dönemi		2007-2013 Dönemi	
Hedefler ve Topluluk Girişimleri	Finansal Araçlar	Hedefler	<i>Finansal Araçlar</i>
Hedef 1: Geri kalmış bölgeler	ABKF, ASF ATYGF, BYFA	Hedef 1: Yakınsama	<i>ABKF, ASF Uyum Fonu</i>
Hedef 2: Ekonomik ve sosyal Dönüşüm geçiren bölgeler	ABKF, ASF	Hedef 2: Bölgesel rekabet ve İstihdam	<i>ABKF; ASF</i>
Hedef 3: Eğitim sistemi ve istihdam politikaları	ASF	Hedef 3: Avrupa bölgesel işbirliği	<i>ABKF</i>
İnterreg III	ABKF		
URBAN II	ABKF		
EQUAL	ASF		
Leader	ATYGF		
Hedef 1 dışında tarımsal kalkınma ve balıkçılık sektörünün yapılandırılması	ATYGF, BYFA		

Kaynak: European Commission. (2007b). Cohesion Policy 2007-13. Commentaries and Official Texts. s.10

Ayrıca 2007-2013 periyodunda uyum fonu artık bağımsız bir fonksiyona sahip değildir ve yakınsama hedefine dahil olmuştur. Yeni üç hedefte, önceki üç hedefin ve topluluk girişimleri olan İnterreg III, Equal ve Urban II'nin görevini

kapsamaktadır. İnterreg III Avrupa bölgesel işbirliği amacına dahil edilirken, Urban II ve Equal programları ise yakınsama ve bölgesel rekabet ve istihdam hedefleri içerisine entegre edilmiştir. Leader ve Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu yerine de, Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarımsal Fonu oluşturulurken, bu fonla birlikte Avrupa Balıkçılık Fonu da, yeni bir yasal temele sahiptir ve artık uyum politikalarına dahil değildir (European Commission, 2007b: 11). Diğer yandan bölgesel ekonomik politikalar çerçevesinde, bölgesel büyümenin desteklenmesi ve yeni iş olanaklarının yaratılması doğrultusunda 2007-2013 döneminde 347.4 milyar Avro harcanması beklenmektedir (European Commission, 2008b: 2). Bu harcamanın yaklaşık %81.5'i yakınsama hedefi, %16'sı Bölgesel Rekabet ve istihdam hedefi ve %2.5'i de bölgesel işbirliği hedefi için yapılacaktır (European Commission, 2006:1). 2000-2006 ve 2007-2013 dönemi bölgesel ekonomik politikaların finansal araçları ve bu araçların kullanım hedeflerinin karşılaştırması ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

İçinde bulunan 2007-2013 dönemi için, finansal araçların kullanım önceliklerine bağlı AB bölgesel ekonomik politikalarının belirlenen amaçları incelendiğinde;

3.1 Yakınsama Hedefi

Yakınsama hedefi, az gelişmiş üye devletler ve bölgelerde büyüme ve istihdam artışını amaçlamaktadır. Bu hedefe uygunluk kriteri ise, bölgesel düzeyde kişi başına düşen GYSİH'nın, topluluk ortalamasının %75'inden, üye ülke düzeyinde ise kişi başına düşen GSMH'nın topluluk ortalamasının %90'nından düşük olması gerekmektedir (European Commission, 2007b: 13) Bu amaç, genişleyen birlik içerisinde artan farklılıklara ışık tutarak, onun azaltılmasına yönelik çabalara ve Birliğin rekabetçi yapısına katkı sağlayabilecektir. Bu kapsamdaki stratejiler, sürdürülebilir kalkınma, istihdam artışı ve uzun dönem rekabet artışı sağlayabilecek yatırımlara ve toplu hizmetlere odaklanmaktadır. Birliğin, tek piyasa fırsatlarından yararlanılabilmesi, uygun işletme destek yapılanmasının kurulabilmesi, yerel ve bölgesel ekonomilerin genişletilebilmesi ve kalitesinin artırılabilmesi için temel alt yapı ve hizmetlerin gelişimine ihtiyaç duyulmaktadır. İlaveten eğitim ve öğretim sistemindeki açılımlar, sosyal kapsayıcılığın güçlendirilmesi, istihdam artışı, beşeri sermaye yatırımlarının artırılması, önemli bir çabayı gerektirmektedir. Bu çabaların yanında girişimcilere yönelik hizmet sunumu, finansal kaynaklara erişimin kolaylaştırılması, yenilikçi ve araştırma-geliştirmeye yönelik faaliyetlerin desteklenmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi, iletişim ve haberleşmenin sürdürülmesi ve yayılması, kurumsal yapının güçlendirilmesi yoluyla bölgenin verimlilik kapasitesinin yeniden yapılandırılması ve modernize edilmesi gerekmektedir (European Commission, 2005: 9)

AB'nde 2008 yılı verilerine göre 67 bölge, yakınsama kriterinin altındadır ve bu bölgelerde AB nüfusunun yaklaşık %24,4'ü yaşamaktadır. Kişi başına düşen GSYİH'nın bölgesel yakınsaması ise Eurostat verilerine dayalı olarak çeşitli yaklaşımlarla belirlenebilmektedir. Eurostat (2011: 97-99)'a göre, bu yaklaşımlardan biri, en yüksek değer ile en düşük değer arasındaki farklılığın ölçülmesidir. Bu yöntemle göre farklılık azalmaktadır ve 2000 yılında 17.2 olan katsayı 2008 yılında 13.2'ye düşmüştür. Ancak bu yaklaşım sadece uç değerleri göstermektedir ve bölgelerarası değişimlerin büyük çoğunluğunu dikkate almamaktadır. GSYİH'nın bölgesel dağılımıyla belirlenen bölgesel yakınsama çok daha doğru bir değerlendirmedir. Bu değerlendirme, nüfusun bölgesel pay temelinde ağırlıklandırılmasıyla, her bir ülke için tüm NUTS-2 bölgelerinde, kişi başına düşen GSYİH'nın, ulusal ortalamadan farklılaşması dikkate alınmaktadır ve bu farklılaşma aşağıdaki indeks yoluyla belirlenmektedir (Eurostat, 2011a: 101).

$$D = 100 \frac{1}{Y} \sum_{i=1}^n (y_i - Y) : (p_i / P)$$

Yukarıdaki eşitlikte, D, her ülke için gelirin, ulusal ve bölgesel düzeyde kişi başına düşen gelirler arasındaki farklılıkları belirleyerek tanımlanmış bölgesel dağılımını göstermektedir. y_i , ise i bölgesinin kişi başına düşen bölgesel gelir seviyesini, Y kişi başına düşen gelirin ulusal ortalamasını, p_i , i bölgesinin nüfusunu, P ülkenin nüfusunu ve n'de ülkenin bölge sayısını göstermektedir. Eğer katsayı sıfır ise, ülkenin tüm bölgelerindeki kişi başına düşen gelir seviyesi aynıdır. Katsayı arttıkça, kişi başına düşen gelir seviyesinin bölgesel farklılaşması artmaktadır. Örneğin bu katsayı değeri %30 ise, nüfusla ağırlıklandırılmış bölgesel kişi başına düşen gelir seviyesi ulusal ortalamadan %30 oranında farklılaşmış demektir. 2000-2008 dönemi için bu farklılaşmanın AB-27 ülkelerinin tamamında azalmakta olduğu, ancak AB-15 ülkelerindeki azalmanın yeni üye ülkelerden daha fazla olduğu görülmektedir. Üçüncü ve en sık kullanılan yaklaşım, bölgelerin sınıflandırılmasıyla yapılmaktadır. Bu sınıflandırma, AB ortalamasıyla ilişkili, bölgesel kişi başına düşen GSYİH'ya göre yapılmaktadır. Bu yöntemle Birliğin nüfusunun daha gelişmiş ya da az gelişmiş bölgelerdeki oranları ve bu oranların zaman içerisinde nasıl değiştiği tespit edilebilecektir. Bu yöntemle bağlı olarak 2000-2008 periyodunda AB'nde bölgeler arası ekonomik yakınsamanın varlığı görülmektedir. Kişi başına düşen gelir seviyesi birliğin ortalamasının %75'inden daha düşük olan bölgelerde yaşayan nüfusun oranı %28.1 den %24.4'e düşmüştür. Aynı zamanda kişi başına düşen gelir seviyesi birlik ortalamasından %125 daha fazla olan bölgelerde yaşayan nüfusun oranı da, %24.3' ten %19.4'e düşmüştür. Diğer yandan 2000-2008 dönemi verileri karşılaştırıldığında %75'lik gelir eşliğini sekiz bölgenin geçtiği görülmektedir. Bu bölgelerden iki tanesi Yunanistan'da iken İspanya, Fransa, Polonya, Romanya, Slovenya ve aday ülke Hırvatistan'da birer

bölge bulunduğu görülmektedir. Bu bölgelerdeki nüfus 19.6 milyondur ve aday ülkeleri de kapsayan birliğin nüfusunun %3.9'unu oluşturmaktadır. Bununla birlikte yaklaşık AB nüfusunun %1.2'lik kısmını oluşturan ve toplam 6 milyon insanın yaşadığı İtalya ve Birleşik Krallıktaki birer bölge %75'lik gelir sınırının altına düşmüştür. Ayrıca gelir seviyesi AB-27 ortalamasının %50 altında olan pek çok bölgede önemli ilerlemeler yaşanmıştır. 2000-2008 dönemi itibariyle aday ülkeler dikkate alındığında bu bölgelerde yaşayan nüfus %14.8'den %9.3'e gerilemiştir. Aynı dönemde sadece tek bir bölge (Fransa'daki Guayene Bölgesi) %50'lik gelir eşiğinin altına düşmüştür (Eurostat, 2011a:99).

3.2 Bölgesel Rekabet ve İstihdam Hedefi

Bölgesel Rekabet ve İstihdam hedefi, yakınsama hedefi dışındaki bölgelerde, rekabetçi yapının, bölgesel cazibe ve istihdamın, ön plana çıkan iki yaklaşım yoluyla desteklenmesini kapsamaktadır. İlki yenilikler ve bilgi toplumunun desteklenmesi, girişimciliğin teşviki, çevrenin korunması ve ulaşılabilirliğin artırılması yoluyla ekonomik değişimi sağlayabilecek ve bölgenin beklentilerine yardımcı olabilecek kalkınma programlarının yapılması. İkincisi ise beşeri sermayeye yatırım ve işgücünün uyumu yoluyla daha fazla ve daha iyi iş imkânlarının yaratılmasıdır (European Commission, 2006: 2).

Bölgesel rekabet AB uyum politikalarının merkezinde yer almakta ve bu çerçevede istihdam ve büyümeyi desteklemeye yönelik faaliyetler için finansal kaynakların önemli bir kısmını tahsis etmeyi gerektirmektedir. Özellikle de, bilgi ekonomilerini destekleyici araştırmalar, yenilikler ve beceri seviyesini artırıcı uygulamalar, eğitim ve öğretim yoluyla beşeri sermayenin geliştirilmesi, uyumlaştırılması, küçük ve orta ölçekli firmalar başta olmak üzere işletme faaliyetleri için destekler, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve yatırımları belirli bölgelerde yoğunlaştırabilecek girişimcilik kültürünün geliştirilmesi bu faaliyetler içerisinde değerlendirilebilecektir. Diğer yandan aktif işgücü piyasalarına yönelik politikalar, yoksulluk riskini azaltmak, sosyal uyumu güçlendirmek ve istihdamı artırmak için önerilen eylemlerin temelini oluşturmaktadır. AB uyum politikaları, gençler, yaşlılar, dışlananlar, göçmenler ve azınlıklar gibi en kırılgan grupların istihdam beklentilerini geliştirerek Avrupa'nın sosyal boyutuna katkı sağlayabilmektedir (European Commission, 2008a:6). Her ne kadar bölgeselden ziyade ulusal olsa bile Avrupa İstihdam Stratejisi de, yüksek işsizlik bölgelerine odaklanmakta ve onun başarısı istihdam ve işsizlik oranlarının, üye ülkeler içerisindeki ve üye ülkeler arasındaki farklılıklarını azaltabilmesiyle değerlendirilmektedir. Stratejinin özünde, istihdam artışı, sosyal ve ekonomik uyuma katkı, işgücü piyasalarının iyi performansında anahtar unsur olarak görülmektedir. İlaveten işini kaybetmiş insanlara verilecek destek, yeterli işsizlik güvencesi, etkin istihdam düzenlemeleri ve işgücünün eğitim ve öğretimi, dışlama riskinin azaltılarak, işgücü piyasaları içerisindeki işsizlerin ve işler arasındaki

insanların hareketliliğine yardımcı olması beklenen faktörlerdir (European Commission, 2010: 188)

Diğer yandan bölgelerin rekabetçi yapısını ve dolayısıyla ekonomik büyüme ve istihdam yaratma kapasitesini belirleyen değişik faktörler bulunmaktadır. Yapısal politikalarla birlikte etkin makroekonomik politikalar rekabetçi yapının gelişiminde temeldir. Örneğin fiyat istikrarı ve sağlam bütçe dengesiyle karakterize edilen ekonomik yapı, düşük faiz oranlarının avantajlarını gündeme getirebilecektir. Bu ise sonuçta, yatırımları ve sermaye birikimini teşvik ederek, hem verimlilik hem de istihdam artışı sağlayabilecektir. Bu unsurlar da, yeniliklerin gelişimine, sermayenin maliyetinin azalmasına, ücretler ve tüketimin artmasına yardımcı olabilecektir. Bu konuda önemli bir başka faktör, ekonomik kalkınma ve istihdam artışında büyük etkisi olabilecek yerel, bölgesel ve ulusal kamu yönetiminin etkinliği ve yeterliliğidir. Örneğin yolsuzluklar, bürokrasi, yargı sisteminin kalitesi ve kayıt dışı ekonominin varlığı gibi unsurlar zayıf yönetim yapısının göstergeleridir ve doğrudan tüm rekabetçi yapıyı etkileyebilmektedir. Kamu sektörünün faaliyetleri, özel sektörde verimlilik artışlarını tetikleyerek ve kendi verimlilik seviyesini geliştirerek, rekabet ve büyümeyi olumlu etkileyebilmektedir (European Commission, 2007a:59-60)

Aynı zamanda bölgesel rekabetin gelişimi, üretim yapısının çeşitliliği ve modernizasyonuna, ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarının yeterliliğine, kurumsal yapı ve beşeri sermayenin varlığına ve bunlarla gelişebilecek, bilgi temelli ekonomik aktivitelere ve yenilikçi yapıya bağlıdır. Rekabetçi yapıyı geliştirmeye yönelik politikaların etkinliği için bu politikaların bölgesel düzeyde farklılaşması gerekmektedir. Daha gelişmiş bir bölge için rekabetçi yapıyı geliştirebilecek en uygun yöntem, az gelişmiş bir bölge için uygun olmayabilecektir. Örneğin daha az gelişmiş bir bölgedeki rekabetçi yapı, patent başvuru sayısındaki ya da araştırma geliştirme harcamalarındaki artıştan ziyade temel eğitim ve kurumların geliştirilmesi yoluyla daha güçlendirilebilecektir. Aynı zamanda bunun anlamı, bölge gelişmeye başladıkça, yenilikçiliğe yönelik daha fazla yatırım yapılmazsa bölgenin rekabetçiliğini kaybedebileceğidir (European Commission, 2010: 68).

AB'nin, tüm NUTS-2 bölgeleri için, geniş bir yelpazeyi kapsayan toplam 69 göstergeden oluşan bölgesel rekabet indeksi hazırlanmıştır. Buna göre Güney-Doğu İngiltere, Hollanda ve Güney Almanya ile birlikte İskandinav bölgelerinde rekabetçiliğin yüksek olduğu belirlenmiştir. Bazı üye ülkelerde, bölgelerarası rekabet farklılıklarının da büyük olduğu görülmektedir. Örneğin Belçika'da Brüksel iki bölgeyle çevrilmiştir ve bunlardan biri olan Flemish bölgesinin çoğu rekabetçilik anlamında oldukça yüksek indeks değerlerine sahipken, diğeri olan Wallos bölgesinin çoğu da düşük değerlere sahiptir. Birlik içerisinde, daha gelişmiş ya da daha az gelişmiş pek çok ülkede başkent bölgeleri en yüksek rekabetçi değerlerine

sahipken, en dıştaki bölgeler diğerlerine göre en düşük indeks değerlerini almıştır. En gelişmiş üye ülkelerde, yüksek rekabetçi bölgeler, diğer rekabetçi bölgelerle çevrilmişken, az gelişmiş üye ülkelerin en rekabetçi bölgelerinin daha az rekabetçi bölgelerle çevrilme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu durum, gelişmiş üye ülkelerde rekabetçi yapının daha eşit bir şekilde dağıldığı ve bu yapının komşu bölgelere de yayılma eğiliminde olduğuna işaretir. Az gelişmiş üye ülkelerde ise rekabetçi yapının komşu bölgelere yayılımının oldukça sınırlı olduğu söylenebilecektir (European Commission, 2010: 71). Aşağıdaki tabloda birlik içerisinde en yüksek rekabetçilik indeksine sahip ilk on bölge görülmektedir (European Commission, 2010: 39).

Tablo 6: Rekabetçilik İndeksi En Yüksek On Bölge

Ülkeler	Zirvedeki On Bölge	<i>Rekabetçilik indeksi</i>
Hollanda	Utrecht	100.0
Danimarka	Hovedstaden	95.9
Hollanda	Noord-Holland	95.4
Birleşik Krallık	London	94.3
İsveç	Stockholm	94.3
Finlandiya	Etälä-Suomi	92.6
Hollanda	Zuid-Holland	92.4
Fransa	İle de France	92.1
Hollanda	Noord-Brabant	91.4
Birleşik Krallık	Berkshire, Bucks ve Oxfordshire	90.1

Kaynak: European Commission. (2010). Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion s.39

En rekabetçi on bölgenin tamamının İskandinav ve batıdaki üye ülkeler içerisinde yer aldığı, düşük rekabetçilik indeksine sahip bölgelerin Güney-Doğudaki, büyük kentsiz bölgeler olduğu ve yine bunlar içerisindeki bazı bölgelerinde, en dıştaki bölgeler olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda da, rekabetçilik katsayısı en düşük ilk on bölge yer almaktadır (European Commission, 2010: 39).

Tablo 7: Rekabetçilik İndeksi En Düşük On Bölge

Ülkeler	En Alttaki On Bölge	<i>Rekabetçilik İndeksi</i>
Romanya	Sud-Vest Oltenia	12.7
Yunanistan	Notio-Aigaio	12.5
Romanya	Sud-Est	12.2
Bulgaristan	Severozapeden	12.1
Yunanistan	Lonia Nisai	9.5
İspanya	Cludad Autónoma de Ceuta	8.9
Portekiz	Região Autónoma dos Açores	8.8
Yunanistan	Voreio Aigaio	8.0
İspanya	Cludad Autónoma de Melilla	5.1
Fransa	Guyane	0.0

Kaynak: European Commission. (2010). Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion s.39

3.3 Avrupa Bölgesel İşbirliği Hedefi

Avrupa bölgesel işbirliği, Birliğin bölgelerinin tüm boyutlarıyla güçlü entegrasyonunu desteklemeyi amaçlamaktadır. Bunu yaparken de, deneyimlerin paylaşımı ve sınır ötesi işbirliği yoluyla, engel etkilerin(barrier effect) azaltılmasını ve Birliğin bölgelerinin dengeli ve sürdürülebilir kalkınmasını teşvik etmektedir. Bu eylemler, yerel, bölgesel ve ulusal kalkınma stratejilerinin paylaşımına ve anahtar paydaşların ağsal ilişkilerine dayanmaktadır (European Commission, 2005: 10). Bu hedef, işbirliğini, sınır ötesi, uluslararası ve bölgelerarası düzeyde ele almakta ve uygulamalarıyla diğer iki hedef olan, yakınsama ve bölgesel rekabet ve istihdam hedeflerini tamamlamaktadır (European Commission, 2007b: 20). Üç tür işbirliğinin kapsamını ise şu şekilde belirlemek mümkündür (European Commission, 2005: 10).

- **Sınır Ötesi İşbirliği:** Bu işbirliği, ortak sorunlarla karşı karşıya bulunan ve ortak çözümlerin gerektiği, ulusal sınırlarla ayrılmış bölgeleri entegre edebilmeyi amaçlamaktadır. Bu sorunlar genellikle pazarın bölünmesi, İşgücü, yatırımların yapısı, alt yapı, mali kaynaklar, kurumlar ve kamu hizmetleri ile ilişkilidir ve birlik içerisindeki tüm sınır bölgeleri bu sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Sınır ötesi işbirliği, sınır bölgelerinin rekabetçi yapılarının kuvvetlendirilmesine odaklanmakta ve özellikle geniş ekonomik farklılıkların bulunduğu her iki sınır tarafında, ekonomik ve sosyal entegrasyona katkı sağlamaya çalışmaktadır.

• **Uluslararası İşbirliği:** Bu işbirliği de, stratejik öneme sahip konularda, değişik üye ülkelerin işbirliğini artırmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede ulaşım altyapısı gibi fiziki ve ağısal ilişkiler, katılımcılık gibi maddi olmayan bölgesel bağlantıları artırmayı amaçlamaktadır. Eylemler, doğal afetlerin önlenmesi, nehir havza düzeyinde su yönetimi, deniz işbirliğinin entegrasyonu, araştırma-geliştirme ve yenilikçi ağısal ilişkiler için, Avrupa ulaşım koridoru yaratılması öngörüsünü kapsamaktadır.

• **Bölgelerarası İşbirliği:** Bölgelerarası işbirliği programı ise, büyüme ve istihdam gündemine yoğunlaşarak, yeniliklerin güçlendirilmesini, küçük ve orta ölçekli firmalar ve girişimciliğin desteklenmesini, çevrenin korunması ve risklerin önlenmesini amaçlamaktadır. Ayrıca bu paralelde deneyimlerin paylaşımı ve kentsel gelişime ilişkin en iyi uygulamalar, kamu sektörü hizmetlerinin modernizasyonu ve işbirliği programlarının uygulama ve çalışmaları teşvik edilebilecektir. Bölgelerarası işbirliği aynı zamanda yakınsama ve bölgesel rekabet ve istihdam programları içerisinde de desteklenebilmektedir.

Diğer yandan 6 Ekim 2011 tarihinde Avrupa Komisyonu, 2014-2020 dönemi için AB uyum politikalarının çerçeve taslağını belirlemiştir. Komisyonca önemli değişikliklerin arzulandığı uyum politikalarının şekillenmesi ve yürütülmesinde aşağıdaki unsurlar dikkate alınması benimsenmiştir. (European Commission, 2011b: 1).

- Avrupa 2020 stratejisinin akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme önceliğine odaklanması.
- Performans değerlendirmesi
- Entegrasyon programlarının desteklenmesi
- Sonuçlara odaklanması
- Bölgesel uyumun güçlendirilmesi
- Dağıtımın basitleştirilmesi

Ayrıca finansal araçların kullanım yoğunluğu, GSYİH seviyesine uygun olarak belirlenen az gelişmiş bölgeler, geçiş bölgeleri ve gelişmiş bölge ayırımına göre yapılacaktır (European Commission, 2011b: 5).

• **Az Gelişmiş Bölgeler:** Bu kategorideki bölgeler. Kişi başına düşen GSYİH'sı AB-27 ülke ortalamasının %75'inden az olan bölgelerdir. Bu bölgelerin desteklenmesi uyum politikalarının önemli bir önceliğini oluşturmaktadır.

- **Geçiş Bölgeleri:** Bu yeni bölge kategorisi, Kişi başına düşen GSYİH'sı birlik ortalamasının %75'i ile %90'nı arasında bulunan tüm bölgeleri kapsamaktadır
- **Gelişmiş Bölgeler:** Bu bölgeler ise, kişi başına düşen GSYİH'sı birlik ortalamasının %90'ından yüksek olan bölgelerdir ve bu bölgelerde, bilgi ekonomileri içerisindeki küresel rekabet ve düşük karbon ekonomilerinin ön plana çıkışı gibi tüm üye ülkeleri ilgilendiren sorunlara odaklanılmaktadır.

4. AB Bölgesel Ekonomi Politikalarının Değerlendirilmesi

AB bölgesel politikaları, daha fazla büyüme için, yatırımların artırılması ve gerekli koşulların yaratılması yoluyla bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını azaltmaya, özellikle, geri kalmış üye ülke ve bölgelerde ekonomik ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bunu, alt yapı, beşeri sermaye ve iş ortamına yönelik yatırımlara finansal destek sağlama yoluyla yapmaktadır. Bu çerçevede 2000-2006 program döneminde 233 milyar avro harcama yapılırken, 2007-2013 mevcut program döneminde yapılan harcama toplamının yaklaşık 347 milyar avro olması beklenilmektedir. AB bölgesel ekonomik politika uygulamalarının, hem kısa (talep), hem de uzun dönem (arz) etkileri gündeme gelebilmektedir. Kısa dönem etkiler, programın uygulama döneminde, ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımları gibi bazı yatırımlara yönelik harcamaların yarattığı talep artışlarıyla ortaya çıkabilmektedir. Bu talep artışları üretim artışlarına ve üretim artışları ise istihdam ve gelir artışlarına yol açabilecek, bu ise sonuçta ilave bir talep artışı yaratabilecektir. Uzun dönem etkiler ise, eğitim, sağlık, teknoloji, ulaştırma ve haberleşme gibi alt yapı sermaye stokunu geliştirmeye yönelik yapılacak yatırımların, insan kaynaklarının, yenilikçi ve teknolojik yapının gelişimine ve artışına katkılar sağlaması yoluyla gündeme gelebilecektir. Bu katkılar, uzun dönemde az gelişmiş ülke ve bölgelerin verimlilik kapasitesinin artışıyla, üretim ve istihdam seviyesinin artmasına, rekabetçi yapının gelişimine imkân sağlayabilecektir. Ancak bu etkiler, bütçeden yapılan kaynak transferinin farklılığına bağlı olarak, ülkeler arasında değişebilmektedir (Gáková, vd, 2009: 2-3).

Bölgesel ekonomik politikaların kısa ve uzun dönem etkilerinin belirlenmesinde, genellikle HERMİN ve QUEST modellerinden yararlanıldığı görülmektedir. HERMİN, Neo Klasik ve Keynesyen unsurları birleştirerek, hem kısa dönem etkileri hem de uzun dönem etkileri bir çerçevede analiz eden makro ekonometrik bir modeldir. İlaveten model özellikle uyum politikalarının etkilerini belirlemek amacıyla tasarlanmıştır. QUEST modeli ise Yeni Keynesyen ve Neoklasik sentez temelli bir makro ekonometrik modeldir. Bu modellerin temel özelliği, fiziksel yatırımların ve beşeri sermayenin büyümeyi yönlendirmesidir. OUEST modeli dışlama etkisini de dikkate almakta ve bazı durumlarda kamu

yatırımlarının özel yatırımlar kadar verimli olmayabileceğinden hareket etmektedir. Dolayısıyla bu modelde, uyum politikalarının kısa dönem talep etkisi diğer modelden daha düşük çıkabilmektedir (European Commission, 2007a: 99).

AB Komisyonu (2010: 249-254)'nun yıllık raporunda, yukarıda adı geçen modellerle bölgesel ekonomik politikalarının etki sonuçları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu rapora göre 2000–2006 dönemi programının, 2009'un sonuna kadar olan kısa dönem uygulama sonuçlarına göre, harcama döneminde uyum politikalarından yararlanan üye ülkelerde yıllık ortalama %1.2 oranında GSYİH'da artış olmuştur. Bu yıllık ortama artış, 2009'un sonuna kadar birikimli olarak belirlendiğinde, bu politikaların uygulanmaması durumuna göre %11'den daha fazla oranda gelirden bir artış olmuştur. Bu sonuçlar ise HERMİN modeliyle elde edilmiştir ve bu model harcamaların finansal maliyetlerini dikkate almamaktadır. Aynı zamanda uyum politikaları yukarıda da, değinildiği gibi arz yönlü etkiler yoluyla yapısal değişimleri ve uzun dönemli büyümeyi gerçekleştirebilmektedir. Bu politikalarla oluşabilecek, daha iyi bir ulaşım sistemi, güçlü bir kurumsal yapı, daha uzman işgücü ve yeniliklerdeki artış, bölgesel ekonomilerin uzun ömürlü verimlilik potansiyelinin gelişimini etkileyebilmektedir. GSYİH üzerinde uzun dönemli etkinin, QUEST modelinde, bu modelin içsel bir büyüme modeli olması ve beşeri sermaye ve bölgesel teknolojik gelişime yönelik yatırımların büyüme üzerindeki etkisini dikkate alması nedeniyle daha yüksek olduğu görülmektedir. Netice itibarıyla uyum politikaları hem kısa dönemde, hem de uzun dönemde, büyümeyi güçlü bir şekilde etkilemektedir. 2000–2006 periyodunda uyum politikaları, her avro yatırımı için 2,1'lik avro dönüşümüyle sonuçlanmıştır. QUEST modeli de, AB ekonomilerinin tamamında bu program dönemindeki harcamaların GSYİH üzerindeki birikimli net etkisinin %0,7 olduğunu ve bu etkinin 2020 yılında %4 olacağını tahmin etmektedir. Uyum politikaları aynı zamanda istihdam artışına da yardımcı olmuştur ve HERMİN modelinin tahminine göre, 2000-2006 dönemi politikaları, 2009 itibarıyla 5.6 milyon istihdam yaratmıştır.

Gáková, vd.(2009:3-8), Yunanistan, İspanya ve Portekiz için 2000-2006 ve 2007-2013 dönemlerini, Birliğe 2004'te katılan ülkeler için 2004-2006 ve 2007-2013 dönemlerini, son olarak da Birliğe 2007 tarihinde dahil olan Romanya ve Bulgaristan için 2007-2013 dönemini dikkate alarak, uyum politikaları nedeniyle yapılan transferlerin kısa ve uzun dönem etkilerini HERMİN modeliyle belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmaya göre mevcut program döneminde AB bölgesel ekonomik politikalarının adı geçen ülkelerde 2015 yılında 1.9 milyon ek istihdam yaratması beklenilmektedir. GSYİH'da ise İspanya'da %1, Polonya, Slovakya ve Romanya'da %3, Baltık ülkelerinde ise %5'den daha fazla oranda bir artış olması beklenilmektedir. GSYİH üzerindeki en yüksek uzun dönemli arz etkisinin 2020 itibarıyla üç Baltık ülkesiyle, Polonya ve Bulgaristan'da olması beklenilmektedir. Bu çerçevede Letonya'da %5, Litvanya'da %4.8, Estonya'da 4.6, Polonya'da %3.8

ve Bulgaristan'da %3.6 oranında GSYİH'da artış olabilecektir. Aynı zamanda AB bölgesel ekonomik politikaları, yararlanıcı ülkelerde fiziksel alt yapıya, beşeri ve teknolojik sermayeye yönelik yatırımları artırmaktadır. Bu tür yatırım harcamaları, yöneldiği ülkelerde ise, çeşitli sermaye stoklarına doğrudan katkı ve toplam faktör ve işgücü verimliliğindeki artış yoluyla çıktıda artış gerçekleştirebilmektedir. HERMİN modeline göre, 2015 yılı itibariyle, uyum politikalarının fiziksel alt yapı sermaye stokundaki en büyük etkisinin % 46.3 ile Polonya ve % 42 ile Letonya'da olması beklenilmektedir. Beşeri sermaye üzerindeki en büyük etkinin, Bulgaristan'da (%16.3), Letonya'da (%14.5) ve Portekiz'de (%14.3), yapılan harcamaların teknolojik gelişime yönelik etkisinin ise, üç Baltık ülkesi, Letonya (%69.1), Estonya (%40.5), Litvanya (%40.5) ile birlikte Polonya'da (41.4) gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Varga ve Velt (2010: 23) ise, AB üye ülkelerinde, 2007-2013 döneminde yapısal fon ve uyum fonu çerçevesinde yapılan harcamaların potansiyel ekonomik etkilerini QUEST III modeliyle belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre Birliğin bölgesel ekonomik politikalar çerçevesinde yaptığı harcamaların, az gelişmiş bölgelerdeki potansiyel faydasının orta ve uzun dönemde daha fazla olduğu ve bu dönemlerde bölgesel gelir ve çıktıya önemli katkılar sağlayacağını belirlemişlerdir. Kısa dönemde ise, bu harcamalar çıktıyı artırmakla birlikte enflasyonist baskılara ve özel sektör yatırımlarının dışlanmasına neden olabileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Diğer yandan Birliğin bölgesel ekonomik politikalarının etkileriyle ilgili literatürde, bu politikaların bölgesel yakınsama ve büyümeye olan katkılarının da yoğun bir şekilde incelendiği görülmektedir. Bu çalışmalardan biri olan, Mohl ve Hagen (2008:1)'in 124 NUTS-1 / NUTS-2 bölgelerinde 1995-2005 yıllarını kapsayan verilerle yaptıkları uygulamalı çalışmada, 2000-2006 dönemi finansal araçlarının üç hedef çerçevesinde kullanımının bölgesel büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Hedef-1 çerçevesindeki harcamaların bölgesel büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu, Hedef-2 ve Hedef-3 çerçevesinde yapılan harcamaların ise bölgesel büyümeyi negatif etkilediği belirtilmiştir. Ancak zaman gecikmelerinin bu sonuçları etkilediği ve büyüme üzerindeki etkinin anında ortaya çıkmayabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Leonardi(2006:155)'nin yaptığı çalışmada ise, AB bölgesel ekonomik politikalarının, merkez ve çevre bölgeler arasında sosyo-ekonomik farklılıkların azalmasına yardımcı olduğu belirlenirken, çevre ve az gelişmiş ülke ve bölgelerde büyümenin merkez bölgelerden daha hızlı olduğu tespiti yapılmaktadır. Marnizotto (2012: 1)'nin AB bölgesel ekonomik politikalarının büyüme üzerindeki etkisini Meta-Analiz yöntemiyle belirlemeye yönelik çalışma sonuçlarına göre de, Birliğe üye ülkelerin ve bölgelerin yakınsadığı fakat ülkeler içerisindeki bölgesel farklılıkların arttığı belirtilmektedir. Ancak muhtemelen bu durumun AB bölgesel politikalarıyla ilişkili olmaktan ziyade ulusal hükümetlerin çeşitli bölgelere yönelik dağıtım kanallarındaki farklılaşmayla bağlantılı olduğu ifade edilmektedir. Dall'erba ve Le Gallo (2008: 219) ise, 145 AB

bölgesinde 1989-1999 yılları arasını kapsayan dönemde, bölgesel ekonomik politikalar çerçevesinde yapısal fonların yakınsama sürecine katkılarını, mekansal ekonometrik yöntemle belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmada, bu dönemde bölgeler arasında önemli bir yakınsama olmakla birlikte, fonların bu yakınsama üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Mohl ve Hagen (2008: 1)'da AB bölgesel ekonomik politikalarının bölgesel ekonomik büyüme ve yakınsamaya etkilerine yönelik farklı sonuçları yansıtan çalışmaların var olduğunu, bunun nedenin ise bölgesel düzeydeki verilerin düşük kalitesi ve değişik metodolojik problemlerden kaynaklandığını belirtmektedir.

Sonuç

AB bölgesel ekonomik politikaları ile, finansal araçlarının kullanım önceliklerine bağlı olarak, 1990'lı yılların ortalarından günümüze kadar çeşitli hedefler belirler iken, içinde bulunduğumuz 2007-2013 dönemi için bu hedefler; yakınsama, bölgesel rekabet ve istihdam, bölgesel işbirliği olarak belirlenmiştir. Yakınsama hedefi az gelişmiş ülke ve bölgelerde istihdam ve gelir artışı sağlayarak kişi başına düşen gelir seviyesini topluluk ortalamasına yaklaştırmayı, bölgesel rekabet ve istihdam hedefi, bölgelerin rekabetçi yapısını geliştirmeyi, daha fazla ve daha iyi iş imkânları sağlamayı, bölgesel işbirliği hedefi ise deneyimlerin paylaşımı ve sorunlara ortak çözümler yoluyla diğer iki hedefe destek sağlamayı amaçlamaktadır.

Birliğin uyguladığı bölgesel ekonomik politikaların etkinliğini belirlemeye yönelik HERMIN ve QUEST modelleriyle yapılan araştırmalarda, bu politikalara bağlı olarak alt yapı, beşeri sermaye ve teknolojik yapıyı geliştirmeye yönelik yapılan harcamaların, kısa dönemde yarattığı talep artışı ve uzun dönemde ortaya çıkarabileceği verimliliğin, üretim, gelir ve istihdam artışlarına önemli katkılar sağlayabileceği belirlenmiştir. Ayrıca birlik içerisinde uygulanan bölgesel ekonomik politikaların bölgesel büyüme ve yakınsamaya olan etkileri konusunda da, farklı çalışma sonuçlarına rastlanılmakla birlikte, genellikle bu politikaların bölgesel büyüme ve yakınsama üzerinde pozitif etkileri olduğu ifade edilmektedir.

Diğer yandan küreselleşmenin yarattığı rekabetçi baskılar, iklim değişimiyle gündeme gelen olumsuzluklar, artan enerji fiyatları, nüfusun azalması ve yaşlanması, Avrupa Birliği bölgesel ekonomik politikalarının gelecekteki yeni mücadele alanları olabileceği ifade edilmektedir. Özellikle geri kalmış bölgelerde bu mücadele alanlarının ortaya çıkarabileceği sorunların çok daha fazla hissedilebileceği ve yapısal bazı düzenlemeleri gerektirdiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Avrupa Birliği bölgesel ekonomik politikalarının gelecekte bu mücadele alanları çerçevesinde şekillenebileceğini ifade etmekte yanlış olmayacaktır.

Kaynakça:

- Armstrong, Harvey. & Taylor. Jim. (2005). *Regional Economics and Policy*, Blackwell Publishing, Oxford
- Bachtler, J. (1997). 'Reforming the Structural Funds: Options for Chance', *Regional and Industrial Research Paper Series*, *European Policies Research Centre*, University of Strathclyde.
- Bachtler, J. & Michie. R. (1995). "A New Era in Regional Policy Evaluation? The Appraisal of the Structural Funds", *Regional Studies*, 28(8), 745-751.
- Bachtler, J. and Wishlade. F. (2004). 'Searching for Consensus: The Debate on Reforming EU Cohesion Policy', *European Policies Research Centre*, University of Strathclyde.
- Bachtler, J. and Yuill. D. (2001). 'Policies and Strategies for Regional Development: A Shift in Paradigm?', *European Policies Research Centre*, University of Strathclyde.
- Bachtler, J., Wishlade, F. and Yuill, D. (2001). 'Regional Policy in Europe After Enlargement' *European Policies Research Centre*, University of Strathclyde.
- Bachtler, J., Wishlade, F. and Yuill. D. (2003). 'Regional policies After 2006: Complementarity or Conflict', *European Policies Research Centre*, University of Strathclyde.
- Boldrin, M. & Canova. F. (2001). 'Inequality and Convergence in Europe's Region: Reconsidering European Regional Policies. *Economic Policy*. 19(32), 207-253.
- Campo, D. C., Monteiro, F. M. C. & Soares. O. J. (2008). The European Regional Policy and the Socio-Economic Diversity of European regions: A Multivariate Analysis, *European Journal of Operational Research*, 187, 600-612.
- Dall'Erba, S. & Le Gallo. (2008). Regional Convergence and the Impact of European Structural Funds over 1989-1999: a Spatial Econometric Analysis, *Papers in Regional Science*, 87(2), 219-244.
- Dijk, J., Folmer, H. and Oosterhaven. J.(2009). 'Regional Policy: Rationale, Foundations and Measurement of Its Effects', Capello, R. and Nijkamp, P.(eds), *Handbook of Regional Growth and Development Theories*, Massachusetts, Edward Elgar,
- DPT. (2008). 'Dokuzuncu Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu'. Ankara.
- European Commission. (2005). 'Cohesion policy in Support of Growth and Jobs: Community Strategic Guidelines 2007-2013'. Belçika.
- _____.(2006). 'Regional Policy' http://ec.europa.eu/regioanl_policy, Retrieved (12.02.2012)
- _____.(2007a). 'Growing Regions, Growing Europe. Fourth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion'. Belçika.
- _____.(2007b). 'Cohesion Policy 2007-13'. Commentaries and Official Texts. Belçika.
- _____.(2008a). 'Regions of Future Challenges for EU Regions'. Belçika.
- _____.(2008b). 'Bölgeler İçin Çalışıyoruz. AB Bölgesel Politikası 2007-2013'. Belçika.
- _____.(2010). 'Investing in Europe's Future. Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion', Belçika.

- _____.(2011a). ‘The Urban and Regional Dimension of Eurupre 2020. Seventh Progress Report on Economic, Social and Terriitorial Cohesion’. Belçika.
- _____.(2011b). ‘Cohesion Policy 2014-2020. Investing in Growth and Jobs’. Belçika 20s.
- Eurostat. (2011a). ‘Eurostat Regional Yearbook’ 2011. Belçika.
- _____.(2011b). <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> , Retrieved. (17.01.2012)
- Gáková, Z., Grigonytė, D. and Monfort. P. (2009). ‘A Cross-Country Impact Assessment of EU Cohesion Policy. Applying the Cohesion System of HERMIN Models’. *Directorate-General for Regional Policy*, Working Paper No: 01/2009, 1-14
- Heindenreich, M. (2003). Regional Inequalities in the Enlarged Europe. *Journal of European Social Policy*, 13(4), 313-333.
- Leonardi, R. (2006). Cohesion in the European Union. *Regional Studies*, 40(2), 155-166.
- Marzinotto, B. (2012) ‘The growth effects of EU cohesion policy: a meta-analysis’, *Working Paper 2012/14*, Bruegel.
- Mohl, P. and Hagen, T. (2008). ‘Does EU Cohesion Policy Promote Growth? Evidence From Regional Data and Alternative Econometric Approaches’. ZEW Discussion Papers, No:08-086,
- Mustra, V. and Skrabic, B. (2011). ‘Regional Inequalities in the EU and the Role Of Institutions’. *The Young Economists Seminar to Dubrovnik Ekonomik Conference*. Croatian National Bank, 1-23.
- OECD. (2004). ‘The Role of the European Union Local and Regional Development’, World Bank Institute City Round, Paris.
- Puga, D. (2002). European Regional Policy in Light of Recent Location Theories. *Journal of Economic Geography*, 2(4), 372–406.
- Sağbaş, İ. (2003). ‘Avrupa Birliği Bölgesel Politikası’, M. KAR ve ARIKAN. H.(eds), *Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye: Ekonomik Sosyal ve Siyasal Politikaların Uyumlaştırılması*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Taylor, J. (2001). “Geographical Income Disparities Within Countries: Is Regional Policy the Answer?, <http://www.lancs.ac.uk>. , Retrieved. (22.03.2010).
- Varga, J. and in 't Veld, J. (2010). ‘The Potential Impact of EU Cohesion Policy Spending in the 2007-2013 Programming Period: A Model-Based’, *European Economy - Economic Papers 422*, *Directorate General Economic and Monetary Affairs (DG ECFIN)*, European Commission
- Yuill, D., Mendez, C. and Wislade. F. (2006). 'EU Cohesion policy 2007-13. The Implications for Spain: Who gets what and how?', *European Policies Research Centre*, Universty of Strathclyde.

YURT DIŞI KAYNAKLI KREDİLER VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Şahap KAVCIOĞLU*

Özet

Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik kalkınma ve büyüme hedeflerini gerçekleştirmek için birçok yapısal sorunla mücadele etmek zorundadırlar. Bu ülkelerin yapısal sorunlarının başında ise, tasarruf yetersizliği ve ekonomideki açıklar gelmektedir. Dolayısıyla, bu ülkeler kalkınma ve büyüme hedeflerine ulaşarak gelişmiş ülke seviyelerine gelmek için gerekli finansmanı dış kaynaklardan sağlamak zorundadır. Dış kaynaklar, elde edilme yöntemleri, ekonomiye etkileri, kullanım amaç ve şekilleri bakımından farklılık gösterebilmektedir. Dış kaynaklar genel olarak, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ve dış kredi şeklinde ülkelere gelmektedir.

Gelişmekte olan ekonomi örneği olarak Türkiye'nin seçtiği çalışmada, yurtdışı kaynak çeşitleri ve bunlardan özel sektör tarafından kullanılan yurtdışı kaynaklı kredilerin, Türkiye ekonomisinde gelişimi ve etkileri araştırma konusu yapılmıştır. Ayrıca, uygulama kısmında bankaların yurtdışı yükümlülüklerinin ekonomik büyümeye ve cari açığa etkisi test edilmiştir. Çalışmada ortaya çıkan en önemli bulgu ise, Türkiye'de özel sektörün yurtdışı kaynaklı kredi kullanımlarının verimsiz alanlara kayması durumunda ekonominin bundan olumsuz etkilendiğidir.

Anahtar Kelimeler: Yurtdışı krediler, Gelişmekte Olan Ülke Sorunları, Türkiye Ekonomisi, Türkiye'de Özel Sektör.

FOREIGN LOANS AND THE EFFECTS OF TURKISH ECONOMY

Abstract

With economic and growth aims, developing countries have to struggle with lots of constructive problems. The main problem about these countries are savings deficiency and deficits in the Economy. That is why, these countries have to get outsource finance for being developed country with reaching developing and growing aims. Outsources can be differential in, the way they get to be obtained, the affect to economy, the way they are used about aiming and type. Foreign sources are generally transferred to countries through foreign direct investment, portfolio investments and foreign credits.

* Dr., T.C. Halk Bankası A.Ş., Kredi Politikaları Genel Müdür Yardımcısı,
sahap.kavcioglu@halkbank.com.tr

As an example of being a developing economy, Turkey is chosen in this case, variety of foreign sources and the useage of these outsource credits by private sector, Turkey's economical development and affects are the subjects of this research. Furthermore, in practicing, the affects of foreign liabilities of banks in current deficit has been tested. But the most important indication in this study is the negative affect of foreign credit source when using by Turkey's private sector in unproductive fields.

Keywords: *Loans Abroad, Problems of the Developing Economies, Turkish Economy, Private Sector in Turkey.*

Giriş

Ekonomik sorunların nedenleri ve çözüm yolları tarihin en eski uygarlıkları ile birlikte tartışılmaya başlanmış olsa da, ekonomideki olayların düzenli ve tutarlı şekilde ele alınması Merkantilist dönemle başlamaktadır. Para, faiz ve dış ticaret gibi konulara yeni görüşler getiren Merkantilistlerden günümüze tartışmalar genişleyerek devam etmiştir. Gelişen dünya ekonomisinde tartışılan konulardan biri olan yurt dışı kaynaklı finansman, özellikle küreselleşme sürecinin başladığı 1970'li yıllardan bu yana önem kazanmıştır.

Dünya ekonomisini kalkınmışlık düzeyine göre gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke ekonomileri oluşturmaktadır. Global tasarrufların önemli kısmı gelişmiş ülkelerce yapılmakta olup, bu ülkelerde fon fazlası meydana gelmektedir. Fon fazlalarının plase edilmesi sorununun yaşandığı gelişmiş ülkeler yanında, gelişmemiş ülke ekonomileri kalkınma finansmanını sağlamakta güçlük çekmektedirler. Fon fazlası bulunan ülke ekonomileri ile fon açığı bulunan ülke ekonomilerini bir araya getiren dünya ekonomisi için küreselleşme süreci büyük önem taşımaktadır. 1970'li yıllarda yıkılan Bretton Woods sistemi ile dünya genelinde liberalleşme hareketleri yaşanmaya başlanmış ve gelişmemiş ülkelerdeki sermaye akımlarında artışlar meydana gelmiştir. Finansal entegrasyon süreci, fon fazlasını plase eden ve fon açığını finanse eden ülkelerin sorunlarının çözümü için önemli bir adım olması yanında farklı sorunları da beraberinde getirmiştir. Dış kaynakların ülke ekonomilerine olumlu katkılarını savunan görüşlerin aksine olumsuz yönlerinin fazla olduğu yönünde görüşler ortaya atılmıştır. Tüm bu görüşler ve destekleyicileri dünya genelinde artış gösterirken, sermaye akımlarının özellikle gelişmemiş ülkelerdeki açıklar devam ettiği sürece artmaya devam etmesi beklenmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde kamu, gelişmiş ülkelere farklı olarak istihdam yaratmak, kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için büyük yatırım projelerini üstlenmek, eğitim, sağlık, ulaştırma ve haberleşme gibi ülkenin beşeri sermayesine ve altyapı yatırımlarına katkı sağlamak zorundadır. Buna karşılık, mevcut gelir

düzeyinin düşüklüğünden kaynaklanan iç tasarrufların yetersizliği, etkin vergi toplama yöntemlerinin geliştirilememiş olması ve düşük ihracat, ekonomik büyüme için yapılması gereken yatırımların gerçekleştirilmesi konusunda gerekli olan finansmanın dış kaynaklardan sağlanması zorunluluğunu doğurmuştur (Sarı, 2004: 15).

Gelişmekte olan ekonomileri için büyük önem arz eden dış finansman kaynakları başlıca dış yardımlar, dış borç ve uluslar arası sermaye akımı (portföy ve doğrudan yabancı yatırımlar) şeklinde sıralanmaktadır. Dış yardımlar, çok büyük miktarlarda olmadıkça, gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya oldukları sorunları çözmekte ancak sınırlı bir katkı sağlayabilir. Dış finansman kaynaklarından yabancı sermaye ise, portföy yatırımları ve doğrudan yabancı yatırımlarından oluşmaktadır. Volatilitesi yüksek olan portföy yatırımları gelişmekte olan ülkeler için güvenilir bir araç olmamakla birlikte, daha kalıcı ve etkili bir araç olan doğrudan yabancı yatırımlar bu ülkelerde daha fazla güven teşkil etmektedir. Dış finansman kaynaklarından bir diğeri olan dışarıdan borçlanma ise, gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak ihtiyacı duydukları tüm alanlarda başvurabildikleri önemli bir finansman kaynağıdır (Karagöz, 2007: 100-101).

Dış finansman kaynaklarından biri olan dış borçlanma gelişmekte olan ülkeler için önemli ve sürekli tartışılan bir konudur. Bu çalışmada da yurt dışı kaynaklı krediler ve özellikleri, gelişmekte olan ülke hüviyetindeki Türkiye’de bu kredilerin gelişimi ve reel sektöre olan etkileri üzerinde durulacaktır. Uygulama kısmında bankaların yurtdışı kaynak kullanımlarının, büyüme ve cari açığa etkileri incelenmiş olup, 1999 yılından 2012 yılı arasında üçer aylık veriler kullanılmıştır.

1. Yurt Dışı Kaynaklı Krediler

Gelişmişlik düzeyleri farklı olan birçok ülke ekonomisini içinde bulunduran dünya ekonomisi, tarihsel süreç de ülkelerin kaynak paylaşımları konusunda birçok gelişmelere sahne olmuştur. Bu gelişmelerin başında gelen liberalizasyon süreci, başladığı günden bu yana dünya ekonomisinin en önemli olgularından biri haline gelmiştir. Liberalizasyon genel olarak, ekonomideki mevcut piyasalar üzerinde ki denetimlerin kaldırılması anlamına gelmekte olup, özellikle GOÜ ekonomileri için ayrı bir önem taşıyan finansal liberalizasyon, finansal piyasalardaki denetimlerin kaldırılması olarak tanımlanmaktadır. Finansal liberalizasyon süreci sermaye akımlarını mal ve hizmet ticaretinin çok ötesinde farklı bir boyuta taşımıştır. İktisat literatürü incelendiğinde, sermaye akımlarının ülke ekonomilerine etkileri ve sonuçları konusunda kabul gören genel bir teori olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, sermaye akımlarının özellikle GOÜ ekonomilerinde yarattığı etkiler üzerine yapılan tartışmalar sürekli artış göstermiştir.

Dış kaynakların ülke ekonomileri üzerindeki etkilerine yönelik görüşlerin ağırlıklı kısmı, piyasaların bütünleşmesi sonucu yaşanan finansal derinliğin kaynak

yetersizliği çeken GOÜ ekonomileri için ek kaynak imkanı sunduğu yönünde olup, bu görüşlerin aksini savunan görüşlerinde oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir. Öyle ki, finansal sistem üzerindeki sınırların ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini savunarak finansal liberalizasyon sürecinin baŐlamasına öncülük eden Mc Kinnon ve Shaw (1973) alıŐmalarında dahi vurgulanan konular açısından farklılıklar bulunmaktadır (Soydemir, 1982-1983: 9).

Dış kaynakların ekonomileri olumlu yönde etkilediğini savunanlara göre, kaynakların ülke ekonomilerinde sağladığı kapasite artışı dış ekonomilerden gelen finansmanların maliyetini karŐılıyorsa, dış finansman işlevini yerine getiriyor ve ekonomiye faydalı oluyor demektir. Dış kaynakların ekonomileri olumsuz yönde etkilediğini savunanlar ise, dış kaynakları ülkelerdeki finansal krizlerin sebebi olarak görmüŐler ve ekonomilerde yüksek maliyetlere sebebiyet verdiklerini savunmuşlardır. Dış kaynakların ekonomileri olumsuz yönde etkilediği görüŐlerinin en nls, Griffin-Enos ikilisinin dış finansmanlar ile yurtiçi sermaye birikimi arasında olumsuz bir ilişkinin olduğu yönündeki tezleridir. Griffin-Enos on beş Afrika ve Asya ülkesinin 1962-1964 dönemine ait verileri ile yaptıkları çalışmada dış finansmanlarla, büyüme arasında ciddi bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaŐırken, on iki Güney Amerika ülkesine ilişkin 1957-1964 verileriyle yaptıkları çalışmada iki değişken arasında ki ilişkinin negatif olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Bal, 1994:9).

Finansal liberalizasyon sürecinin sonucu olarak artan dış kaynakların ekonomilere olan etkisi tartıŐılırken, ülkelerde serbestleşme politikaları ve GOÜ' de dış kaynak kullanımları hızla artış göstermeye devam etmektedir. GOÜ' in dış kaynak ihtiyaçları temel olarak tasarruf yetersizliği ve demeler bilançosu açıklarından kaynaklanmaktadır. Ekonomik kalkınmanın sağlanması için de dış kaynakların çeşitli Őekillerde kullanılması GOÜ' lerde zorunlu hale gelmiştir. Dış kaynaklar, sağlanma yolları, kullanılıŐ biçimleri ve ekonomik etkileri bakımından yurt dış kaynaklı kredi, doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ve dış yardımlar gibi diğer finansman kaynakları Şeklinde farklılık göstermektedir (Altın, 2003: IX).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları yabancı Őirketlerin ülkelerde mevcut bir Şirketi satın almak, yeni bir üretim tesisi kurmak veya mevcut bir Őirketin sermayesini artırmak Şeklinde, kendi ülkelerinin dışında yaptıkları yatırımlardır (Seyidoğlu, 1999: 664).

Portföy yatırımları, tasarruf sahiplerinin faiz veya kar payı elde etmek için, ulusal veya uluslararası sermaye piyasalarından değerli kağıtlar satın almak ya da bu piyasalarda tahvil veya hisse senedi satmak yoluyla yaptıkları yatırımlardır (Baran, 1969: 29).

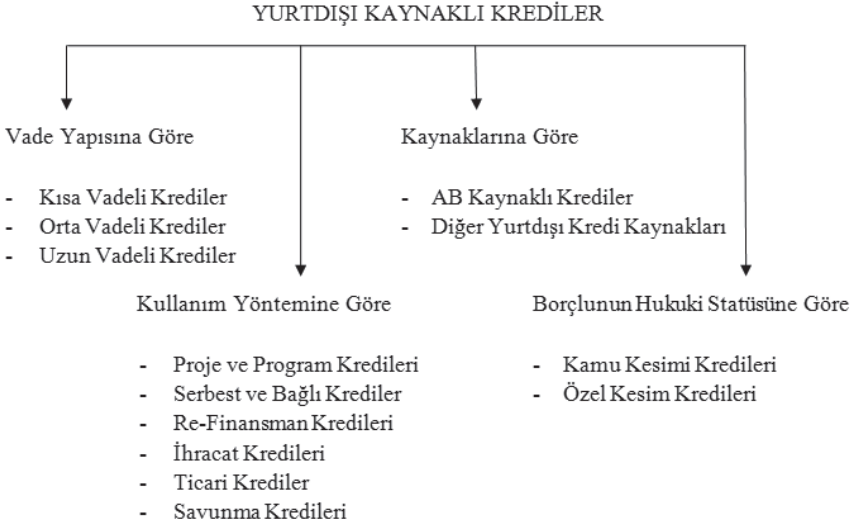
Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımları, tanımlarından da anlaşılacağı üzere yurtdışı tasarruf sahiplerinde oluşan kar dürtüsü ile harekete geçmektedir. Kaynak ihtiyacı bulunan ülkelerin bu kaynakları kullanması için, yurtdışı tasarruf sahiplerinde kar dürtüsünü oluşturacak politikalar belirlemesi ve uygulaması gerekmektedir. Ayrıca ülkeye gelen bu yatırımların, tekrar çıkmalarını gerektirecek olumsuz bir durumun yaşanmaması için sürekli politikalarla desteklenmesi gerekmektedir. Dış kaynak kullanımının diğer yöntemi dış kredi ise, kullanımının daha kolay olması, sonraki sürecin daha basit olması gibi durumlardan dolayı ülke ekonomileri için alternatif bir yöntem olmaktadır.

Yurt dışı kredi genel bir tanımlama ile ülke içinde yerleşik kuruluş ve kişilerin, ülke dışında yerleşik kuruluş ve kişilerden kısa, orta ve uzun vadeli olarak kredi kullanılması şeklinde ifade edilebilir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomiler için yurt dışı kaynaklı kredi kullanımı ihtiyaca göre her zaman başvurulabilen bir yöntemdir. Yurt dışı kredi kullanım ihtiyacının daha çok olduğu gelişmekte olan ülkelerde, dış kredi kullanımını doğuran başlıca nedenler;

- Tasarruf ve kaynak yetersizliği,
- Dış ticaret ve ödemeler dengesi açıkları,
- Bütçe açıkları,
- Nakit akımının artması,
- Savunma giderleri finansmanı,
- Yatırım finansmanı,
- Vadesi gelmiş borçlara finansman sağlanması,
- Olağanüstü harcamaların karşılanması,
- Devletin milli para değerini koruma adına rezerv ihtiyacı duyması,
- Ekonomik dengeyi sağlayıcı ve koruyucu etkiler,

-Kaynak dağılımı ve kullanımında etkinlik sağlayıcı etkiler yaratılmak istenmesi gibi birçok makro ve mikro neden sıralanabilir (Adiyaman, 2006: 22-23).

Şekil 1: YurtdiŐi Kaynaklı Kredi Türleri

Şekil 1’de yurtdiŐi kredi türleri görölmekte olup, diŐ krediler vade yapılarına, kullanılıŐ biçimlerine, kaynaklarına, borç ilişkisindeki tarafların özellikleri ve hukuki statülerine göre farklılık göstermektedir. Bunların ülke ekonomilerinde yarattığı etkiler de kullanım amaçlarına ve ekonomilerin koşullarına göre farklılık göstermektedir.

DiŐ kredinin vadesi, kredinin anlaşma tarihi ile son anapara geri ödemesinin yapıldığı tarih arasındaki süre olarak tanımlanabilir. Bu sürenin bir yıl ve altında olduğu krediler kısa vadeli kredi, sürenin bir yıldan fazla olduğu krediler ise uzun vadeli kredilerdir. Vadeye göre diŐ kredilere ekonomilere olan etkileri açısından bakıldığında, kısa vadeli kredilerin ticarete yönelik, ödeme sorunlarının ortadan kaldırılmasına yönelik veya uluslararası likidite yaratılmasına yönelik olarak kullanılmakta iken, uzun vadeli krediler ekonomilerin kalkınmasına yönelik kullanılmaktadırlar. Dolayısıyla kısa vadeli kredi kullanımı yapan tarafların beklentileri de göreceli olarak kısa vadeli olmaktadır.

Kullanım biçimine göre diŐ krediler, ekonomilerde olumlu ya da olumsuz birçok etki yaratabilmektedir. Özellikle GOÜ’ de ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmeye yönelik yatırımları yapmak ve mevcut yatırımların verimliliğini artırmak amacı ile kullanılan proje ve program kredilerinin, üretim ya da yönetimle ilgili olarak kullanılan teknik kredilerin, ihracat faaliyetlerinin herhangi bir aşamasının finansmanı için kullanılan ihracat kredilerinin ve ticari faaliyetler için

kullanılan ticari kredilerin bu ekonomiler için olumlu anlamda önemi oldukça fazladır.

Yurt dışı kaynaklı kredilerde, kullanan tarafın hukuki statüsü daha çok bu ekonomilerin gelişmişlik düzeyi konusunda fikir vermektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin, gelişmiş ülke ekonomileri seviyelerine gelmeleri için kamu kesiminin özel sektöre öncülük etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla genel olarak, bu ülkelerde kamu kesiminin özel kesime göre kredi kullanım oranlarının gelişmiş ülkelere göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Küreselleşme sürecinin sonucu olarak ülke ekonomilerinin tamamı birbirlerine bağımlı durumda olmakla birlikte, bağımlılığın şiddeti ülkelerin kalkınmışlık düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Bu yaklaşıma göre gelişmiş ülkeler, ekonomik kalkınmalarını finanse etmek için yeterli kaynağa sahip olmayan gelişmekte olan ülke ekonomilerin finansman kaynağı durumundadırlar. Kullanan tarafın kaynak ihtiyacını karşılaması ve kullandıran tarafında elinde bulunan fon fazlalığını plase etmesi açısından önem taşıyan yurtdışı kredileri, kaynakları açısından Avrupa Birliği Kaynaklı ve Diğer Yurtdışı Kaynaklı krediler olarak ayırabiliriz.

1.1 Avrupa Birliği Kaynaklı Krediler

Avrupa Birliği (AB) finansman ihtiyacı duyan ekonomilere uygun kredi imkânı sunan kuruluşları sayesinde, gelişmekte olan ekonomiler için önemli bir finansman kaynağı durumundadır. Avrupa Birliği kaynaklarını, kullandırılan krediler içerisinde önemli payı olan Avrupa Yatırım Bankası (AYB), Avrupa Yatırım Fonu (AYF) ve AB Yapısal Fonları olarak sıralayabiliriz.

1.1.1 Avrupa Yatırım Bankası (AYB)

Avrupa Yatırım Bankası AB'ne üye ülkelerin oluşturduğu bir finansman kuruluşu olup, bu ülkelerin ekonomik ve mali entegrasyonunu arttırarak, Avrupa'nın dengeli ekonomik gelişimini sağlamaya yönelik yatırımları finanse etmektedir. Bu amaçla, hükümetlere, bankalara ve özel şirketlere kredi veren kurum, fonlarını hem üye ülkelerin katkılarından hem de uluslar arası piyasalarda menkul kıymet ihraç ederek temin etmektedir (Yalçın, 2005: 36-37).

AYB kullandıracığı krediler için kendi fonları dışında, yüksek kredibilitesi ile uluslar arası sermaye piyasalarından borçlanabilmektedir. Bankanın uygulayacağı faiz oranları da bu borçlanma maliyetlerine göre değişebilmektedir. Kurumun kaynakları kar amacı gütmeksizin bankayı fonlarken, banka bu fonları uzun vadeli ve sabit faizli olarak kullandırmaktadır (Bal, 1994: 27-28).

1.1.2 Avrupa Yatırım Fonu (AYF)

1984’de kurulan AYF, Avrupa Birliği ekonomisinin kalkınmasına yönelik faaliyetleri kendisine amaç edinmiştir. AYF’ nun en önemli fonksiyonu Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere (KOBİ) finans sağlayan kurumlara portföy garantisi sağlaması ve KOBİ’lere destek olan risk sermayesi fonlarına yatırım yapmasıdır. AYF bu fonksiyonları yerine getirmek için çeşitli mali enstrümanlardan tahsis ettiği kaynakları, mali araçlar, bankalar, teminat kurum ve programları, risk sermayesi fonları kanalıyla KOBİ’ler ve yeni kurulan işletmelere aktarmaktadır (Özen, 2011: 181).

1.1.3 AB Yapısal Fonları

AB Yapısal Fonları’nın genel olarak amacı, AB’nin değişik bölgeler ve değişik sosyal toplulukları arasındaki eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik faaliyetlere mali destek sağlamak, ekonomik ve sosyal uyumun teşvik edilmesi amacıyla yönelik olarak faaliyette bulunmaktadır. AB yapısal fonlarını, temel olarak Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Avrupa Sosyal Fonu şeklinde sıralayabiliriz (Özen, 2011: 181-182).

1.1.3.1 Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu

Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, yapısal zorluklarla karşılaşılan alanların sosyo-ekonomik dönüşümü ve kalkınmada geri kalan bölgelerin yapısal uyumunu ve gelişimini teşvik etme hedefiyle 1975 yılında kurulmuştur. Sosyal devlet anlayışıyla bu sorunların azaltılması ve özellikle de bölgesel sosyo-ekonomik dengesizliklerin asgariye indirilmesi amacıyla, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ekonomilere çeşitli projeler yoluyla kaynak aktarmaktadır. Bu projelerin ise, KOBİ’lerin desteklenmesi, üretken yatırımların teşvik edilmesi, altyapının iyileştirilmesi ve yerel kalkınmanın hızlandırılması amaçlarına uygun olması gerekmektedir (Elçi, 2007: 43).

1.1.3.2 Avrupa Sosyal Fonu

AB’nin işgücü istihdam politikasının uygulanmasında en önemli araçlarından biri olan Avrupa Sosyal Fonu, KOBİ’lerin karşılaştığı önemli sorunlara uygun çözümler üretmektedir. Avrupa Sosyal Fonu ile özellikle geri kalmış bölgelerde iş gücü kalitesinin yükseltilmesi ve girişimciliğin teşvik edilmesine yönelik, uzun vadeli stratejik programlar ve projelere destek verilmektedir. Dolayısıyla bu fonun misyonu, işgücünün istihdamını ve topluluk içerisinde coğrafi ve mesleki dolaşımını kolay kılmak ve artırmaktır (Elçi, 2007: 52).

1.2 Diğer Yurtdışı Kredi Kaynakları

Diğer yurtdışı kredi kaynakları için, hükümet kredileri, özel kesimden sağlanan krediler ve uluslararası kredi kuruluşlarından sağlanan krediler şeklinde genel bir

sınıflandırma yapılabileceği gibi bu genel yaklaşımın yanında aşağıda verilen şekilde sınıflandırma yapmak da mümkündür;

- Hükümetler tarafından kullanılan kaynaklar,
- İhracat amacıyla finansman sağlayan kaynaklar,
- IBRD, IMF, IFC, IDB gibi fon transferlerine kaynak sağlayan organizasyonlar,
- Uluslar arası ticari banka kredileri
- Uluslar arası sermaye piyasası kaynakları,
- Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ) kaynakları,
- Ülke dışına kaymış ülke içi kaynakların tekrar ülke içine çekilmesi ile sağlanan kaynaklar (Todaro, 1983: 337).

1.2.1 Hükümet Kredileri

Uygulamada iki yanlı resmi kredi olarak da adlandırılan hükümet kredileri, gelişmekte olan bir ülke hükümetinin karşılıklı anlaşma ile genellikle gelişmiş bir ülke hükümetinden kullandığı uzun vadeli ve düşük faizli krediler olarak tanımlanabilir. Kredi ilişkisindeki tarafların karşılıklı anlaşması ile oluşan bu tür kredilerde, her iki tarafında belli amaç ve çıkarları bulunmaktadır. Finansman ihtiyacını karşılamak için kaynak temin etmekte zorlanan az gelişmiş veya gelişmekte olan bir ülke, hükümet kredileri ile belirli sektör veya proje için ihtiyaç duyduğu mali kaynakların sağlamayı amaçlamaktadır. Krediyi veren taraf ise faiz geliri elde ederken, elinde bulunan fon fazlasını da bu şekilde plase etmektedir.

Program finansmanına yönelik olarak kullanılabilen hükümet kredileri, proje finansmanlarına yönelik olarak da kullanılabilir. Proje finansmanına yönelik olarak kullanılan hükümet kredileri sıkı bir denetime tabi olup, ilgili projenin finansmanı için gerekli kaynakların tamamını karşılamaz. Ayrıca, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın (OECD) koşullarına göre, üye bir ülkenin başka bir ülkeye proje finansmanı amacıyla kredi sağlayabilmesi için, projenin ticari kaynaklardan finanse edilmesinin mümkün olmaması veya ticari bir amaca hizmet etmemesi gerekmektedir (Akkiraz, 1999: 52-54).

Hukuki ilişki taraflarının tamamını ülke hükümetlerinin oluşturduğu hükümet kredileriyle, ülkelerin dış ülke firmalarına kullandığı ülke kredilerini karıştırmamak gerekir. Ülke kredileri ABD, Japonya gibi ülkelerin, kendi ülkelerinden yapılacak ihracatın artırılması amacıyla, ithalatçı diğer ülke firmalarına aracılar vasıtasıyla kullandıkları kredilerdir. Bu tür kredilere aracılık eden İhracat Finansman Kuruluşlarının (Export Credit Agencies-ECA) diğer

finansman kuruluşlarından farkı, kendi ülke mallarının teşvik edilmesi amacıyla diğer kuruluşların üstlenmek istemedikleri riskleri üstlenebilmeleridir. Ülke kredilerine Global Sales Manager (GSM) ve Hermes Kredileri örnek verilebilir. GSM kredisi, ABD'nin tarım ürünlerinin ihracatına kredi garantisi sağlamak için, ABD Tarım Bakanlığı'nın ithalatçı firmaları finanse etmek amacıyla yürütmekte olduğu bir kredi programıdır. Hermes kredileri ise, Alman sermaye mallarının ihracatını finanse etmek amacıyla Euler Hermes isimli ihracat kredi kuruluşu tarafından düzenlenen kredilerdir.

1.2.2 Özel Kesim Kredileri

Kredi kullandıran tarafın hükümet ya da uluslar arası finansal bir kuruluş olmadığı özel kesim kredilerde, borcu kullandıran tarafta özel kurum, kuruluş veya kişiler bulunmaktadır. Ticari bankalar aracılığıyla, fon arz ve talebinin buluşturulduğu bu kredi türü, özellikle 1970'li yıllarda yaşanan finansal liberalizasyon süreci sonrasında yurt dışı kaynaklı kredilerde alternatif bir yöntem olmuştur.

Gelişmiş ülkelerdeki banka ve diğer özel kredi kuruluşlarının ellerinde biriken döviz niteliğindeki fonlar, finansal liberalizasyon sürecinin de sayesinde özel kesim kredi kuruluşlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle, 1973'den sonra petrol fiyatlarında görülen büyük artışlar nedeniyle ellerinde büyük fonlar biriken Arap ülkelerinin, Avrupa ve ABD'ye aktardıkları fonlar bu türdeki kredilerin ortaya çıkışına örnek verilebilir (Aksoy, 1983: 29).

1.2.3 Finansal Kuruluşlardan Sağlanan Krediler

II. Dünya savaşının sona ermesiyle birlikte, ekonomik buhranların tekrar yaşanmaması amacıyla, galip ülkeler tarafından birçok finansal kuruluş faaliyete geçirilmiştir. Amacı ekonomik buhranların tekrar yaşanmasını önlemek olan finansal kuruluşlar, kuruldukları dönemlerde gelişmekte olan ülkelere daha istikrarlı pazar ve işbirliği imkânı sağlamaya çalışmaktaydılar. Küreselleşme ve değişen dünya şartlarında kuruluş amaçlarının yanında çeşitli spesifik rollerde üstlenen bu kuruluşlar, sermayesine birçok ülkenin katıldığı, faaliyetlerinden birçok ülkenin faydalandığı uluslar arası kuruluşlar olarak tanımlanabilir.

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin kalkınması amacıyla çok yanlı kredi sağlayan kuruluşların başında, Dünya Bankası (World Bank-WB), Uluslararası Kalkınma Birliği (International Development Agency-IDA), Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası (Council of Europe Development Bank-CEB), Uluslararası Para Fonu(International Money Fund-IMF), İslam Kalkınma Bankası (Islamic Development Bank-IDB), Japon Uluslararası İşbirliği Bankası (JBIC), Fransız Kalkınma Ajansı (French Decelopment Agency-AFD), Asya Kalkınma Bankası (Asian Development Bank-ADB) gibi kuruluşlar gelmektedir. Bu kuruluşlarının ortak amaçları ise;

-Uluslararası ticarete ödeme güçlüklerinin ortadan kaldırılması ve uluslararası likidite sorunların giderilmesi,

-Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına katkıda bulunulması,

-Ekonomik birleşme, serbest ticaret ve işbirliği ilişkilerinin pekiştirilerek, dünya ekonomisinin de ve politikasında etkin bir konum kazanılması,

-Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi (Aktürk ve Güran, 1992: 27).

2. Türkiye’de Yurt Dışı Kaynaklı Kredilerin Önemi Ve Gelişimi

GOÜ ’de yurt dışı kaynak ihtiyacının ortaya çıkmasının temelinde, iç kaynakların bu ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemesi, sanayileşme ve kalkınmanın yüksek finansman gerektirmesi, bu ülkelerin ithal girdi bağımlısı olmaları, gelişen teknolojinin transferinden dolayı oluşan finansman ihtiyacı, bütçe ve ödemeler dengesi açıkları, savunma harcamaları gibi birçok neden yatmaktadır. Bu nedenlerin arkasında ise, düşük gelir düzeyi nedeniyle tasarrufların ve dolayısıyla yatırımların artırılmaması yer almaktadır.

Tipik bir gelişmekte olan ülke konumundaki Türkiye’de, ekonomik sorunların çözümünde Osmanlı Devleti’nden bu yana sıkça yurt dışı kaynaklardan yararlanmıştır. Osmanlı’da yükselme dönemlerinin bitmesi ile birlikte, artan finansman ihtiyaçları sonucu birçok kez dış kaynak kullanımı gündeme gelmiştir. Osmanlı’nın bozuk olan mali yapısının 1854 yılındaki Kırım savaşı ile birlikte daha da bozulması sonucu, Osmanlı ilk dış borç kullanımını yapmıştır. Bu ilk borçtan sonra sürekli artan borç birikimi, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla bu yeni devlete devredilmiştir. Osmanlı’dan devralınan bu borçlar, ilk dönemlerde Türkiye’nin dış kaynak kullanımına çekingen bir tavır izlemesine neden olmuştur. Ancak kurulan devletin ekonomik büyüme ve kalkınmasının sağlanması için, gerekli olan finansmanın sağlamaması 1933 yılında Türkiye’nin ilk borçlanma girişimini yapmasına neden olmuştur. Bu tarihten itibaren hızla artan dış kaynak kullanımı, özellikle 1973 yılında Bretton Woods sisteminin yıkılmasının beraberinde getirdiği liberalleşme hareketleri sonucu, Türkiye için kaçınılmaz bir finansman kaynağı olmuştur.

GOÜ’lerin finansman ihtiyacını karşılamak için kullandığı dış kaynaklar, kamu ve özel kesimin tarafından farklı amaçlara yönelik kullanılabilir. Kullanılan bu kaynakların ülke ekonomisine yansımaları, amaçları ve ülke içerisinde değerlendirilme şekillerine göre değişmektedir. Kamu giderlerinin karşılanması, yatırım finansmanı, dış ticaret dengesizliği gibi amaçlarla dış kaynak kullanımı yapan kamu sektörünün bu kullanımları, bütçe açık ve fazlalıklarına göre azalır artmaktadır. Özel sektörün dış kaynak kullanımına bakıldığında, kişilerin ve firmaların devlet gibi gelirlerini artırmak için dış borçlanma yaptıkları

görülmektedir. Borçlanma ile verim artışı sağlayıp, elde edilen gelirle sadece borçları ve faizleri ödemekle kalmayıp daha fazla gelir sağlama amacı güden özel sektörün, tüm GOÜ ekonomileri gibi Türkiye ekonomisi içinde önemi büyüktür (Bocutoğlu, 2009:152).

2.1 Türkiye’de Özel Sektör Kredilerinin Gelişimi Ve Vade Yapısı

Türkiye’nin sahip olduğu iç kaynaklar, ekonomideki mevcut sorunlarını çözmek için gerekli olan sermaye birikimini sağlamada yetersiz kalmaktadır. Türkiye’nin iç kaynaklarını artırması ise, birçok yapısal nedenden dolayı mümkün olmamaktadır. Tarihsel süreçte bu çıkmazın içerisinde ekonomik büyüme ve kalkınma sağlamak için ek kaynak arayışları sürekli artmıştır. GOÜ’de sermaye birikimini sağlamak adına sıkça başvurulmuş dış kaynak kullanımının, Türkiye’de de geçmişte günümüze artış gösterdiği görülmektedir.

Osmanlı devletinden buyana dış kaynak kullanımı yapan Türkiye’de, dönem koşulları ve uygulanan politikalar bu kullanımların düzeylerini belirleyen en önemli etkenler olmuştur. Özellikle 1970’li yıllarda yaşanan finansal liberalizasyon süreci ile birlikte, genel olarak bu kullanımlar miktarsal olarak artış seyri izlemiştir. Tablo 1, 2 ve 3’de Türkiye’de özel sektörün 2007 yılından bu yana kullanmış olduğu yurt dışı kaynaklı kredilerin seyri görülmektedir. Bu tablolarda da görüldüğü üzere; özellikle Türkiye’de özel sektörün kısa vadeli yurt dışı kaynak kullanımları artmaktadır. Bu kredilerin artış azalış seyrinin arkasında, dönemin koşulları ve bu koşullara göre uygulanan politikalar yer almaktadır.

Son yıllarda Türkiye’de değerlendirilen Türk Lirası nedeniyle, değer kaybeden para cinsinden borçlanıp, değerlendirilen para cinsinden aktiflere yatırım yapmak cazip hale gelmiştir. Özellikle bu dönemlerde merkez bankasının düşük enflasyon hedeflemesi için kullanmış olduğu para politikası araçlarından kur ve faiz bu yıllarda etkili olmuştur. Bu dönemde reel faizlerin yüksekliğinden kaynaklanan sermaye girişleri kurları düşürmüş ve döviz kuru da enflasyonu baskı altında tutmuştur. Döviz kurlarındaki düşüş ve reel faizlerin yüksekliği, yurt dışından borçlanmayı reel sektör için cazip hale getirmiştir. Ayrıca, BDDK tarafından bankaların döviz pozisyon açığını engellemek için koyduğu sınırlamalar nedeniyle, yeterince döviz kredisi verememeleri de ithalatçı firmaları dışarıdan borçlanma yoluna itmiştir (Küçük, 2008: 1).

Tablo 1: Özel Sektörün Yurt Dışı Kaynaklardan Sağladığı Kısa Vadeli Krediler Gelişimi (Ticari Krediler Hariç)

(ABD doları)	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Borçluya Göre Dağılım	8.581.661.482	10.640.819.436	6.611.739.829	19.113.828.162	25.346.500.392	31.248.937.731
I. Finansal	7.617.169.336	9.360.827.775	5.939.163.500	18.025.344.736	23.538.083.664	27.254.768.122
i- Bankalar (*)	7.147.130.179	8.965.265.602	5.658.584.516	16.961.905.301	22.163.885.062	26.034.735.507
- Krediler	7.147.130.179	8.965.265.602	5.658.584.516	16.961.905.301	22.163.885.062	26.021.192.846
- Tahvil	0	0	0	0	0	13.542.661
ii- Bankacılık Dışı Finansal Kuruluşlar	470.039.157	395.562.173	280.578.985	1.063.439.435	1.374.198.602	1.220.032.615
- Krediler	470.039.157	395.562.173	279.678.985	1.062.539.435	1.374.198.602	1.220.032.615
- Yabancı Sermaye Sayılan Krediler	0	0	900.000	900.000	0	0
- Tahvil	0	0	0	0	0	0
II- Finansal Olmayan	964.492.146	1.279.991.660	672.576.329	1.088.483.426	1.808.416.729	3.994.169.609
- Krediler	964.283.648	1.201.430.240	637.290.383	988.541.124	1.733.136.276	3.938.014.577
- Yabancı Sermaye Sayılan Krediler	208.499	78.561.420	35.285.946	99.942.302	75.280.452	56.165.032
- Tahvil	0	0	0	0	0	0
Alacaklıya Göre Dağılım	8.581.661.482	10.640.819.436	6.611.739.829	19.113.828.162	25.346.500.392	31.248.937.731
I. Resmî Alacaklılar	0	0	643.552	508.126.790	216.836.603	830.294.112
i- Hükümet Kuruluşları	0	0	0	105.320.636	123.248.589	48.518.815
ii- Uluslararası Kuruluşlar	0	0	643.552	402.806.154	93.588.014	781.775.297
- OPEC	0	0	0	0	0	0
- Avrupa Yatırım Bankası	0	0	0	356.006.154	91.528.014	70.757.557
- İslam Kalkınma Bankası	0	0	643.552	40.000.000	0	0
- Uluslararası Para Fonu	0	0	0	0	0	0
- Uluslararası Finans Kurumu	0	0	0	6.800.000	2.060.000	709.490.566
- Uluslararası Kalkınma Birliği	0	0	0	0	0	1.500.000
- Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası	0	0	0	0	0	0
- Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu	0	0	0	0	0	27.174
- Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	0	0	0	0	0	0
- Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası	0	0	0	0	0	0
II- Özel Alacaklılar	1.434.531.304	1.675.553.834	952.511.762	18.605.701.372	25.129.663.790	30.405.100.959
i- Yabancı Ticari Bankalar	677.067.504	935.887.995	505.716.678	17.444.626.220	23.207.184.067	28.151.803.591
ii- Yerleşik Bankaların Yurtdışı Şube ve İştirakleri	532.799.560	475.426.618	296.321.571	917.922.945	1.457.946.041	1.875.404.963
iii- Bankacılık Dışı Finansal Kuruluşlar	122.064.246	158.756.444	31.012.960	64.221.514	216.722.072	71.728.786
iv- Finansal Olmayan	102.599.993	105.482.777	119.460.553	178.930.693	247.811.610	306.163.620
III-Tahvil Alacaklıları	0	0	0	0	0	13.542.661
IV- Diğer (**)	7.147.130.179	8.965.265.602	5.658.584.516	0	0	0

Kaynak: TCMB, Dönemsel Veriler.

(*) Repo işlemlerinden doğan borçlar dahil değildir.

(**) Bankaların yurt dışından sağladığı kredi borcunun alacaklı toplamı, alacaklı dağılımının yapılmadığı 2007-2009 dönemi için 'Diğer' başlığı altında gösterilmiştir.

Tablo 1' ve 2'ye göre; genel olarak artış seyri gösteren kısa vadeli ticari ve ticari olmayan özel sektör dış kredi kullanımlarının, 2009 yılında azaldığı görülmektedir. 2008 yılında yaşanan küresel kriz etkisi ile dünya genelinde özel sektör kaynak bulmakta güçlük yaşamıştır. Küresel krizin bu olumsuz etkisini Türkiye ekonomisi de hissetmiş, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de özel sektör kredi bulmakta zorluk yaşamıştır. Nitekim 2008 yılındaki bu krizin etkileri, 2009 yılı verilerine yansımıştır. 2009 yılı ile birlikte tekrar toparlanmaya başlayan piyasalar ile birlikte, özel sektörün yurtdışı kaynak kullanımları tekrar artış göstermiştir.

Tablo 2: Özel Sektörün Yurt Dışı Kaynaklardan Sağladığı Ticari Krediler

(ABD Doları)	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Finansal Olmayan Kuruluşlar - Ticari Krediler	21.084.000.000	22.032.000.000	21.101.000.000	22.765.000.000	25.373.000.000	26.390.000.000

Kaynak: TCMB, Dönemsel Veriler.

Tablo 3: Özel Sektörün Yurt Dışı Kaynaklardan Sağladığı Uzun Vadeli Krediler Gelişimi

(ABD doları)	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Borçluya Göre Dağılım	122.310.957.148	141.311.952.786	128.772.962.924	119.426.208.111	126.346.475.746	137.575.568.050
I- Finansal	51.433.167.021	50.675.632.748	44.180.332.106	40.226.764.363	46.889.472.645	53.134.653.445
i- Bankalar	30.923.419.667	30.009.773.062	27.936.946.017	28.539.096.856	34.729.399.788	39.995.808.409
- Krediler	30.923.419.667	30.009.773.062	27.936.946.017	27.539.096.856	31.432.479.788	29.587.236.409
- Tahvil	0	0	0	1.000.000.000	3.296.920.000	10.408.572.000
ii- Bankacılık Dışı Finansal Kuruluşlar	20.509.747.354	20.665.859.686	16.243.386.090	11.687.667.507	12.160.072.857	13.138.845.036
- Krediler	20.260.204.720	20.183.896.101	16.069.390.245	11.520.496.625	11.860.337.322	12.763.782.873
- Yabancı Sermaye Sayılan Krediler	249.542.634	481.963.586	173.995.844	167.170.882	299.735.535	375.062.162
- Tahvil	0	0	0	0	0	0
II-Finansal Olmayan	70.877.790.127	90.636.320.038	84.592.630.818	79.199.443.748	79.457.003.101	84.440.914.605
- Krediler	67.480.207.635	85.546.006.532	78.517.048.666	72.746.841.192	73.731.291.628	76.897.599.245
- Yabancı Sermaye Sayılan Krediler	2.982.978.594	4.494.614.320	5.552.039.163	5.641.252.692	5.206.081.838	5.680.911.664
- Ticari Krediler	414.603.897	595.699.186	523.542.999	611.349.864	313.180.135	455.807.696
- Tahvil	0	0	0	200.000.000	206.449.500	1.406.596.000
Alacaklıya Göre Dağılım	122.310.957.148	141.311.952.786	128.772.962.924	119.426.208.111	126.346.475.746	137.575.568.050
I- Resmî Alacaklılar	5.665.560.572	6.985.340.641	8.117.252.935	9.449.967.302	11.772.376.757	12.304.730.907
i- Hükümet Kuruluşları	1.245.676.061	1.091.262.776	1.013.217.106	901.543.604	783.441.187	650.489.390
ii- Uluslararası Kuruluşlar	4.419.884.511	5.894.077.865	7.104.035.828	8.548.423.697	10.988.935.570	11.654.241.517
- Avrupa Yatırım Bankası	2.211.012.835	3.124.267.958	3.854.206.977	4.355.942.052	4.793.684.971	4.696.404.740
- Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası	64.188.050	119.161.415	130.363.619	189.061.806	248.451.625	276.311.088
- İslam Kalkınma Bankası	62.950.036	47.970.384	88.579.946	86.222.185	505.708.014	481.472.116
- Uluslararası Tanımsal Kalkınma Fonu	0	0	0	0	0	0
- Uluslararası Finans Kurumu	1.497.802.857	1.830.186.425	1.895.515.771	2.256.140.873	2.908.150.429	2.895.493.267
- Uluslararası Kalkınma Birliği	0	0	0	0	0	0
- Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	583.930.732	772.491.684	1.063.634.515	1.191.772.081	1.541.163.883	1.873.768.612
- Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası	0	0	71.735.000	469.284.700	991.776.649	1.430.791.694
II- Özel Alacaklılar	116.645.396.575	134.326.612.145	120.655.709.989	108.776.240.809	111.070.729.489	113.455.669.143
i- Yabancı Ticari Bankalar	70.360.464.954	75.243.495.472	67.716.206.715	62.074.542.878	66.899.476.697	66.349.415.428
ii- Yerleşik Bankaların Yurtdışı Şube ve İştirakleri	31.158.236.383	40.932.866.979	34.676.304.190	27.229.435.068	23.828.227.325	23.042.570.759
iii- Bankacılık Dışı Finansal Kuruluşlar	6.294.726.458	6.161.388.164	6.060.551.044	5.527.430.526	5.395.408.100	7.307.836.503
iv- Finansal Olmayan	8.831.968.780	11.988.861.531	12.202.648.041	13.944.832.337	14.947.617.366	16.755.846.453
III- Tahvil Alacaklıları	0	0	0	1.200.000.000	3.503.369.500	11.815.168.000

Kaynak: TCMB, Dönemsel Veriler.

Tablo 3’de, Türkiye’de özel sektörün yurtdışı kaynaklardan uzun vadeli olarak kullandığı kredilerin, 2007 yılından bu yana olan gelişimi görülmektedir. Uzun vadeli özel sektör kredi kullanımlarının da, kısa vadeli kredilerde olduğu gibi genel olarak artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir. Tabloya bakıldığında, 2008 yılındaki küresel krizin etkileri ile uzun vadeli kredileri kullanımlarının da 2009 yılında azaldığı görülmektedir. Ancak, uzun vadeli kredilerin riskinin kısa vadeli kredilere göre daha fazla olması sebebiyle, bu azalma 2010 yılında da devam etmiştir.

2.2 Sektörel Bazda Dağılımı

Türkiye’de özel sektörün yurtdışı kaynaklardan sağladığı, kısa vadeli kredilerin sektörel dağılımın görüldüğü Tablo 4’e göre; bu kredilerin önemli kısmının finansal kesim tarafından kullanıldığı görülmektedir. Özel kesimin yurtdışı kaynaklı kredileri kullanırken bankaların aracı olarak kullanılmasının bu durum üzerindeki etkisi büyüktür.

Tablo 4: Özel Sektörün Yurt Dışı Kaynaklardan Sağladığı Kısa Vadeli Kredilerin Sektörlere Göre Dağılımı (Ticari Krediler Hariç)

SEKTÖRLER (ABD Doları)	2007	2008	2009	2010	2011	2012
TOPLAM	8.581.661.482	10.640.819.436	6.611.739.829	19.113.828.162	25.346.500.392	31.288.937.731
I- FİNANSAL (K)	7.617.169.336	9.360.827.775	5.939.163.500	18.025.344.736	23.538.083.664	27.254.768.122
i- Bankalar	7.147.130.179	8.965.265.602	5.658.584.516	16.961.905.301	22.163.885.062	26.034.735.507
ii- Sigorta, Reasürans ve Emeklilik Fonları	858.590	162.114.131	15.740.274	9.207.029	8.219.718	131.887.812
iii- Holdingler	0	0	0	0	0	0
iv- Diğer (**)	469.180.567	233.448.042	264.838.711	1.054.232.406	1.365.978.884	1.088.144.803
II- FİNANSAL OLMAYAN	964.492.146	1.279.991.660	672.576.329	1.088.483.426	1.808.416.729	3.994.169.609
TARIM SEKTÖRÜ	0	0	1.362.822	1.457.940	4.471.176	1.295.556
A. Tarım, Ormanlık ve Balıkçılık	0	0	1.362.822	1.457.940	4.471.176	1.295.556
SINAI SEKTÖRLER	616.334.595	920.231.262	409.794.985	811.085.896	976.590.327	1.026.645.954
B. Madencilik ve Taşocaklığı	1.361.924	14.277.855	809.876	196.716.056	3.655.311	296.154.825
C. İmalat	614.511.370	903.027.129	388.853.631	567.882.667	947.564.922	689.572.398
CA. Gıda İçecek ve Tütün Ürünleri İmalatı	232.123.859	194.320.328	61.911.155	120.906.076	152.608.294	74.850.522
CB. Tekstil ve Giyim Eşyasaları İmalatı	35.052.023	22.941.076	22.628.634	29.676.559	51.085.665	28.574.700
CC. Deri ve İlgili Ürünleri İmalatı	2.347.480	0	0	0	0	12.936
CD. Ağaç ve Ağaç Ürünleri İmalatı	61.787	0	115.655	32.342	44.621	20.877
CE. Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı ve Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması	3.929.876	0	0	7.115.136	4.270	1.134.082
CF. Kokü Müre ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı	1.459.603	0	35.000.001	44.817.798	9.721.953	42.115.467
CG. Kimyasalları, Kimyasal Ürünleri ve Temel Eczacılık Ürünleri ile Malzemeleri	5.672.894	159.767.604	42.238.004	13.724.781	49.936.802	6.303.107
CH. Kauçuk ve Plastik Ürünleri İmalatı	12.381.692	23.661.933	7.249.476	18.665.807	16.197.738	12.944.211
CI. Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri İmalatı	4.899.837	9.511.162	9.855.614	6.654.191	6.922.477	6.619.682
CJ. Ana Metal Sanayi ve Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı (Makine Teçhizat Hariç)	110.052.675	220.783.218	102.872.068	125.448.359	187.373.805	109.664.153
CK. Makina ve Teçhizat (Başka Yerde Sınıflandırılmamış) İmalatı	186.404.672	187.162.121	40.935.968	37.216.131	2.058.545	1.238.760
CL. Bilgisayarları, Elektronik ve Optik Ürünleri İmalatı	6.807.350	1.416.600	199.243	38.951.817	343.250.730	316.304.149
CM. Ulaşım Araçları İmalatı	12.299.584	83.335.204	65.820.251	124.673.669	122.874.152	48.266.300
CN. Mobilya İmalatı ve Başka Yerde Sınıflandırılmamış Diğer İmalat Sanayi	1.218.039	128.281	27.562	0	5.485.864	41.463.451
D. Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtım	461.300	2.926.278	20.131.478	46.487.173	25.370.094	40.865.963
E. Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri	0	0	0	0	0	52.768
HİZMETLER SEKTÖRÜ	348.157.552	359.760.399	261.418.523	275.939.590	827.355.225	2.966.228.099
F. İnşaat	39.630.362	11.452.292	11.885.506	13.410.376	28.755.014	107.551.988
G. Toptan ve Perakende Ticaret	203.024.937	243.626.111	139.237.577	122.404.176	51.797.464	288.538.303
H. Ulaştırma ve Depolama	3.339.224	4.653.293	9.631.983	12.113.799	21.784.282	11.889.754
I. Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	103.700	66.124	1.700.136	248.383	225.577	229.212
J. Bilgi ve İletişim	98.611.325	98.611.325	98.611.325	101.125.603	380.813.744	562.744.095
L. Gayrimenkul Faaliyetleri	0	0	0	26.080	4.191.890	11.021.419
M. Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	3.395.610	1.351.253	265.657	17.711.993	247.921.084	1.195.050.400
N. İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	0	0	0	0	0	3.478.066
O. Kamu Yönetimi ve Savunma; Zorunlu Sosyal Güvenlik	0	0	0	0	0	0
P. Eğitim	0	0	0	0	0	0
Q. İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	42.092	0	0	0	32.955.737	35.198.970
R. Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme ve Spor	0	0	0	194.049	20.673.316	1.794.222
S. Diğer Hizmet Faaliyetleri	10.303	0	86.339	8.463.131	38.237.116	749.131.750
T. Hanehalklarının İşverenler Olarak Faaliyetleri; Hanehalkları Tarafından K	0	0	0	0	0	0
U. Uluslararası Örgütler ve Temsilciliklerinin Faaliyetleri	0	0	0	0	0	0

Kaynak: TCMB, Dönemsel Veriler

(**) Trustlar, fonlar ve benzeri mali varlıklar, Diğer finansal hizmet faaliyetleri (Sigorta ve emeklilik fonları hariç, finansal kiralama dahil) içermektedir.

Aynı tabloya göre, Türkiye’de finansal olmayan kesimde yurtdışı kaynaklı kredi kullanımının ağırlıklı olarak, imalat ve toptan ticaret sektörlerinde kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 5’de, Türkiye’de özel sektör uzun vadeli dış kredi kullanımlarının kısa vadeli dış kredi kullanımlarının aksine, ağırlıklı olarak finansal olmayan kesim

tarafından yapıldığı görülmektedir. Uzun vadeli kredilerinde önemli kısmının finansal kesimde bankalar, finansal olmayan kesimde ise imalat sektörü tarafından kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 5: Özel Sektörün Yurt Dışı Kaynaklardan Sağladığı Uzun Vadeli Kredilerin Sektörlere Göre Dağılımı

SEKTÖRLER (ABD DOLARI)	2007	2008	2009	2010	2011	2012
TOPLAM	122.310.957.148	141.311.952.786	128.772.962.924	119.426.208.111	126.346.475.746	137.575.568.050
I- FİNANSAL (K)	51.433.167.021	50.675.632.748	44.180.332.106	40.226.764.363	46.889.472.645	53.134.653.445
I- Bankalar	30.923.419.667	30.009.773.062	27.936.946.017	28.539.096.856	34.729.399.788	39.995.808.409
ii- Sigorta, Reasürans ve Emeklilik Fonları	5.577.531	6.928.303	3.316.963	1.800.528	1.798.923	149.132.458
iii- Holdingler	9.548.676.948	9.365.408.183	8.695.337.534	5.779.785.688	5.074.704.794	4.463.199.988
iv- Diğer (**)	10.955.492.876	11.293.523.200	7.544.731.593	5.906.801.290	7.083.569.140	8.526.512.590
II- FİNANSAL OLMAYAN	70.877.790.127	90.636.320.038	84.592.630.818	79.199.443.748	79.457.003.101	84.440.914.605
TARIM SEKTÖRÜ	247.560.064	387.959.142	450.134.268	627.631.431	630.178.966	613.707.189
A. Tarım, Ormançılık ve Balıkçılık	247.560.064	387.959.142	450.134.268	627.631.431	630.178.966	613.707.189
SİNAİ SEKTÖRLER	31.270.732.683	40.588.184.310	38.077.309.060	35.479.984.125	34.276.020.203	33.640.493.821
B. Madencilik ve Taşocaklığı	2.828.648.514	3.861.508.241	3.667.232.252	3.290.491.807	2.663.301.555	2.351.761.888
C. İmalat	23.987.238.891	28.906.037.676	25.577.136.759	23.158.455.990	22.760.572.007	22.513.930.862
CA. Gıda, İçecek ve Tütün Ürünleri İmalatı	3.857.832.499	6.323.020.252	5.684.240.252	4.730.455.686	4.474.020.883	4.310.545.704
CB. Tekstil ve Giyim Eşyasaları İmalatı	3.322.816.169	3.419.406.754	2.917.227.600	2.999.848.266	3.324.630.574	3.033.926.806
CC. Deri ve İlgili Ürünleri İmalatı	58.087.143	74.649.655	60.752.035	84.877.859	103.767.207	129.365.832
CD. Ağaç ve Kağıt Ürünleri İmalatı	594.274.438	603.991.132	292.332.461	244.785.195	211.664.191	287.724.056
CE. Adıç ve Adıç Ürünleri İmalatı ve Kayıtlı Medyanın Basılması	1.110.288.505	1.097.838.108	830.773.181	760.208.894	640.474.016	566.244.560
CF. Kök Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı	410.857.352	312.641.987	467.854.022	550.929.264	478.313.343	1.408.158.077
CG. Kimyasalları, Kimyasal Ürünleri ve Termel Eczacılık Ürünleri	1.991.853.660	2.288.717.189	2.020.425.955	1.744.687.803	1.730.444.877	1.896.633.531
CH. Kauçuk ve Plastik Ürünleri İmalatı	873.105.113	1.098.848.603	955.048.661	954.433.017	914.443.316	848.965.873
CI. Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri İmalatı	1.740.046.374	1.965.122.320	1.837.972.854	1.450.718.654	1.229.310.333	972.187.169
CJ. Ana Metal Sanayi ve Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı (Ma	4.197.239.137	4.768.847.879	4.405.151.397	3.942.182.746	3.996.039.623	3.615.262.023
CK. Makina ve Teçhizat (Başka Yerde Sınıflandırılmamış) İmalatı	1.322.458.872	1.546.959.848	1.029.127.382	778.683.148	564.500.829	424.588.627
CL. Bilgisayarlar, Elektrik-Elektronik ve Optik Ürünleri İmalatı	1.636.390.950	2.088.293.027	2.008.844.913	2.157.916.674	2.555.433.328	2.369.692.545
CM. Ulaşım Araçları İmalatı	1.276.419.557	2.980.423.411	2.824.173.398	2.569.128.586	2.343.286.651	2.322.394.093
CN. Mobilya İmalatı ve Başka Yerde Sınıflandırılmamış Diğer İmal	325.569.122	337.277.511	243.212.647	189.600.199	194.242.585	327.241.965
D. Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtım	4.130.868.059	7.591.453.965	6.682.051.627	8.969.881.730	8.848.921.890	8.770.338.876
E. Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Fa	323.977.219	229.184.428	150.888.422	61.554.598	3.224.750	4.462.194
HİZMETLER SEKTÖRÜ	39.359.497.379	49.660.176.586	46.065.187.489	43.091.828.193	44.550.803.933	50.386.713.596
F. İnşaat	6.694.051.298	8.189.542.725	7.753.230.374	7.065.471.733	6.940.084.262	6.630.719.157
G. Toplam ve Perakende Ticaret	7.769.380.010	9.066.467.534	6.286.467.654	4.968.058.912	4.354.521.005	3.903.359.870
H. Ulaştırma ve Depolama	7.836.825.368	9.670.526.727	9.056.963.888	9.724.203.669	11.531.795.236	12.339.268.190
I. Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	2.759.055.961	3.176.492.519	2.972.184.669	2.429.339.770	2.078.833.229	1.831.180.053
J. Bilgi ve İletişim	6.885.750.957	6.098.585.614	5.831.551.130	5.706.124.261	6.137.160.836	6.778.079.085
L. Gayrimenkul Faaliyetleri	2.706.018.303	3.760.845.419	3.905.311.191	3.935.205.288	3.680.496.262	3.496.378.753
M. Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	2.390.973.066	6.707.842.720	7.611.529.491	6.672.878.546	7.250.989.630	10.747.113.355
N. İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	610.731.786	656.845.191	566.991.427	453.675.239	469.544.459	533.904.409
O. Kamu Yönetimi ve Savunma; Zorunlu Sosyal Güvenlik	0	0	0	0	0	2.700.000
P. Eğitim	173.188.367	129.822.562	107.251.654	85.881.595	83.240.062	124.509.827
Q. İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	750.067.437	955.950.521	833.852.456	805.019.044	839.072.778	797.616.996
R. Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme ve Spor	521.676.875	493.528.986	404.763.359	269.912.512	180.539.353	154.625.921
S. Diğer Hizmet Faaliyetleri	259.268.420	753.207.623	734.666.943	975.608.101	995.128.033	2.846.850.135
T. Hanehalkının İşverenler Olarak Faaliyetleri; Hanehalkı	2.509.561	437.648	443.553	409.762	398.787	407.845
U. Uluslararası Örgütler ve Temsilciliklerinin Faaliyetleri	0	0	0	0	0	0

Kaynak: TCMB, Dönemsel Veriler.

(**) Trustlar, fonlar ve benzeri mali varlıklar, Diğer finansal hizmet faaliyetleri (Sigorta ve emeklilik fonları hariç, finansal kiralama dahil) içermektedir.

3. Özel Sektörün Yurt Dışı Kaynaklı Kredi Kullanımlarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri

GOÜ' de sermaye birikimi, teknoloji düzeyi ve nitelikli insan gücü yetersizlikleri kalkınmanın finansmanına yönelik olarak dış kaynak kullanımını zorunlu kılmaktadır. Gelişmekte olan ülke konumundaki Türkiye'de de geçmişten günümüze süregelen ve sürekli artmakta olan dış kaynak kullanımı, ülke ekonomisi üzerinde dolaylı, dolaysız pek çok etkiye bulunmaktadır. Özellikle dış borç şeklinde

gerçekleşen kaynak kullanımının ekonomi üzerinde yatacağı etkiler, ekonominin içinde bulunduğu koşullara ve o borcun koşulları ile ilgilidir. Dış borcun faiz oranı, ödeme süresi, vade yapısı, ülkeye, mala ya da teknolojiye bağlı olup olmaması gibi koşullar, dış borcun ekonomide yaratacağı etkilerin belirleyicisi durumundadır (Eker, 1994:232).

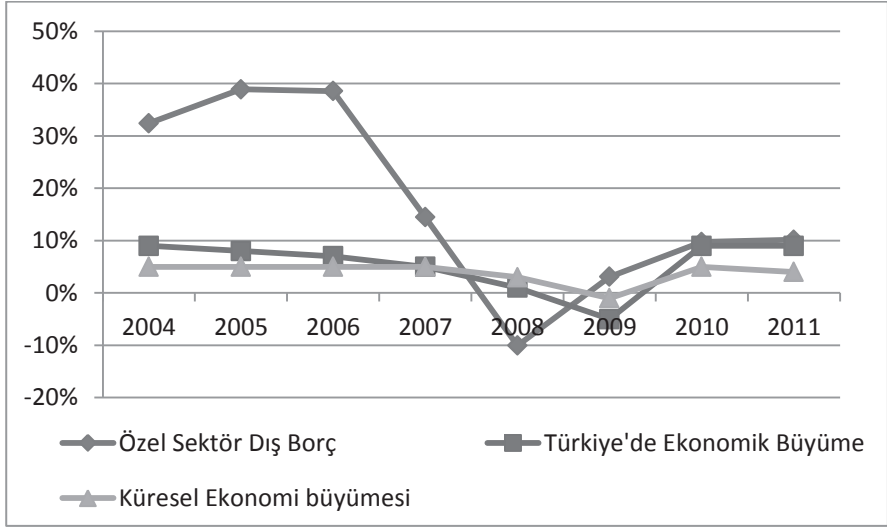
3.1 Dış Kaynakların İktisadi Büyüme Etkisi

Bir ekonominin üretim kapasitesinin artması anlamına gelen iktisadi büyüme, GSMH (Gayri Safi Milli Hâsıla), GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla) ya da kişi başı GSMH' daki artış ile hesaplanabilir. GSMH, bir ekonomide bir yıl içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam değeri iken, GSYİH sadece ülke sınırları içinde üretilen mal ve hizmet toplamını ifade etmektedir. Gelişmekte olan ekonomiler üretim kapasitelerini artırmada, teknoloji yetersizliği, yurtiçi tasarruf yetersizliği, dış ticaret açığı gibi sorunlarla mücadele etmek zorundadırlar. GOÜ bu sorunlarla mücadelede ek kaynaklara ihtiyaçları vardır ve bu kaynakları dışarıdan borçlanarak elde ederler.

Dış kaynaklar GOÜ' de sermaye birikimini artırması nedeniyle, bu ülkelerdeki alt yapı ve üst yapı yatırımlarını artırmaktadır. Artan yatırımlar milli gelir, üretim ve ihracat hacminin de çarpan mekanizması ile artmasını sağlar. Bu zincire göre, ekonomik büyüme sağlamak için finansman ihtiyacını dışarıdan sağlayan bir GOÜ, elde ettiği kaynakları verimli yatırımlarda kullandığında çarpan katsayısı kadar amacına ulaşabilecektir. Çarpan katsayısının büyüklüğü dış kaynağın ekonomideki etkisini artırırken, ülkenin döviz ihtiyacının da sağlanması ekonomik büyümeye ayrıca katkı sağlamaktadır (Altın, 2003: 71-72).

Şekil 2'de 2004 yılından bu yana, Türkiye'de özel sektörün yurtdışı kaynaklardan kullandıkları krediler ve hem ülke hem de küresel ekonomilerdeki büyüme gelişimi görülmektedir. Finansal entegrasyonun hızla yayıldığı günümüzde, ekonomilerdeki olumlu ya da olumsuz her gelişmeden tüm dünya ekonomileri etkilenmektedir. Nitekim tabloda Türkiye ekonomisindeki büyüme oranları ile küresel ekonomi büyüme oranlarının paralellik gösterdiği görülmektedir. Ülke ekonomisi 2004 yılından sonra genel olarak küçülürken 2008 yılında dünyada patlak veren küresel kriz, 2009 yılında küresel ekonomiyle beraber Türkiye ekonomisinde büyüme oranlarının dibe vurmasına neden olmuştur. 2009 yılından sonra tekrar artışa geçen büyüme oranları, 2010 yılında Avrupa'da yaşanan finansal sıkıntı ile beraber tekrar azalmaya başlamıştır.

Şekil 2: Türkiye’de Özel Sektörün Yurtdışı Kaynaklı Kullandığı Krediler ile Ülke ve Küresel Ekonomi Reel GSYİH Değişimi (% Değişim)

Kaynak: TCMB, Dönemsel Veriler. Hazine Müsteşarlığı, Veri Dağıtım Sistemi.

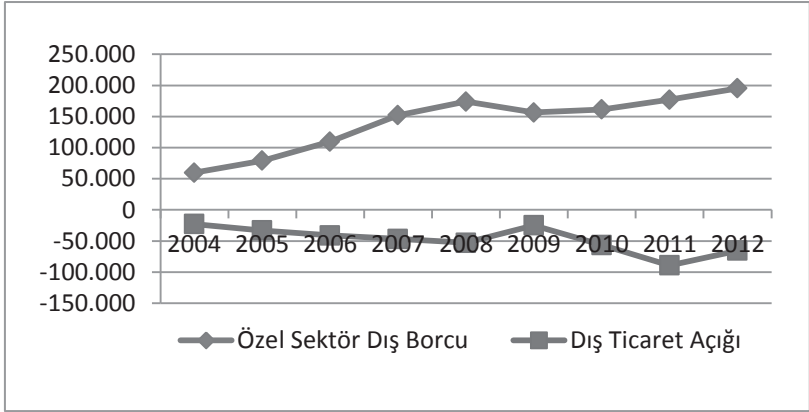
Aynı tabloya Türkiye’de özel sektör ile büyüme arasındaki iliŐki ačíŐından bakıldığında, kredi kullanımlarındaki deđiŐimin ekonomik büyüme üzerine etkisi olduğu söylenebilir. GOÜ’ler de büyüme ve kalkınma yolunda özellikle yatırımların finansmanı için dıŐ kaynaklar önem arz etmektedir. Türkiye’de de iç tasarruf yetersizliği artırılmayan kaynaklar, özel sektörün finansman ihtiyacını karşılamaya yetmemektedir. Bu genel nedenle dıŐ kredi kullanımı yapmak zorunda olan özel sektörün, kredi kullanımları dünya konjonktürüne göre dalgalanmaktadır. Őekil 2’ de 2006 yılına kadar artış gösteren kredilerin, bu yıldan sonra azaldığı ve 2008 yılında en düşük seviyeye gerilediği görölmektedir. 2008 yılında dünya ekonomilerini etkisi altına alan küresel kriz, kaynak fazlası olan ölkelerin risk algısını yükseltmiŐ ve kaynak kullandırmalarının azalmasına neden olmuŐtur. Bu dönemde ülke dıŐından kaynak bulmada zorlanan özel sektörün finansman ihtiyacı talep yetersizliği ile de birleŐince, ülke ekonomisi durgunluk sürecine girmiŐ ve bu durgunluk 2009 yılında büyüme oranlarına da yansımıŐtır.

3.2 Dış Kaynakların Dış Ticaret Etkisi

GOÜ kredi piyasaları üzereni çalışmalar yapan Tornell ve Westermann, bu ekonomiler için dış ticarete konu olan sektörler ile dış ticarete konu olmayan sektörler ayırımını yapmışlardır. Yurt içinde banka kredilerinin sınırlandırılması durumunda dış ticarete firmalar yurt dışından borlanabilmekte, dolayısıyla da kredi

sınırlandırmalarından fazla etkilenmemektedirler. Ülkelerin dış kaynaklar yoluyla sağladığı döviz girdileri özellikle uzun dönemde ihracatın artırılması yönünde etkiler doğurduğu sürece dış ticaret dengesi üzerinde olumlu etkiler meydana getirir.

Şekil 3: Özel Sektörün Yurtdışı Kaynaklardan Kullandığı Krediler ile Dış Ticaret Açığı (Milyon ABD Doları)

Kaynak: TCMB, Dönemsel Veriler

Cari işlemler açıklarının oluşmasındaki en önemli etken dış ticaret açıklarıdır ve dış ticaret açıkları bütçe açıkları ile paralel bir seyir izlemektedir. Dış ticaret açıklarının, cari işlemler açığı ile beraber ödemeler dengesinde olumsuz etki yaratması, dış kaynaklara ihtiyacı artırmaktadır. Günümüzde yoğun biçimde başvurulan finansman yöntemlerinden biri olan dış kaynak kullanımı ülke ekonomisinin finansal olarak dışa açıklığı ve bağımlılığına paralel olarak kırılganlığının da artması sonucu yaratabilmektedir. İç kaynak yetersizliği nedeniyle dış kaynak kullanımı yapan ülke, bu kaynakları verimli yatırımlarda kullanmadığında, ödemeler dengesi uzun vadede olumsuz yönde etkilenecektir (Bakkal ve Oktayer, 2003: 217).

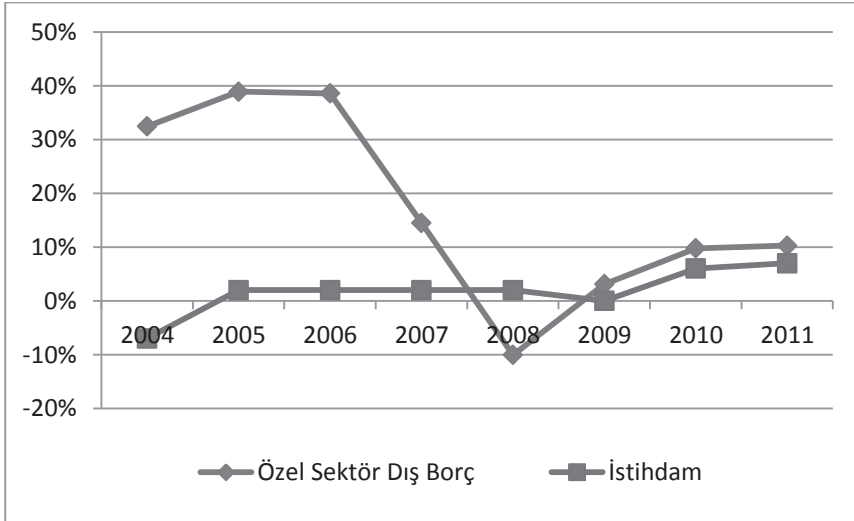
Şekil 3’de Türkiye’de 2004 yılından 2008 yılına kadar artış gösteren özel sektör dış kredi miktarı ile birlikte dış ticaret açığının arttığı, azaldığı dönemlerde ise dış ticaret açığının da azaldığı görülmektedir. GOÜ özelliği taşıyan Türkiye, ithal girdi bağımlısı bir ülke olması nedeniyle yıllarca dış ticaret açığı sorunu ile uğraşmıştır. İhracatı ithalatına bağlı olan Türkiye’de, ülke içi tasarrufların artırılmaması finansman konusunda da ülkenin yurtdışına bağımlılığını artırmıştır. Dolayısıyla dış ticaret açıklarının artması, Türkiye’de özel sektör kredilerinin arttığı dönemlerde, bu kredilerin üretimin finansmanında kullanılmasının doğal sonuçlarından biridir.

3.3 Dış Kaynakların İşgücü Ve Gelir Dağılımı Etkisi

Yurt dışı kaynak kullanımının ülke ekonomilerine birçok olumlu etkisi olabilmektedir. Dış kaynaklar olumlu etkilerinin yanında, ülke ekonomisine her Şeyden önce bir borç yükü getirmektedir ve bu yükün toplumu oluşturan bireyler üzerindeki dağılımı oldukça önemlidir. Alvin Harvey Hansen, ‘‘Borç bir kez ortaya çıktıktan sonra, amacı ne olursa olsun, istihdam ve gelir dağılımı üzerinde etki gösterecektir’’ (Őeker, 2006: 86).

GO’ de hedeflenen kalkınma düzeylerine ulaşılabilmesi için mevcut üretim kapasitelerinin artırılması zorunlu bir koőuldu. Üretim artışlarının istenen seviyelere getirilmesi yatırımlarla doğrudan iliőekli olup, bu ekonomilerde yatırım miktarının artırılması gerekmektedir. Yatırımların kaynağı durumundaki yurti tasarrufların yetersiz olması sonucu, bu ülkelerdeki yatırımlar dış kaynak kullanılarak finanse edilmektedir. Ülkede verimli yatırımların artırılması, yeni istihdam olanaklarının doğması ve gelir dağılımının olumlu yönde etkilenmesi anlamına gelmektedir.

Şekil 4: Özel Sektörün Yurtdışı Kaynaklardan Kullandığı Krediler ve İstihdam Gelişimi(%)

Kaynak: TCMB, Dönemsel Veriler. Hazine Müsteşarlığı, Veri Dağıtım Sistemi.

Türkiye’de tasarruf yetersizliği nedeniyle artırılamayan yatırımlar, ülkenin büyüme ve kalkınma hedeflerini gerçekleőtirmesi açısından çok önemlidir. Özel

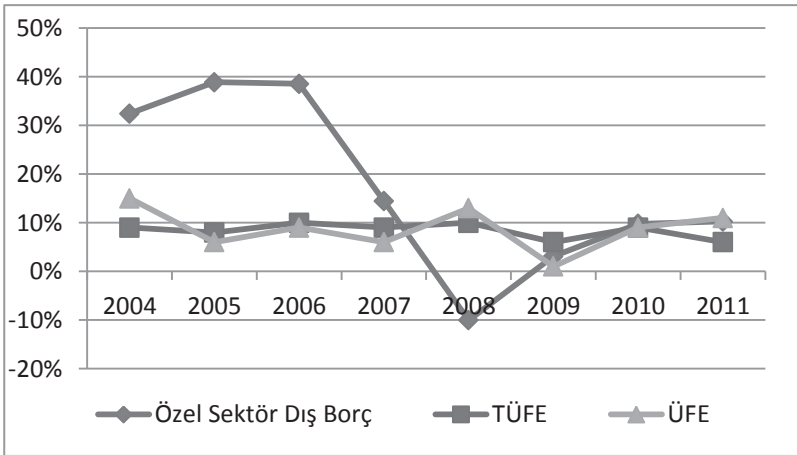
sektörün yatırım finansmanı amacıyla yurtdışı kaynaklı kredi kullanması, Türkiye’de yatırımların artması ve dolayısıyla yeni iş olanakları anlamına gelmektedir. Şekil 4’de, 2004 yılından sonra özel sektörün dış kredi kullanımları ve istihdam miktarlarındaki değişim görülmektedir. Bu kredilerin arttığı dönemlerde ülkede istihdam miktarlarının da arttığı, kredilerin azaldığı dönemlerde ise istihdamın bu azalışa genel olarak ayak uydurduğu görülmektedir.

3.4 Dış Kaynakların Fiyatlar Genel Düzeyine Etkisi

Özel sektör tarafından kullanılan yurtdışı kaynaklı kredilerin verimli yatırımların finansmanında kullanılması sonucu, üretim kapasitesi artış, üretim maliyetleri ise azalış eğilimi gösterecektir. Azalan üretim maliyetleri, fiyatlara etki ederek talep miktarını artırıcı yönde bir fiyatlandırma imkânı doğurur. Artan talebin karşılanması için mevcut işletmelerin kapasitelerini artırmaları ve aktif olmayan işletmelerin de faaliyete geçmesi gerekir. Bu gelişmeler ülkede ekonomik büyüme ve gelişmeyi olumlu yönde etkiler (Altın, 2003: 72).

Özel sektörün kullandığı yurtdışı krediler, eğer yatırım teşviklerinin yetersizliği veya tüketim eğiliminin yüksek olması gibi nedenlerle verimsiz alanlara kayarsa, bu süreç yurtiçi fiyatlar genel düzeyinin artması (Enflasyon) ile sonuçlanacaktır. Ayrıca, gelen kaynakların kısa vadede üretime katkı sağlamayacak yatırımların finansmanında kullanılması da ekonomiye enflasyonist etki yaratacaktır.

Şekil 5: Özel Sektörün Yurtdışı Kaynaklardan Kullandıkları Krediler, TÜFE ve ÜFE Seyri (%)

Kaynak: TCMB, Dönemsel Veriler. Hazine Müsteşarlığı, Veri Dağıtım Sistemi.

Şekil 5’de, dönemler itibariyle özel sektörün yurt dışı kaynaklı kredileri ve bu dönemlerdeki enflasyon gelişimleri görölmektedir. Özel sektör kredilerin kullanıldıkları dönemlerde tüketim amaçlı kullanılması, kısa vadede üretime katkı sağlayacak yatırımlara finanse edilmemesi ekonomide enflasyonist etki yaratacaktır. Bu durumdan anlaşılacağı üzere, özel sektörün yurtdışı kaynaklı kredilerinin ekonomide enflasyonist ya da deflasyonist etki yaratması, kullanıldığı alana göre değişmektedir. Şekil 5’e göre, ekonomideki özel sektör dış kredileri ile hem maliyet hem de talep enflasyonu arasında zıt hareket ettiği görölmektedir. Bu durum Türkiye’ye de yurt dışı kredileri genel olarak verimli alanlara kaydığı şeklinde yorumlanabilir.

4. Özel Sektör Kredileri İle Büyüme Ve Cari Açık Arasında Nedensellik İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Ekonomik Uygulama

4.1 Uygulama Amacı Ve Literatür Özeti

Yurtdışı kaynak kullanımının büyüme ve cari açığa olan etkisi altında literatür incelendiğinde, bu konunun son yıllarda dikkat çekici bir hal aldığı görölmektedir. Özellikle kalkınma ve büyüme sorununun çözümü aşamasında GOÜ’ de göreceli olarak daha önemli olan bu konuda, hem teorik hem de uygulamalı birçok araştırma yapılmıştır. Özellikle, daha makro nitelik taşıyan dış borç ve büyüme ilişkisi Keynesyen paradigmanın esasını oluşturmaktadır.

Keynes, GOÜ’ in büyüme sürecinde ekonomik yapılarında eksiklikler olduğunu ve dış kaynakların, ekonomik büyüme konusunda önemli katkıları olacağını savunmuştur. Keynes’ den sonra bu konuyu araştıran Horrad-Domar’ın dinamik büyüme modeli, Keynes’in teorisinin uzun dönemli kullanımı niteliğindedir. Horrad-Domar büyüme modeli, bir ekonomide yatırım-tasarruf düzeyi ve büyüme oranı arasında yakın bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Bu modele göre, kaynak yetersizliği sorunu nedeniyle büyüme için gerekli olan sermaye birikimini sağlayamayan GOÜ’ de, dış kaynaklar yurtiçi tasarruflara ek kaynak oluşturacak ve yatırımları artıracaktır (Kara, 2001: 96-97).

Chenery ve Strout ekonomik büyümeyi sağlamada, yatırım-tasarruf düzeyindeki artışın önemli katkı sağlayacağı görüşünü destekleyici çalışmalar yapmışlardır. GOÜ’in yapısal değişim ihtiyaçları üzerinde duran Chenery ve Strout, yatırım-tasarruf oranlarının artışıyla yeni sosyal dinamiklerin oluşacağı, kalifiye insan kaynaklarının yetiyeceği, yeni teknolojilerin kullanımı ile ekonomide üretim kapasitesinin artacağını savunmuşlardır. Chenery ve Strout’a göre, dış kaynaklar sadece ülkede sermaye birikimine katkı yapmakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda ülkenin döviz sıkıntısını da giderecektir (Bowles, 1987: 789).

Dış kaynakların ekonomik büyüme olumlu katkısının olduğunu savunan araştırmacılar yanında, dış kaynakların büyümeyi olumsuz etkilediği konusunda da birçok araştırma bulunmaktadır. Griffin ve Enos (1970) dış borçların, ekonomik

büyüme olumsuz etkilediğini savunan araştırmacılara öncülük etmişlerdir. Griffin ve Enos (1970) dış borçların yatırım dağılımını çarpıklığa yol açarak, sermaye/hasıla katsayısını yükselttiğini ve borç alan ülkelerin yurtiçi tasarruf düzeyini azalttığını ileri sürmüşlerdir. Griffin ve Enos bu tezlerini desteklemede zaman serisi ve kesit analizlerini analiz olarak kullanmışlardır. 15 Afrika ve Asya üzerinde kurulan hipotezi test etmişler ve dış borçlarla GSMH' daki büyüme arasında uyumlu bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Griffin ve Enos' un dış borçların ekonomik büyüme olumsuz etkilediği yönündeki sonuçlarına, Papenek (1973), Mosley (1980) gibi birçok araştırmacı yaptıkları çalışmalar ile katılmışlardır (Griffin, 1970: 313-327).

İktisat literatürü incelendiğinde, yurtdışı kaynaklı borçların ekonomik büyüme üzerine olan etkilerini araştıran çalışmaların, cari açığa etkilerini araştıran çalışmalara göre daha yoğun olduğu görülmektedir. Dış borçların ekonomik büyümeye etkisi üzerine yapılan araştırmalarda olduğu gibi, cari açığa etkisi için yapılan çalışmalarda da birçok görüş bulunmaktadır. Araştırmaların geneli ise, toplam dış borçlardan cari açığa doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ancak, tüketici kredilerinden cari açığa doğru nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Türkiye ekonomisi üzerine yapılan bu uygulama çalışmasında, Türkiye'de bankaların özel sektöre kullandırdıkları krediler ile büyüme ve cari açık arasında bir ilişkinin varlığı ve yönü araştırma konusu yapılmıştır.

4.2 Uygulama Kapsamı Ve Analiz Sonucu Değerlendirmesi

GOÜ' de büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesi için, mevcut sermaye birikiminin artırılması gerekmektedir. Geçmişten bu yana yurtiçi kaynakların yetersizliği nedeniyle artırılamayan sermaye birikiminin, nasıl artırılacağı konusunda birçok araştırma yapılmıştır. GOÜ' in kaynak yetersizliği sorunlarını çözmek için, yurtdışı kaynaklardan yararlanmaları sıkça rastlanan bir çözüm olmuştur. Ancak, bu çözümün ekonomilere olan etkilerinin olumlu olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Çalışmamızda, Türkiye'de bankaların yurtdışı yükümlülüklerinin ekonomiye olan etkileri araştırma konusu yapılmıştır. Bu araştırma için iki model kurulmuş olup, ilk modelde yurtdışı kaynaklı banka kredilerinin büyüme etkisi, diğer modelde ise yurtdışı kaynaklı banka kredilerinin cari açık etkisi araştırılmıştır.

Çalışmada banka kredileri ile büyüme ve cari denge arasındaki ilişki için 1999:Q1-2012:Q3 dönemlerini kapsayan üçer aylık zaman serileri kullanılmıştır. Her iki modelde kullanılan verilerin tamamı, TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) veri tabanından temin edilmiştir. Veri setinde 1998 cari fiyatları ile hesaplanmış Reel GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla), ödemeler bilançosu Cari Denge kalemi ve yine ödemeler bilançosu içerisinde yer alan bankaların yurtdışı yükümlülükler kalemi verilerinin yüzde değişimleri kullanılmıştır.

Zaman serileri kullanılarak yapılan çalışmalarda durağanlık şartının olması ön koşuldur. Durağanlık; sabit ortalama, sabit varyans ve seriye ait iki değer arasındaki farkın zamana değil, yalnızca iki zaman değeri arası farka bağlı olması şeklinde ifade edilmektedir. Zaman serileri, deterministik veya stokastik bir trendin varlığı nedeniyle durağanlık niteliğine sahip olmayabilirler. Durağan olmayan serilerin varyansı ve ortalaması zamana bağlı olarak değişmekte ve zaman sonsuza ilerledikçe varyans da sonsuza gitmektedir. Granger nedensellik testi yapabilmek için gerekli testler yapılmış, zaman serilerin durağanlık analizi için Birim Kök Testi yapılmıştır. Daha sonra ise uygun gecikmeler ile Granger nedensellik testi ile değişkenler arasındaki nedensellik araştırılmıştır. Nedensellik testi iki değişken arasında sebep sonuç ilişkisinin olup olmadığını, varsa bu ilişkinin yönünün nasıl olduğunu test etmek amacıyla yapılmıştır.

MODEL I:

$$*Y=b_0+b_1X_0$$

**Y=Reel GSYH yüzdesel değişimi*

**X₀= Türkiye'de ödemeler bilançosunda bankaların yurtdışı yükümlülükleri yüzdesel değişimi*

$$GSYH = 0.001169914015 * BANKA + 4.101704369$$

$$(Y) \quad (X_0) \quad (b_0)$$

Türkiye'de büyüme ile banka yükümlükleri arasında Granger Nedensellik Testi Sonucu;

Lags: 5

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
BANKA does not Granger Cause GSYH	50	5.58566	0.0006
GSYH does not Granger Cause BANKA		1.61771	0.1782

MODEL II:

$$*Y=b_0+b_1X_0$$

**Y=Cari Denge yüzdesel değişimi*

**X₀= Türkiye'de ödemeler bilançosunda bankaların yurtdışı yükümlülükleri yüzdesel değişimi*

$$CAR_DENG E = 0.157784662 * BANKA + 103.2434732$$

$$(Y) \quad \quad \quad (X_0) \quad \quad \quad (b_0)$$

Türkiye’de büyüme ile banka yükümlükleri arasında Granger Nedensellik Testi Sonucu;

Lags: 1

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
BANKA does not Granger Cause CAR_DENG E	54	0.08204	0.7757
CAR_DENG E does not Granger Cause BANKA		0.33551	0.5650

Model I için yapılan analiz sonuçlarına göre;

Türkiye’de büyüme ile banka kredileri arasında yapılan Granger Nedensellik testi sonuçlarında, ilk hipotezde prob değeri %5’den küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilebilir. Dolayısıyla, ilgili dönemlerde Türkiye’de bankaların yurtdışı yükümlülüklerinden büyümeyle doğru bir nedensellik ilişkisi vardır. Türkiye’de bankaların yurtdışı kaynak kullanımlarındaki artışlar, ülkede ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir. Aynı testte büyümeden bankaların yurtdışı yükümlülüklerine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Model II için yapılan analiz sonuçlarına göre;

Türkiye’de cari denge ile banka kredileri arasında yapılan Granger Nedensellik testi sonuçlarında, her iki hipotezde de prob değerleri %5’den büyük olduğu için hipotezler kabul edilebilir. Dolayısıyla, ilgili dönemlerde Türkiye’de cari denge ve bankaların yurtdışı yükümlülükleri arasında herhangi bir nedensellik bulunamamıştır. Bu durum Türkiye’de bankaların yurtdışı kaynak kullanımının cari açığa neden olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç

Ekonomilerdeki finansman ihtiyacının giderilmesinde, yurtdışı kaynak kullanımı ve bu kullanımların özellikle gelişmekte olan ekonomilere olan etkisi yıllarca süre gelen tartışmalara yol açmıştır. GOÜ’ i dış kaynak kullanımı yapmak zorunda bırakan nedenlerin başında, tasarruf yetersizliği ve ekonomideki diğer kronik sorunlar gelmektedir. Üretimlerinde ithal girdi bağımlısı olan bu ülkelerin

döviz gereksinimi de dış kaynak kullanımında önemli bir etken olabilmektedir. Ayrıca bu ülkelerdeki ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, verimli projelerin uygulanmasına engel teşkil etmekte ve dış kaynaklara olan ihtiyacı artırmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlı bir büyüme sürecine giren sanayileşmiş ülkelerin kaynak fazlaları 1950'li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelere aktarılmaya başlanmıştır. 1970'li yıllarda fon arz edenler ile fon talep edenler arasında köprü rolünü oynamakta olan finans sistemde yaşanan liberalizasyon süreci, kaynak transferlerinin önünde var olan engellerin kalkmasına ve artmasına neden olmuştur. Daha sonraki dönemler dünya genelindeki dış kaynak hareketlerine bakıldığında, dünya konjonktürüne paralel olarak seyir izlediği görülmektedir.

GOÜ ekonomilerine örnek teşkil eden Türkiye ekonomisinde gerek kamu gerekse özel kesim, cumhuriyetin kurulduğu ilk dönemlerde dış kaynak kullanımı bakımından çekingen bir tavır sergilemiştir. Ancak, değişen dünya ve ülke şartlarının getirdiği ihtiyaçların finansmanında, dış kaynak kullanımı Türkiye ekonomisi içinde önemli bir finansman yöntemi olmuştur. Ülkede uygulanan politikalar, kaynak yetersizlikleri, maliyetler, döviz ihtiyacı gibi birçok neden ile yurtdışı kaynaklara yönelen özel sektörün, dış kaynak kullanımının ülke ekonomisindeki gelişmelere göre artıp azaldığı görülmektedir. Bu kullanımların her ekonomide olduğu gibi Türkiye ekonomisine de getirdiği yük ve katkılar geçmişten bu yana tartışılmaktadır.

Çalışmada, Türkiye'de özel sektörün yurtdışı kaynak kullanımının tarihsel gelişimi ve reel sektöre etkileri incelenmiştir. 2004 yılı ile 2012 yılları arasında bu kredilerin gelişimi ile dış ticaret, iş gücü istatistikleri, üretim artışları, fiyatlar genel düzeyi, büyüme, cari açık ve gelir dağılımı ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Uygulama kısmında bankaların dış yükümlülükleri ile cari açık arasında nedensellik ilişkisi bulunamamış, fakat bu yükümlülükler ile Türkiye'de büyüme arasında nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüm araştırma sonuçları ve değerlendirmelere genel olarak bakıldığında ulaşılan sonuç ise, Türkiye'de özel sektörün kullandığı yurtdışı kredilerin verimli ve etkin alanlarda kullanılması durumunda reel sektörde olumlu etkiler yarattığıdır.

Kaynakça :

- Adıyaman, Ahmet Turan. (2006). Dış Borçlarımız Ve Ekonomik Etkileri. *Sayıştay Dergisi*, 62, 21-45.
- Akkiraz, Ayşe. (1999). *Altyapı Projelerinin Finansmanı ve Türkiye Uygulaması*. Ankara: Hazine Müsteşarlığı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Aksoy, Ahmet. (1983). “Türkiye'nin Dış Finansman İmkânları ve Bu İmkânlardan Özel Kuruluşların Yararlanmasını Etkileyen Faktörler”. *Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Aktürk, İsmail & GÜRAN, Nevzat (1992). *Uluslararası İktisadi Kuruluşlar*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Altın, Selda (2003). “Türkiye Ekonomisinin Gelişimi Açısından Dış Kaynakların Değerlendirilmesi”. *Yüksek Lisans Tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Baran, Tuncer (1969). *Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F Yayınları.
- Bakkal, Ufuk & Oktayer, Nagihan. (2003). “Dış Borç ve Ödemeler Dengesi İlişkisi”. 18. Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye’de Kamu Borçlanması. Kıbrıs: Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Bal, Harun (1994). “Gelişme Sürecinde Dış Finansman Kullanımı ve Türkiye”. *Yüksek Lisans Tezi*. Adana: Çukurova Üniversitesi SBE.
- Bocutoğlu, Ersan (2009). *Makro İktisat Teoriler ve Politiklar (6.Basım)*. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Bowles, Paul (1987). Foreign Aid and Domestic Savings in Less Developed Countries: Some Tests for Causality. *World Development*, 15(6), 789-796 .
- Derdiyok, Türkmen (1993). *Türkiye’de Dış Borç Yönetimi*. Ankara: Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Eker, Aytaç (1994). *Devlet Borçları (Kamu Kredisi)*. İzmir: Takav Yayınları.
- Elçi, Seda (2007). “Avrupa Birliği Yapısal Fonları”. *AB Uzmanlık Tezi*. Ankara: T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Dairesi Başkanlığı.
- Eroğlu, Ömer (1994). “Foreign Aid and Economic Development in Turkey”. *Doktora Tezi*. Bradford: University of Bradford.
- Gerni, Cevat (1990). *Dış Ticaretin Finansmanı*. Ankara TOBB Yayınları.
- Griffin, Keith ve Enos, J. (1970). Foreign Assistance: Objectives and Consequences. *Economic Development and Cultural Change*, 18(4): 313-327.
- İnce, Macit (1996). *Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi)*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Karagöz, Kadir (2007). Türkiye’de Dış Borçlanmanın Nedenleri Ekonometrik Bir Değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, 66-67, 99-110.
- Kara, Mehmet (2001). “Türkiye’nin Ekonomik Büyüme Sürecinde Dış Borç Çıkmazı”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (1), 95-110.

- Küçüksu, Abdülmuttalip (2008). “Türkiye’de Reel Sektörün Dış Borçlarından Kaynaklanan Kur Riskinin, Bankacılık Sektörü Üzerindeki Dolaylı Kredi Riski”. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Özen, Halit (2011). “KOBİ’lerin Kaynak İhtiyaçları ve Uluslar Arası Finansal Piyasalardan Yararlanma İmkânları”. *Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Öztürk, Seval (2009). “Dış Ticarete Bir Finansman Tekniği Olarak Factoring”. *Bitirme Ödevi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret Programı.
- Pazarcık, Orhan ve diğerleri (1989). *Türkiye’de Dış Kredi Kullanımı*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.
- Sarı, Müslim (2004). “Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları”. *Uzmanlık Tezi*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- Seyidoğlu, Halil (1999). *Uluslararası İktisat:Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Soydemir, Selim (1998). *Türkiye’de Finansal Fon Akımları*. Ankara: SPK Yayınları.
- Őeker, Murat (2006). “Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri”. *Sosyoekonomi Dergisi*, 2006 (1), 73-92.
- Todoaro, Michael (1983). *The Struggle For Economic Development*. New York: Longman Publishing.
- Yalçın, Ebru (2005). “İktisadi Büyüme ve Dış Krediler Amprik Bir Çalışma”. *Uzmanlık Yeterlilik Tezi*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.

ECONOMIC EXPECTATIONS OF TURKISH YOUTH FROM EU MEMBERSHIP*

Efehân DANİŞMAN^{***}
İmre ERSOY^{***}

Abstract

This paper analyses young people's perception of the European Union (EU), their expectations from the EU membership and particularly economic expectations of the youth from the EU membership. The study has been conducted with 485 samples through internet and face to face interviews in Istanbul. Attendees are asked 17 different questions concerning their age, gender, income, where they were born, EU's image, belief in EU membership, economic expectations from the EU membership and university students' prospects to go and live in the EU countries. The analysis finds that university students have rather neutral EU image and do not see EU as source of prosperity as before. Most of them do not believe that Turkey will ever be an EU member. Nonetheless, university students would like to go and live in the EU countries.

Keywords: European Union, public opinion, EU Economics

TÜRK GENLİĞİNİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİNDEN EKONOMİK BEKLENTİLERİ

Özet

Bu makale gençlerin Avrupa Birliği'ne (AB) bakışlarını, AB üyeliğinden beklentilerini, özellikle de ekonomik beklentilerini analiz etmektedir. Çalışma İstanbul'daki 485 örnekleme internet ve yüz yüze görüşmelerle 17 soruluk bir anketin katılımcılara yöneltilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Sorular katılımcıların yaşı, cinsiyeti, geliri, doğduğu şehir, AB'nin imajı, AB üyeliğine olan inancı, AB'den ekonomik beklentileri ve AB ülkelerinde yaşama ve çalışma isteğini ölçmeyi amaçlamıştır. Sonuçlara göre gençler artık AB'yi eskisi gibi bir refah kaynağı olarak görmemekte ve AB'nin imajını nötr olarak görmektedirler. Üniversite

* This article is the revised version of the MA thesis submitted to the European Union Institute of Marmara University in 2013

** MA, Marmara University, European Union Institute, Department of EU Economics, e-mail: efehandanisman@yahoo.com

*** Asst. Prof. (PhD), Marmara University, European Union Institute, Department of EU Economics, e-mail: iersoy@marmara.edu.tr

öğrencilerinin büyük bölümü Türkiye'nin hiçbir zaman AB'ye üye olamayacağına inanmaktadır. Bunun yanında katılımcıların büyük bölümü AB ülkelerinde yaşamak ve çalışmak istemektedir.

Anahtar kelimeler: *Avrupa Birliği, kamuoyu yoklaması, AB İktisadi*

Introduction

Turkey and the EU have a long-standing relationship with many ups and downs throughout the history. This paper looks for a relatively less studied area of the Turkey – EU Relations by analyzing young Turkish people's general and economic expectations from the EU and their perceptions of the EU.

To reach this aim a survey with 17 questions has been conducted with 485 university students. The survey tried to look for demographic aspects of the university students such as gender, age, region where he/she was born, monthly income and study field. Afterwards, the survey tried to analyze subjective and objective knowledge level of the university students, EU's image, belief in Turkey's EU membership, their economic expectations from the EU and tendency to work and live in the EU countries.

First of all, lack of studies in this area especially on young people is an important short-coming since public opinion is becoming more important day by day. Turkey's young population is also an important determinant since half of Turkey is under 29 years of age. It is argued by many scholars that young people are considered as Turkey's greatest asset if they can be well educated. But there is one question when it comes to Turkey's relationship with the EU. Do young people still perceive EU as source of economic prosperity? Do they still want to live and work in EU countries? In case of an accession or not, the paper aimed to look for whether university students from Istanbul have still economic expectation from the EU or whether they would like to go and live in European countries in search of prosperity.

According to previous surveys by different scholars or institutions such as Eurobarometer and German Marshall Fund Transatlantic Trends, support to the Turkey's EU accession and integration is diminishing. This is an important concern since EU membership should be a grass-root project rather than a mere political one in Turkey to be completed successfully. Furthermore, even at the Eurobarometer surveys age distributions of attendants are not clearly presented.

In all Eurobarometer surveys, Turkish people have lowest level of knowledge concerning the EU affairs compared to other EU member states. Our survey looked for objective and subjective knowledge level of the university students as well.

This paper has chosen university students in Istanbul as target group due to practicality and lack of studies exclusively for the university students. The rest of the paper is organized as follows: Section 2 reviews the literature concerning previous surveys conducted on Turkish people's public opinion about the EU. Section 3 explains data and methodology of the survey. Section 4 reveals main findings of the survey and hypothesis testing and discusses the empirical findings. Finally section 5 concludes

1. Literature Review

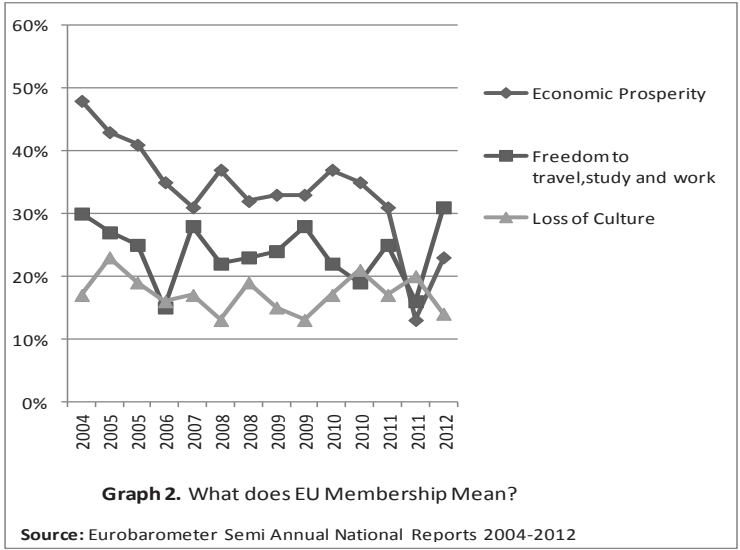
When one looks at the studies concerning Turkish public opinion on Turkey's EU membership and the EU in general, it can be seen that most systematic studies are done by Eurobarometer which started after Turkey became an official candidate in 1999. Beforehand there were a few studies which were conducted irregularly with limited sample.

First years of those systematic studies showed that the support to the EU membership were at peak levels. Yet support started to decrease each year afterwards. Support level to the EU membership decreased from 74% to 41% in 12 years (Eurobarometer, 1999-2011). This trend can also be seen at the German Marshall Fund's Transatlantic Trends Survey (2004-2012) and Turkstat's (2011) survey on the youth. Graph 1 shows diminishing support to the EU membership in Turkey according to Eurobarometer surveys.

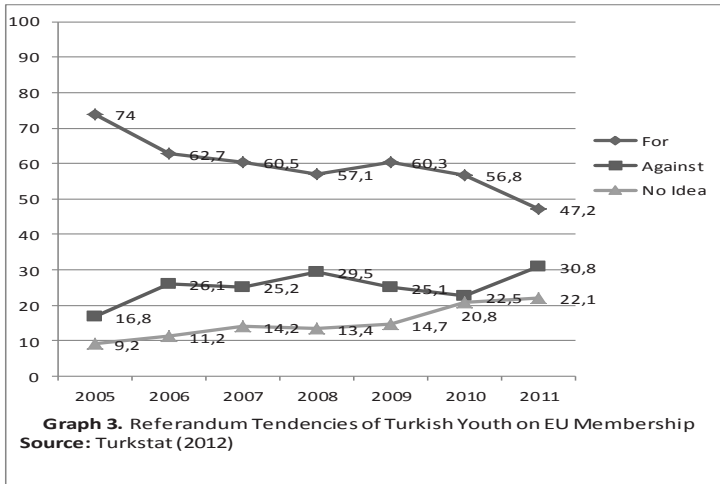
When people were asked about what EU meant for them, answer has always been prosperity until recent years. Nevertheless starting from 2012, for the first time economic prosperity lost its first rank among public's expectations from the EU

membership. Rather freedom to travel, study and work took its place. Economic prosperity decreased from 50% to 20%’s between 2004 and 2012. Other researches such as Kadir Has University (2011, 2012, 2013), Yilmaz (2005) and Dartan, M., Nas, C., Akman, S. Savran, C. and Suner, S., (2004) also support this evidence. Graph 2 shows change in the meaning of the EU membership for the public in Turkey.

Studies which exclusively analyze youth’s public opinion are important. Turkish Social Sciences Association (2005) made a survey with 4200 high school students in 2005. 66.9% of the high school students see EU as a positive thing while only 18.6% perceive it negatively. It is important to note that 2005 is the year when support to the EU membership was at peak.

Turkstat (2011) also looked for youth’s public opinion on different issues between 2005 and 2011. Voting yes to the EU membership in a possible referendum is showing declining trend from 74% to 47.2% between those years. Graph 3 shows this declining trend.

For the public opinion of the youth, Marmara University's study is worth considering as well. Study has been conducted by a group of scholars from the European Union Institute of the Marmara University with 886 students of the university. According to this study 46.7% perceives EU's image positive while 24.6% are neutral and 15.7% are negative. 68% of the students would vote yes to EU membership in a referendum while only 21% opposes (Dartan, M., Nas, C., Akman, S. Savran, C. and Suner, S., 2004).

When current studies concerning Turkish public's attitude are analyzed, it can be seen that support to the Turkey's EU membership diminished. EDAM (2013) conducted a study with 1500 people and 33.3% of the attendants stated that Turkey should insist on full membership to the EU while 19% stated that Turkey should give up EU membership. Study conducted by Kadir Has University (2013) reveals that support to the EU membership is 50% in 2012 which is slightly higher than other studies.

Lack of studies exclusively for university students, lack of access to the age distributions of each question at Eurobarometer and Transatlantic Trends Survey and the question concerning whether young people still see EU as a source of prosperity are the main motivations of this paper.

2. Survey and Data

This paper aimed to analyze the relationship between demographic features and university students' economic expectations from the EU, EU image, tendency to vote in a possible referendum, belief in Turkey's EU membership, tendency to go

and live in the EU countries and knowledge level. For this reason a survey is conducted with 485 university students in Istanbul.

Youth's public opinion is more important in Turkey's case since 25% of the population is considered young with 18.848.407 people according to Turkstat (2011). This paper considers ages between 18 and 29 as young just like the way EU defines. Population of this paper is university students in Istanbul. Turkish Student Selection and Placement Center (OSYM) 2011-2012 Higher Education Statistics states that there are 4.353.542 students in higher education in Turkey including distant education (OSYM, 2012). 401.780 of them are studying in one of the 42 universities of Istanbul according to the same document which constitutes population of this paper (OSYM, 2012). When population is over 100.000, acceptable number of sample in a survey is 384 with 95% confidence level (Triola, 2010). Sample of this survey is slightly more than 0.1% of the whole university students in Istanbul with 485 attendants. Random sampling is used while selecting samples. Survey is conducted through mostly internet.

Cross-sectional survey is conducted to get perceptions at one point of time from the university students in Istanbul. Questions are either taken or inspired from surveys such as Eurobarometer and The German Marshall Fund Transatlantic Trends.

Survey has 17 questions. First 5 questions aimed to determine demographic specifications of the students such as gender, age, region where he/she was born, income and department which he/she studies. 6th, 7th and 8th questions aimed to see students' objective and subjective knowledge level regarding the EU. 9th, 10th, 11th and 12th questions aimed to look for support level to the EU membership and university students' belief in EU membership.

13th, 14th and 15th questions are about the economic expectations which are the base of the paper. 16th and 17th questions are about young people's aspirations to work and study in the EU. Likert scale is used for 9th, 13th, 14th, 15th, 16th and 17th questions¹.

Chi-square test is conducted to check if there is a relationship between two categorical variables. In our case the paper looks for a relationship between demographic features, support to the EU, tendency to go and live in the EU, knowledge level and economic expectations.

¹ Likert scale is a psychometric scale, one of the most common methods in researches, developed by Rensis Likert (Likert, 1932).

21 hypotheses are constructed to analyse relationship between different variables. Also, the paper will present main findings of the 17 questions. Table-1 shows distribution of the demographic features of the attendants.

Attendants have mostly middle income since more than 75% of them have between 1000TL and 5000TL monthly income.

Almost 60% of the university students in Istanbul were born in Marmara region. Respectively other regions where university students were born are Central Anatolia (11.55%), Aegean (7.22%), Mediterranean (7.22%), Black Sea (7.01%), East Anatolia (4.74%) and Southeast Anatolia (2.89%).

Table 1: Demographic Features of the Attendants

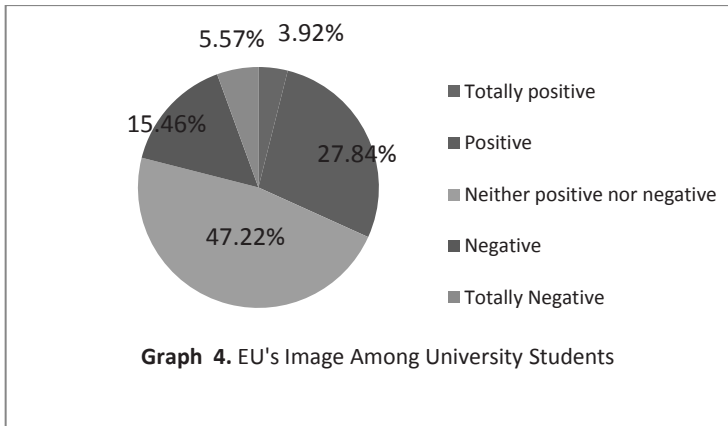
Age	Frequency	Percentage
18-24	373	76.91%
25-29	112	23.09%
Total	485	100%
Department he/she studies	Frequency	Percentage
Social Sciences	272	54,43%
Engineering and Natural Sciences	157	32,36%
Fine Arts	18	3,73%
Medicine and Health Sciences	9	1,85%
Literature and Linguistics	17	3,50%
Other	14	2,89%
Don't want to answer	6	1,24%
Total	485	100%
Income	Frequency	Percentage
Under 1000TL	51	10.52%
1000-2500TL	227	46.80%
2500-5000TL	146	30.10%
Over 5000TL	61	12.58%
Total	485	100%
Gender	Frequency	Percentage
Male	221	45.57%
Female	264	54.43%
Total	485	100%
Region he/she was born	Frequency	Percentage
Aegean	35	7.22%
Blacksea	34	7.01%
Central Anatolia	56	11.55%
East Anatolia	23	4.74%
Marmara	288	59.38%
Mediterranean	35	7.22%
Southeast Anatolia	14	2.89%
Total	485	100%

When attendants' subjective and objective knowledge levels concerning the EU are tested by the survey, the results are quite different than previous surveys. In the past, knowledge level of the Turkish public has always been lowest vis-a-vis other EU member states. Nevertheless 53.72% of the attendants think that they know how EU functions. When one looks at the objective knowledge level, more than 70% of the attendants answered statements correctly which state "EU has 28 members with Croatia's accession" and "Switzerland is an EU member". This is clearly higher than general public's knowledge level which is measured in previous surveys.

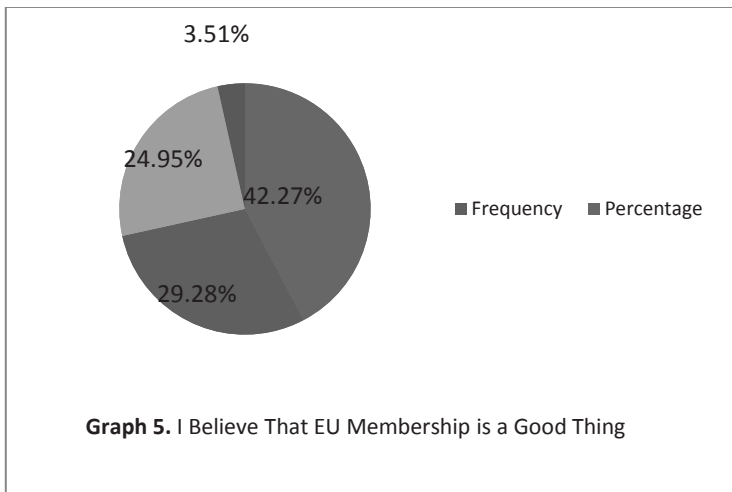
Table 2: Subjective and Objective Knowledge Level of the Attendants

I know functioning of the EU (decision-making, structure etc.)			
Percentage		Frequency	
Yes	No	Yes	No
53,81%	46.19%	261	224
EU will have 28 members with Croatia's Accession			
Percentage		Frequency	
Yes	No	Yes	No
74.43%	25.57%	361	124
Switzerland is an EU Member			
Percentage		Frequency	
Yes	No	Yes	No
27.84%	72.16%	135	350

When young people are asked about the image of the EU, 47.22% of them chose neither positive nor negative as an answer. 27.84% of attendants have chosen positive while 15.46% of them have chosen negative. Only a tiny proportion, 3.92% and 5.57% sees it totally positive and totally negative respectively. Even though neutral answers are the majority, positive EU perception is still higher than negative. 47.22% will be important in terms of its distribution through positive or negative perception in the future. Graph 4 shows EU's image among university students in Istanbul.

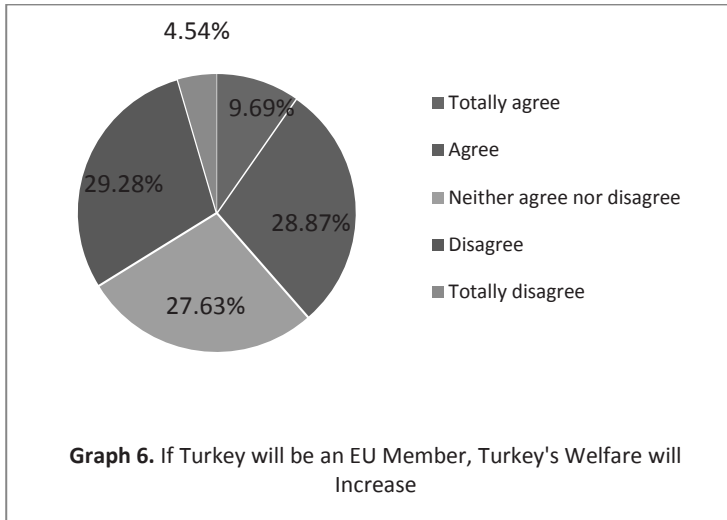

University students are also asked whether EU membership is a good or bad thing. 42.27% perceives EU as a good thing while 29.28% responds negative. This question supported the argument that young people still perceive EU membership beneficial for Turkey even though a significant number of them perceive EU negatively or neutrally. Furthermore 56.08% of the attendants would vote yes in a referendum for Turkey's EU membership while 35.67% would vote no. Graph 5 shows whether university students see EU membership as a good thing or not.

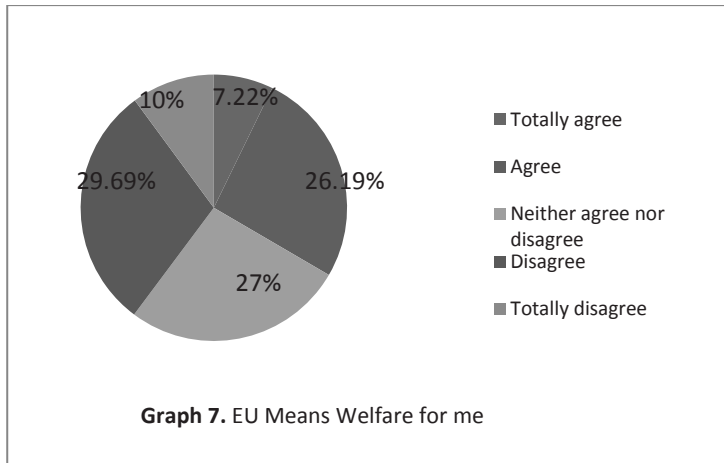

University students in İstanbul do not believe that Turkey will be an EU member according to results of our survey. 58.56% of them think that Turkey will never be an EU member while only 28.25% of them think that Turkey will be an EU member.

When it comes to economic expectations of the youth, 28.87% of the attendants think that Turkey’s welfare will increase if Turkey will be an EU member. A small majority of the attendants with 29.28% disagreed with this statement while 27.63% of them chose to be neutral. 9.69% totally agreed while 4.54% totally disagreed. Graph 6 shows attendants’ answers to the statement “If Turkey will be an EU member, Turkey’s welfare will increase”.

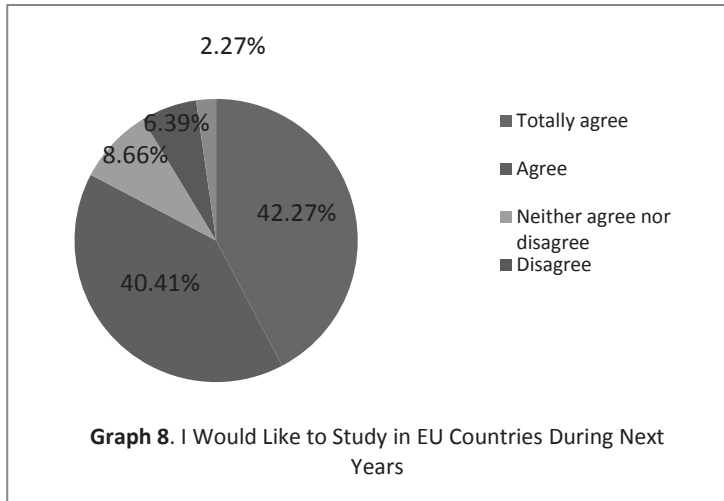

Concerning economic expectations, this time the statement was “EU means welfare for me”. 29.69% of the attendants have chosen disagree as answer while 26.19% of them have chosen agree. Neither agree nor disagree option is selected by 26.80% of the attendants. 7.22% of them totally agree while 10.10% attendants totally disagree. Graph 7 shows university students’ answer to the statement “EU means welfare for me”.

Last statement is “EU means employment for me”. 34.16% of attendants agree while 24.64% of them disagree. 29.19% neither agree nor disagree while 8.07% and 3.93% of them totally agree and disagree respectively. There is a rather balanced result on university students’ economic expectations from the EU.

In the last part of the survey, university students’ tendency to go and live in the EU countries is asked with two statements. First one is “I would like to study in EU countries during next few years” while second is “I would like to live and work in EU countries during next few years”. In the results of the first statement, it can be seen that young people would like to be in EU countries. 42.27% stated that they totally agree with first statement while 40.41% of them agree. Only 8.66% of university students are neutral and 6.39% disagree while 2.27% of them totally disagree. Graph 5 shows university students’ answer to the statement “I would like to study in EU countries during next years”.

After presenting main findings of the survey, this part is going to present results of the hypothesis testing. Here there are 21 hypotheses constructed to analyze relationship between demographic features and university students' economic expectations from the EU, EU image, tendency to vote in a possible referendum, belief in Turkey's EU membership, tendency to go and live in the EU countries and knowledge level.

H₀₁: University students' subjective knowledge level and their perception on Turkey's welfare in case of EU membership have no relationship.

H₁₁: University students' subjective knowledge level and their perception on Turkey's welfare in case of EU membership have a relationship.

H₀₂: University students' income and their perception on Turkey's welfare in case of EU membership have no relationship.

H₁₂: University students' income and their perception on Turkey's welfare in case of EU membership have a relationship.

H₀₃: University students' EU image and their perception on Turkey's welfare in case of EU membership have no relationship.

H₁₃: University students' EU image and their perception on Turkey's welfare in case of EU membership have a relationship.

H₀₄: University students' region where he/she was born and their perception on Turkey's welfare in case of EU membership have no relationship.

H₄: University students' region where he/she was born and their perception on Turkey's welfare in case of EU membership have a relationship.

H₅: University students' belief in Turkish accession to EU and their perception on Turkey's welfare in case of EU membership have no relationship.

H₁₅: University students' belief in Turkish accession to EU and their perception on Turkey's welfare in case of EU membership have a relationship.

H₆: University students tendency to vote yes in a possible referendum and their perception on Turkey's welfare in case of EU membership have no relationship.

H₆₁: University students tendency to vote yes in a possible referendum and their perception on Turkey's welfare in case of EU membership have a relationship.

H₀₇: University students' income and perception on their own welfare in case of EU membership have no relationship.

H₁₇: University students' income and perception on their own welfare in case of EU membership have a relationship.

H₈₀: University students' region where he/she was born and perception on their own welfare in case of EU membership have no relationship.

H₈₁: University students' region where he/she was born and perception on their own welfare in case of EU membership have a relationship.

H₀₉: University students' tendencies to vote yes in a possible referendum and perception on their own welfare in case of EU membership have no relationship.

H₀₉: University students' tendencies to vote yes in a possible referendum and perception on their own welfare in case of EU membership have no relationship.

H₀₁₀: University students tendency to live and work in EU countries and perception on their own welfare in case of EU membership have no relationship.

H₁₁₀: University students tendency to live and work in EU countries and perception on their own welfare in case of EU membership have a relationship.

H₀₁₁: University students' income level and their EU image have no relationship.

H₁₁₁: University students' income level and their EU image have a relationship.

H₀₁₂: University students' income level and their tendency to vote yes in a possible referendum have no relationship.

H₁₁₂: University students' income level and their tendency to vote yes in a possible referendum have a relationship.

H₀₁₃: University students' income level and their belief in Turkey's EU accession have no relationship.

H₁₁₃: University students' income level and their belief in Turkey's EU accession have a relationship.

H₀14: University students' income level and their tendency to go and live in the EU countries have no relationship.

H₁14: University students' income level and their tendency to go and live in the EU countries have a relationship.

H₀15: University students' region where he/she was born and their perception on EU's image have no relationship.

H₁15: University students' region where he/she was born and their perception on EU's image have a relationship.

H₀16: University students' region where he/she was born and their tendency to vote yes in a possible referendum concerning Turkey's EU accession have no relationship.

H₁16: University students' region where he/she was born and their tendency to vote yes in a possible referendum concerning Turkey's EU accession have a relationship.

H₀17: University students' region where he/she was born and their tendency to go and live in EU countries have no relationship.

H₁17: University students' region where he/she was born and their tendency to go and live in EU countries have a relationship.

H₀18: University students' gender and their perception on Turkey's welfare in case of EU membership have no relationship

H₁18: University students' gender and their perception on Turkey's welfare in case of EU membership have a relationship.

H₀19: University students' gender and their perception on their own welfare in case of EU membership have no relationship

H₁19: University students' gender and their perception on their own welfare in case of EU membership have a relationship.

H₀20: University students' gender and their perception on EU's image have no relationship.

H₁20: University students' gender and their perception on EU's image have a relationship.

H₀21: University students' gender and their belief to the Turkey's EU membership have no relationship.

H₁21: University students' gender and their belief to the Turkey's EU membership have a relationship.

Table 3: Results of the hypothesis

HYPOTHESIS	RESULT
H ₀₁	FAIL TO REJECT / NO RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₂	FAIL TO REJECT / NO RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₃	REJECT / RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₄	FAIL TO REJECT / NO RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₅	REJECT / RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₆	REJECT / RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₇	FAIL TO REJECT / NO RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₈	FAIL TO REJECT / NO RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₉	REJECT / RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₁₀	REJECT / RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₁₁	FAIL TO REJECT / NO RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₁₂	FAIL TO REJECT / NO RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₁₃	FAIL TO REJECT / NO RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₁₄	FAIL TO REJECT / NO RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₁₅	REJECT / RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₁₆	FAIL TO REJECT / NO RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₁₇	FAIL TO REJECT / NO RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₁₈	REJECT / RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₁₉	REJECT / RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₂₀	REJECT / RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES
H ₀₂₁	REJECT / RELATIONSHIP BETWEEN VARIABLES

3. Results and Discussions

This paper tried to analyse young people's specifically university students' expectations from the EU and their perception about EU's image.

According to main findings of the survey, university students do not have high level of economic expectation from the EU. Previous studies mostly revealed that Turkish public's biggest expectation from the EU is material benefits. Nevertheless, in case of university students in Istanbul, there is an even distribution (28.87%-agree, 27.63%-neutral, 29.28%-do not agree), when university students are asked regarding the increase in Turkey's welfare in case of EU membership. There are also similar results when they were asked concerning what EU means for them such as welfare and employment. As a result, it can be said that university students do not perceive EU as a source of prosperity predominantly. In the long run, this trend could even decrease more when Turkey gradually increases its prosperity. Nonetheless, when university students are asked about whether they would like to live, study and work in the EU countries a clear majority of university students answered these statements positively. Roughly between 70% and 80% of the university students stated that they would like to live and work in EU countries and they would like to study in EU countries respectively.

Why university students do not expect anything from EU countries economically but want to study and work in these countries? Economic crisis in the EU, perception of fast economic growth in Turkey which increased self-confidence can be considered as main reasons behind this, since declining Europe rhetoric is widely used in media and politics. Moreover it can be said that university students tend to look for new experiences to acquire new skills. Another interesting result is that university students' knowledge level is significantly higher than average public. Around 72.16% and 74.43% of university students answered questions correctly concerning basic issues about the EU. Nonetheless, only 53.81% students think they know how EU functions.

When it comes to EU's image, almost half (47.22%) of the university students perceive EU neutrally. Moreover, 24.95% of them think that EU membership would be neither good nor bad for Turkey. Even though overall positive perceptions are higher than negative ones, there is strong neutrality among university students concerning EU nowadays.

When compared with other major studies such as Eurobarometer and GMFUS, results are not very different. 48% and 41% of the attendants in 2012 thought that EU membership will be a good thing according to GMFUS (2012) and Eurobarometer (2011) respectively while our study found 42.27%. There is significant difference when one compares our study with another study which also has been conducted with university students by Dartan, et al. (2004). %68 of the students would vote yes in referendum in 2004 while it is 56.08% today. Furthermore, 46% perceive EU as a positive thing according to Dartan et al. (2004) while only 30% see it positive in our study.

Concerning the hypothesis, one of the most striking result is that income has no relationship with six different variables: university students perception on Turkey's welfare in case of accession, university students own welfare in case of accession, EU image, tendency to vote yes in a possible referendum, tendency to live and work in EU countries and belief in the EU membership. Hence, university students' perception concerning EU issues is independent from their income level.

Region where university students were born has only relationship with their EU image. It has no relationship with university students' perception on Turkey's and their own welfare, tendency to vote yes in a possible referendum and tendency to go and live in EU countries.

Thus, it can be said that university students' perception is mixed due to reasons such as euro crisis, increasing self-confidence of Turkey parallel with opening up to the other countries, Arab Spring and increasing reputation of Turkey in the MENA region, growing mistrust against the EU, mixed signals from political elites to public, stalemate at the relations due to Cyprus issue and some member states governments' relentless objection against Turkey.

Conclusion

This paper tried to grasp university students' economic expectations from the EU and their perceptions of the EU. Since half of Turkey is under 29 years of age, it is important to analyse youth's opinions.

The survey revealed that economic expectations are not as dominant as before for the university students while they still would like to live, work and study in the EU countries. Moreover, EU's image is quite neutral for university students while mostly they do not believe that Turkey will ever be an EU member. Nonetheless, still majority of them thinks that EU membership is a good thing. Furthermore, there is a significant percentage of attendants which are neutral on EU image, economic expectations etc.

It has been seen that income has no relationship with 6 different variables (university students perception on Turkey's welfare in case of accession, university students their own welfare in case of accession, EU image, tendency to vote yes in a possible referendum, tendency to live and work in EU countries and belief to the EU membership) while region where he/she was born has only relationship with EU's image.

This paper argues that young people specifically university students should be engaged more with the EU affairs. Attendants of this survey will be decision-makers of the future in Turkey and EU project of Turkey should be spread into grass-root. Since significant percentage of the attendants' are neutral concerning EU issues, their perceptions in the future will be important as well. At the end of the

day, both Turkish and EU member states' public should be convinced that Turkey's EU accession will be a win-win situation and youth can be an important factor to support this process.

References:

- Dartan, M., Nas, Ç., Akman, M., Savran, C., & Suner, S. (2004). *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Marmara Üniversitesi Öğrencilerinin Geleceğe ve Avrupa ile İlişkilere Bakışı*. Marmara Üniversitesi Yayın No. 714, İstanbul
- Ekonomi ve Dış Politikalar Araştırma Merkezi (EDAM). (2013). *Türkiye'de Dış Politika ve Kamuoyu Anketleri*. Public Opinion Survey, İstanbul.
- Kadir Has University (2011). *Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması 2011*. İstanbul.
- Kadir Has University (2012). *Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması 2012*. İstanbul.
- Kadir Has University (2013). *Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması 2013*. İstanbul.
- Standard Eurobarometer 54, (2000).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb54/eb54_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 55, (2001).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb55/eb55_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 56, (2001).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb56/eb56_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 57, (2002).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb57/eb57_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 58, (2002).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb58/eb58_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 59, (2003).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb59/eb59_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 60, (2003).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb60/eb60_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 61, (2004).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb61/eb61_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 62, (2004).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb62/eb62_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 63, (2005).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 64, (2005).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb64/eb64_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 65, (2006).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb65/eb65_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 66, (2006).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 67, (2007).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb67/eb67_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 68, (2007).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb68/eb68_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 69, (2008).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_en.htm (5th December 2012).

- Standard Eurobarometer 70, (2008).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb70/eb70_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 71, (2009).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb71/eb71_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 72, (2009).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb72/eb72_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 73, (2010).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb73/eb73_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 74, (2010).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 75, (2011).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb75/eb75_en.htm (5th December 2012).
- Standard Eurobarometer 76, (2011).
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb76/eb76_en.htm (5th December 2012).
- The German Marshall Fund of the US, (2004). *Transatlantic Trends*.
http://trends.gmfus.org/files/archived/doc/2004_english_key.pdf (9th December 2012).
- The German Marshall Fund of the US, (2005). *Transatlantic Trends*.
http://trends.gmfus.org/files/archived/doc/2005_english_key.pdf (9th December 2012).
- The German Marshall Fund of the US, (2006). *Transatlantic Trends*.
http://trends.gmfus.org/files/archived/doc/2006_english_key.pdf (9th December 2012).
- The German Marshall Fund of the US, (2007). *Transatlantic Trends*.
http://trends.gmfus.org/files/archived/doc/2007_english_key.pdf (9th December 2012).
- The German Marshall Fund of the US, (2008). *Transatlantic Trends*.
http://trends.gmfus.org/files/archived/doc/2008_english_key.pdf (9th December 2012).
- The German Marshall Fund of the US, (2009). *Transatlantic Trends*.
http://trends.gmfus.org/files/archived/doc/2009_English_Key.pdf (9th December 2012).
- The German Marshall Fund of the US, (2010). *Transatlantic Trends*.
http://trends.gmfus.org/files/archived/doc/2010_English_Key.pdf (9th December 2012).
- The German Marshall Fund of the US, (2011). *Transatlantic Trends*.
http://www.gmfus.org/publications_/TT/TT2011_final_web.pdf (9th December 2012).
- Triola, M. (2010). *Elementary Statistics* (11/E b.). Pearson, Boston.
- Turkish Social Sciences Association. (2005). *Gençlik, AB ve Zıt Hisler: Bedenini İsterim ama Ruhunu Asla*. Dipnot Yayınları, İstanbul.
- Turkish Statistical Institute. (2011). *İstatistiklerle Gençlik*. No.3676. Ankara: Turkish Statistical Institute.
- Turkish Student Selection and Placement Centre (OSYM). (2012). *Yükseköğretim İstatistikleri*, Ankara.

AVRUPA BİRLİĞİ ADALET DİVANI'NIN HAVA HİZMETLERİNDE İSTEĞE BAĞLI EK ÜCRETLERE İLİŞKİN KARARI

ADALET DİVANİ -DAVA C-112/11

(Karar Tarihi: 19 Temmuz 2012)

Çeviren: A.Aslı BİLGİN*

Divan Kararı (Üçüncü Daire) **

(Taşımacılık – Hava Taşımacılığı – Avrupa Birliğinde hava hizmetlerinin işleyişine dair ortak kurallar – Tüzük (EC) No 1008/2008 – Uçak seyahati satan kişinin, müşterinin isteğe bağlı ek ücretleri, kendi seçimiyle kabulünü temin yükümlülüğü – “İsteğe bağlı ek ücretler” ifadesinin kapsamı – Bağımsız bir sigorta şirketi tarafından temin edilen ve toplam ücretin bir kısmını oluşturan uçuş iptal sigortası ücreti)

C–112/11 sayılı Davada,

Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkında Antlaşma (“ABİHA”) madde 267 uyarınca (Almanya) Oberlandesgericht Köln tarafından 9 Mart 2011 tarihli karar ile yapılan ve Divan tarafından 4 Mart 2011 tarihinde alınan ön karar başvurusu,

ebookers.com Deutschland GmbH, Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände – Verbraucherzentrale Bundesverband eV, ’ye karşı,

DİVAN (Üçüncü Daire),

Başkan K. Lenaerts, Hakimler R. Silva de Lapuerta, E. Juhász, G. Arestis (Raportör) ve D. Šváby, ile oluşmaktadır.

Hukuk Sözcüsü: J. Mazák,

Katip: Yönetici C. Strömholm,

Yazılı usul ve 11 Ocak 2012 tarihindeki duruşmayı göz önüne alarak ,

– Avukatlar P. Plog and S. Zimprich, tarafından ebookers.com Deutschland GmbH,

* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Devletler Hukuku Anabilim Dalı, e-posta: a.aslibilgin@gmail.com

** <<http://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=62011CJ0112&lang1=en&type=NOT&ancre=>>

- Avukat J. Hennig, tarafından the Bundesverband der Verbraucherzentralen ve Verbraucherverbände – Verbraucherzentrale Bundesverband eV,
 - Vekil sıfatıyla S. Centeno Huerta tarafından İspanyol Hükümeti
 - Vekil sıfatıyla G. Palmieri ve Devlet Avukatı C. Colelli tarafından İtalyan Hükümeti,
 - Vekil sıfatıyla C. Pesendorfer tarafından Avusturya Hükümeti,
 - Vekil sıfatıyla H. Leppo tarafından Finlandiya Hükümeti,
 - Vekil sıfatıyla K. Simonsson ve K.-P. Wojcik tarafından Avrupa Komisyonu,
- namına sunulan görüşleri değerlendirdikten sonra,

1 Mart 2012 tarihli oturumda Hukuk Sözcüsünün Görüşünü dinledikten sonra, Aşağıdaki kararı vermektedir:

Karar

1 Ön karar isteğine ilişkin bu başvuru Avrupa Parlamentosu ve Konsej tarafından 24 Eylül 2008 tarihli hava hizmetlerinin işleyişine ilişkin ortak kurallar başlıklı 1008/2008 sayılı Tüzüğün (OJ 2008 L 293, p. 3) 23. maddesinin 1. fıkrasının yorumuna ilişkindir.

2 Bu Başvuru, kendisinin işlettiği çevrimiçi portal üzerinden uçak seyahati satan ebookers.com Deutschland GmbH ('ebookers.com') şirketi ile Tüketici Organizasyonları ve Dernekleri Federal Birliği (Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände – Verbraucherzentrale Bundesverband eV ('BVV')) arasında görülen dava sırasında uçak seyahati satışında izlenen usulün hukukiliğine ilişkin olarak yapılmıştır.

Hukuki çerçeve

3 1008/2008 sayılı Tüzüğün dibacesininin 16. ifadesinde belirtildiği üzere:

'Müşteriler farklı hava yolu taşıyıcılarının hava hizmetlerine ilişkin ücretlerini etkili bir şekilde kıyaslayabilmelidir. Bu nedenle, müşteri tarafından Topluluk bünyesinde gerçekleştirilen hava hizmetlerine ilişkin ödenecek nihai ücret tüm vergi, harç ve giderleri kapsayarak, her zaman belirtilmelidir. ...'

4 Madde 2(18) 'uçuş ücretleri'ni, ilgili Tüzüğün amaçları kapsamında şu şekilde tanımlar:

'hava hizmetlerinde yolcuların taşınması amacıyla ve hizmet bedeli ile acenta ve diğer yardımcı servislere sunulan şartları da kapsayan bu

ücretlerin, uygulandığı her durumda hava yolu taşıyıcılarına veya onların acentalarına veya diğer bilet satıcılarına ödenmek üzere (ödenecek olan) euro veya yerel para biriminde belirtilen ücretlerdir’.

5 Benzer şekilde, 1008/2008 sayılı Tüzük m. 2(19) 'hava yolu kargo ücreti'ni, ilgili Tüzüğün amaçları kapsamında şu şekilde tanımlar:

‘Kargo taşımacılığında ve hizmet bedeli ile acenta ve diğer yardımcı servislere sunulan şartları da kapsayan bu ücretlerin, uygulandığı her durumda ödenecek olan euro veya yerel para biriminde belirtilen ücretlerdir’.

6 'Bilgi edinme ve ayrımcılık yapmama' başlığı altında, 1008/2008 sayılı Tüzüğün 23. maddesi 1. Paragrafı uyarınca:

‘Genel kamuya yönelik uçuş ve hava yolu kargo ücretleri, İnternette dahil olmak üzere, herhangi bir şekilde sunulduğunda veya yayımlandığında, Antlaşmanın uygulandığı bir üye devlet topraklarında yer alan havaalanında, hava hizmetleri için uygulanabilir koşulları içerecektir. Ödenecek nihai ücret her zaman gösterilecek ve yayın tarihinde zorunlu ve öngörülen geçerli vergiler, hizmet bedelleri, ek vergiler ve harçlarla birlikte geçerli uçuş ücretleri ve hava yolu kargo ücretlerini kapsayacaktır. Nihai ücretle birlikte, en azından aşağıdakiler de açıkça belirtilecektir:

- (a) uçuş ücreti veya hava yolu kargo ücreti;
 - (b) vergiler;
 - (c) havaalanı vergisi; ve
 - (d) güvenlik ve yakıtla ilgili olanlar gibi diğer giderler; ek vergiler veya harçlar;
- (b), (c) ve (d) şıklarında yer alan ücretler uçuş ücretine veya hava yolu kargo ücretine eklenmektedir. İsteğe bağlı ek ücretler satın alma işleminin başlangıcında açık, kesin ve şeffaf bir şekilde bildirilecek ve bunların kabulü müşterinin “kendi seçimine” dayalı olacaktır’.

Esas davadaki uyumsuzluk ve ön karar için gönderilen soru

7 ebookers.com kendisinin işlettiği çevrim içi portal aracılığıyla uçak seyahati organize etmektedir. Bu portal aracılığıyla bir müşteri belli bir uçuşu seçtiği takdirde satın alma işlemi süresince yapılan rezervasyona ilişkin tutar, internet sayfasının sağ üst köşesinde 'mevcut seyahat masrafinız' ('Ihre aktuellen Reisekosten') başlığı

altında listelenmektedir. Uçuş ücretinin yanı sıra, listede ayrıca otomatik olarak hesaplanan ‘vergiler ve harçlar’ (‘Steuern und Gebühren’) ile ‘seyahat iptal sigortası’ (‘Versicherung Rücktrittskostenschutz’) da yer almaktadır. Bütün bu harcamaların toplamı ‘toplam seyahat ücreti’ ni (‘Gesamtreisepreis’) oluşturmaktadır.

8 Satın alma işlemini sonlandırırken, müşteri, seyahatin toplam ücretini tek tutar olarak ebookers.com'a ödemelidir. Ebookers.com uçuş ücretini ilgili hava yolu taşıyıcısına, uçuş iptal sigortası tutarını da hava yolu taşıyıcısından hukuki ve ekonomik açıdan ayrı olan sigorta şirketine öder. Aynı şekilde, ebookers.com vergi ve harçları da alıcılarına devreder. Müşteri iptal sigortasını almak istemezse, ebookers.com internet sayfasının en altında iptal sigortasını devre dışı bırakmak için ne şekilde devam etmesi gerektiğine dair bir uyarı yer almakta olup, diğer bir deyişle iptal sigortasını toplam ücrete dahil etmeme, reddetme(opt-out) imkanı sunulmaktadır.

9 Tüketiciler Organizasyonu ve Dernekleri Federal Birliği (BVV), bu satış metodunun 1008/2008 sayılı Tüzük m. 23(1)'e aykırı olduğunu görüşünü savunmakta olup, ebookers.com'a, internet sayfasında uçak bileti satın almak için uyguladığı prosedürde toplam ücrete otomatik olarak eklenen seyahat iptal sigortasını dahil etmemesi için çağrıda bulunmuştur. ‘BVV’, bu kapsamda 28 Aralık 2009 tarihinde, Bonn Bölge Mahkemesine (Landgericht Bonn) başvurmuş ve söz konusu mahkeme 19 Temmuz 2010 tarihli kararıyla kendisine yapılan bu başvuruyu yerinde bulmuştur.

10 Bu karara karşı ‘ebookers.com’ tarafından 23 Ağustos 2010 tarihinde yapılan başvuru kapsamında Köln Bölge Yüksek Mahkemesi (Oberlandesgericht Köln), ebookers.com tarafından uygulanan bu prosedürün 1008/2008 sayılı Tüzük m. 23(1) kapsamında olup olmadığını açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır. Davanın sonucunun söz konusu hükmün yorumuna bağlı olduğu görüşünü savunurken, söz konusu hükmün ne lafzının ne de kökeninin kesin olarak uyuşmazlığa uygulanıp uygulanamayacağı konusunda bir netlik göstermemesi nedeniyle, Köln Bölge Yüksek Mahkemesi aşağıdaki soruyu ön karar prosedürü kapsamında Divan'a yöneltmeye karar vermiştir:

‘m. 23(1) [Tüzük no 1008/2008], isteğe bağlı ek ücretlerin satın alma işleminin başlangıcında açık, kesin ve şeffaf bir şekilde bildirilmesine ve müşterinin kendi seçimiyle kabul etmiş olmasına (rızasının kendi seçimine dayandırılmasına) uygun olarak, uçak seyahatini düzenleyen firma tarafından, uçuş ücreti ile birlikte toplam ücretin bir parçası olarak müşteriye yüklenen, üçüncü kişiler tarafından temin edilen hizmetlerden kaynaklanan harcamalara da uygulanır mı?’

Ön karar için gönderilen soru

11 Bu soruyla, Köln Bölge Yüksek Mahkemesi aslında 1008/2008 sayılı Tüzüğün 23. maddesinin 1.fıkrasının son cümlesinde yer verilen ‘isteğe bağlı ek ücretler’in esas davadaki seyahat iptal sigortası gibi, uçak firması dışında bir üçüncü kişi tarafından sağlanan ve bu seyahati satan firma tarafından uçuş ücreti ile birlikte toplam ücretin bir parçası olarak müşteriye yüklenen, uçak seyahati ile ilgili hizmetlerden kaynaklanan harcamaları da kapsar şekilde yorumlanıp yorumlanamayacağını sormaktadır.

12 Bu açıdan, Divan’ın yerleşik içtihat hukukuna göre Birlik hukuku hükümlerini yorumlarken sadece hükmün lafzına değil, hükmün yer aldığı ve bir parçasını oluşturduğu kuralların amacının da göz önüne alınması gereklidir (Bakınız, diğerlerinin yanında, Dava 292/82 Merck [1983] ECR 3781, paragraf 12; Dava C–34/05 Schouten [2007] ECR I–1687, paragraf 25; and Dava C–433/08 Yaesu Europe [2009] ECR I–11487, paragraf).

13 1008/2008 sayılı Tüzüğün 23. maddesinin 1. fıkrasının başlığından ve lafzından da açıkça anlaşıldığı üzere, ilgili hüküm hava hizmetlerine ilişkin ücretlere dair bilgi edinme ve şeffaflığı temin etmeye çalışmakta ve sonuç olarak bu hizmetlere başvurduklarında müşterilerin güvence altına alınmasına katkı sağlamaktadır.

14 Özellikle, 1008/2008 sayılı Tüzüğün 23. maddesinin 1. fıkrasının son cümlesinde yer verilen ‘isteğe bağlı ek ücretler’, aynı fıkranın ikinci cümlesinde bahsedilen toplam ücreti oluşturan uçuş ücreti veya hava yolu kargo ücretlerinin ve diğer kalemlerin aksine, zorunlu değildir. Bahsedilen bu isteğe bağlı ek ücretler, müşterinin bunları kabul veya reddetmesi sonucunda hava hizmetinin kendisine eklenen hizmetlere ilişkin olup (Hava hizmetlerine eklenen İsteğe bağlı ek ücretler müşterinin kabul veya reddine bağlı hizmetlere ilişkin olup), yolcu veya kargo taşımacılığı için gerekli veya zorunlu değildir. Bu tarz ek ücretlerin, müşterinin seçimine bırakılması nedeniyle açık, şeffaf ve kesin olarak satın alma işleminin başında bildirilmeleri ve 1008/2008 sayılı Tüzüğün 23. maddesinin 1. fıkrasının son cümlesinde belirtildiği üzere bunların müşteri tarafından kendi seçimiyle kabul edilmeleri gerektiği kesindir.

15 1008/2008 sayılı Tüzüğün 23. maddesinin 1. fıkrasının son cümlesi anlamında isteğe bağlı ek ücretlere ilişkin bu özel koşul, satın alma işlemi süresince müşterilerin kendileri açıkça bu ek hizmetleri almak ve buna ilişkin ödemeyi yapmak istemedikçe, söz konusu uçuş için zorunlu ve gerekli olmayan bu hizmetleri almaya neden olunmasını önlemek için öngörülmüştür.

16 Söz konusu koşul aynı zamanda ek ödemeler kapsamında tüketici haklarını ilgilendiren genel koşulun yer aldığı 93/13/EEC sayılı Konsey ve 1999/44/EC sayılı Konsey ve Avrupa Parlamentosu Direktiflerini değiştiren, 85/577/EEC sayılı

Konsey Direktifi ile 97/7/EC sayılı Konsey ve Avrupa Parlamentosu Direktiflerini yürürlükten kaldıran 2011/83/AB Sayılı Tüketici Hakları Hakkında Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifinin (OJ 2011 L 304, p. 64) 22. maddesiyle ilgilidir. Bu hüküm uyarınca tacir, tüketici bir teklifle bağlanmadan önce, tacirin temel akdi yükümlülüklerine karşılık olarak kararlaştırılan hizmet bedeline ek olarak, yapılacak tüm ekstra ödemeler için tüketicinin açık onayını almalıdır ve bu onayın ek ödemedemden kaçınmak için tüketicinin reddini gerektirecek bir seçenek kullanılarak elde edilmesi tacir tarafından onay alındığı anlamına gelmemektedir.

17 Bu bağlamda, Hukuk Sözcüsünün Görüşünün 39. maddesinde belirttiği üzere, Tüzüğün 23. maddesinin 1. fıkrasının son cümlesinde yer verilen korumanın, isteğe bağlı ek hizmetin uçuşla bağlantılı olup olmamasına ve satın alma işlemi süresince teklif edilen ilgili ek ücretin, hava yolu taşıyıcısı veya onunla hukuken ve ekonomik olarak ilgisi olmayan bir üçüncü kişi tarafından önerilmesine dayandırılması, hava hizmetleri için müşterinin korunması amacına aykırı olacaktır. Ek hizmete ilişkin koruma, hizmetin sadece hava yolu taşıyıcısı tarafından sağlanması halinde öngörülerek hizmet sağlayıcının durumuna bağlı kılınırsa, bu koruma kolaylıkla engellenebilir ve sonuç olarak hedeflenen amaca ulaşılamamış olunur. Hiç bir durumda, bu tarz bir prosedür 2011/83 sayılı Direktifin 22. maddesi ile bağdaşmayacaktır.

18 Bu nedenle, ebookers.com'un iddialarının aksine, 1008/2008 sayılı Tüzüğün 23. maddesinin 1. fıkrasının son cümlesinde bahsedilen korumanın sağlanması amacıyla önemli olan, isteğe bağlı ek hizmet ve ilgili ek ücretin hava yolu taşıyıcısı tarafından veya onunla bağlantılı hizmet sağlayıcı tarafından önerilmesi değil, bu hizmet ve ilgili ücretin uçuşla bağlantılı olarak uçak bileti satın alma işlemi sırasında önerilmesidir.

19 Bunun yanı sıra, ebookers.com'un iddialarının aksine, bu yorumun 23. maddenin 1. fıkrasının kapsamı ile uyumsuz olmadığı belirtilmelidir. Her ne kadar 1. maddenin 1. fıkrası uyarınca, Tüzüğün amacı, hava yolu taşıyıcıları – 1. maddenin 1. fıkrasında Tüzüğün, Topluluk hava yolu taşıyıcılarının lisanslarını ve bunların Topluluk içi hava hizmetlerini işletme haklarını düzenlediğinin belirtilmesi nedeniyle - ile ilişkilendirilerek tanımlanmış olsada - asıl soru Tüzüğün amacının Tüzüğün 1. maddenin 1. fıkrası lafzıyla Topluluk içi hava hizmetlerinin ücretlendirilmesini kapsayıp kapsamadığıdır. Ayrıca, genel ifadelerle kaleme alınan 1008/2008 sayılı Tüzüğün 23. maddesinin 1. fıkrasının son cümlesinin lafzından ve maddenin amacının koruma sağlamaya yönelik olmasından açıkça anlaşıldığı ve yukarıda 17. paragrafta belirtildiği üzere, söz konusu hükümde koruma sağlanması için öngörülen koşul, uçuşla bağlantılı isteğe bağlı ek hizmeti sağlayan hizmet sağlayıcının konumuna bağlanamaz, dayandırılmaz.

20 Bütün bu değerlendirmeler ışığında, gönderilen sorunun cevabı 1008/2008 sayılı Tüzüğün 23. maddenin 1.fıkrasının son cümlesinde yer verilen 'isteğe bağlı ek ücretler'in kapsamı, davaya konu olan uçuş iptal sigortası gibi uçak seyahati ile ilgili hizmetlerden kaynaklanan, ve hava yolu taşıyıcısı dışında bir üçüncü kişi tarafından sağlanan ve uçuş ücreti ile birlikte toplam ücretin bir kısmı olarak uçak seyahati satan kişi tarafından müşteriye yüklenen harcamalar şeklinde yorumlanmalıdır.

Masraflar

21 Buradaki muameleler, esas davanın tarafları açısından ulusal mahkeme önündeki derdest davada bir aşama olduğundan; masraflar hakkındaki karar, ulusal mahkemeyi ilgilendirir. Divana görüş sunarken yapılan masraflar, bahsi geçen tarafların masrafları hariç olmak üzere, geri alınamaz.

Bu sebepler ışığında Divan (Üçüncü Daire) şu şekilde karar vermektedir:

24 Eylül 2008 tarihli Toplulukta hava hizmetlerinin operasyonuna ilişkin ortak kurallar başlıklı 1008/2008 (EC) sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü'nün 23. maddesinin 1. fıkrasının son cümlesinde yer verilen 'isteğe bağlı ek ücretler' esas davaya konu olan uçuş iptal sigortası gibi uçak seyahati ile ilgili hizmetlerden kaynaklanan, ve hava yolu taşıyıcısı dışında bir üçüncü kişi tarafından sağlanan ve uçuş ücreti ile birlikte toplam ücretin bir kısmı olarak uçak seyahati satan kişi tarafından müşteriye yüklenen harcamalar şeklinde yorumlanmalıdır.

İmzalar

**Marmara Üniversitesi
Avrupa Birliği Enstitüsü
Avrupa Araştırmaları Dergisi
Makale Yazım Kuralları**

**Marmara University
European Union Institute
Marmara Journal of European Studies
Notes for Contributors**

<p>Sayfa Düzeni A4 Metin Boyutu: 5000 – 8000 kelime Tablo/Grafik/Resim Genişliği: 12 cm.</p>	<p>Page Setup A4 Text length: 5000 – 8000 words Table/graph/image width: 12 cm.</p>
<p>Paragraf Düzeni - Paragraf boşluğu: 6 nk. (önce ve sonra) - Kenar boşluğu: 2 cm - Satır aralığı: 1 - Alıntı Paragraflar: Sağ ve soldan 1 cm. içeride</p>	<p>Paragraph - Paragraph Spacing: 6 pt. (before and after) - Page margins: 2 cm - Line spacing: 1 - Cited paragraphs should be indented 1 cm in both sides.</p>
<p>Yazı Şekli - Font: Times New Roman (12) - Alıntı paragraf: Times New Roman (10) - Başlıklar dışında kalın (bold) karakter kullanılmamalıdır. - Sadece makalenin adında bütün karakterler büyük kullanılmalıdır. - Giriş ve Sonuç bölümlerinde numaralandırma yapılmamalıdır.</p>	<p>Fonts - Font: Times New Roman (12) - Cited paragraph: Times New Roman (10) - Bold fonts should only be used in headings. - CAPS LOCK should only be used in the title of the paper. - Numbering should not be used in Introduction and Conclusion parts.</p>
<p>Alıntılar: - Yazınız ya da alıntı metni (Smith, 2001: 29-30) Yazar soyadı, yıl: sayfa - Yazarı belirli değilse; (Yazı başlığı, yıl: sayfa)</p>	<p>Citation: - Your text or quotation here (Smith, 2001: 29-30) (Author, year: pages) - If author name is not available; (Article Title, year: pages)</p>
<p>Dipnotlar: - Yalnızca açıklamalı ayrıntılar için kullanılmaktadır. Hukuk Makaleleri bu kuralın dışındadır. - Hukuk makaleleri için yazarlar Oxford Alıntı sistemini kullanabilirler. - Dipnot puntosu (10)</p>	<p>Footnotes: - Acceptable only for detailed explanations except Law origin articles. - Oxford Citation System could be used for Law origin articles. - Footnote size (10)</p>
<p>Diğer Bilgiler: - 250 kelimeyi geçmeyecek şekilde hazırlanmış özet ve 4-5 anahtar kelime Türkçe ve İngilizce olarak eklenmektedir. - Makalenin başka bir dergi ya da yayın tarafından basım aşamasında olmaması gerekmektedir. - Başka bir yerde basılmış bir makale değerlendirme sürecine alınmamaktadır. - İki veya daha fazla yazarlı yayınlara referans verirken Türkçe makalelerde ‘ve’ bağlacı kullanılırken İngilizce makalelerde ‘&’ bağlacı kullanılmalıdır.</p>	<p>Other Information: - An abstract (max. 250 words) should be submitted both in Turkish and English as well as 4-5 keywords. - Papers submitted should not be under consideration in any other journal or publication. - Articles published elsewhere before are not taken into consideration. - While giving reference to two or more authored articles, please use ‘&’ conjunction in English articles and ‘ve’ conjunction in Turkish articles.</p>

Kaynakça / References:**Kitaplar / Books***Tek Yazarlı Kitap / One Authored Book*

Genel Format	Yazar Soyadı, Adının baş harfi., (Yıl), <i>Eser Adı</i> , Yayınevi, Basım Yeri.
General Format	Author Surname, Name's first Letter., (Year), <i>Title of the Book</i> , Publisher, Location.
Örnek / exp.	Gündüz, A., (1998), <i>Milletlerarası Hukuk : Temel Belgeler Örnek Kararlar</i> , Beta Yayınevi, İstanbul.
Örnek / exp.	Mishkin, S.F., (2004), <i>The Economics of Money, Banking and Financial Markets</i> , Pearson Addison Wesley Pub., U.S.

İki ve Daha Fazla Yazarlı Kitap / Two or more Authored Book

Genel Format	Yazar Soyadı, Adının baş harfi., İkinci Yazar Soyadı, Adının baş harfi., ve Üçüncü Yazar Soyadı, Adının baş harfi., (Yıl), <i>Eser Adı</i> , Yayınevi, Basım Yeri.
General Format	Author Surname, Name's first Letter., Second Author's Surname, Name's first Letter., & Third Author's Surname, Name's First Letter., (Year), <i>Title of the Book</i> , Publisher, Location.
Örnek / exp.	Bozkurt, E., Özcan M., ve Köktaş A., (2011), <i>Avrupa Birliği Hukuku</i> , Asil Yayınları, Ankara.
Örnek / exp.	George, S., & Bache, I., (2001), <i>Politics in the European Union</i> , Oxford University Press, Great Britain.

Yazar Adı olarak Kurum / Institution Publication without a certain Author

Genel Format	Kurumun adı, (Yıl), <i>Kitabın Adı</i> , Yayın Sayısı, Yayınevi, Basım Yeri.
General Format	Name of the Institution, (Year), <i>Title of the Book</i> , Publication Number or month, Publisher, Location.
Örnek / exp.	Bilim Sanat Vakfı, (2007), <i>Bülten</i> , Şubat Sayısı, BS Vakfı Yayını, İstanbul.
Örnek / exp.	Science and Art Foundation, (2007), <i>Bulletin</i> , February, SA Publication, İstanbul.

Çeviri Kitap / Translation Book

Genel Format	Yazar Soyadı, Adının baş harfi., (Yıl), <i>Kitabın Adı</i> , Çeviren Yazarın Adı Soyadı (çev.), Yayın Evi, Basım Yeri.
General Format	Author Surname, Name's first letter., (Year), <i>Title of the Book</i> , (trans.) Translator's name surname, Publisher, Place of Publication.
Örnek / exp.	Gellner, E., (1992), <i>Uluslar ve Ulusculuk</i> , (çev.) Büşra E. Bahar, ve Günay G. Özdoğan, Hil Yayınları, İstanbul.
Örnek / exp.	Bourdieu, P., (1997), <i>Outline of a Theory of Practice</i> , (trans.) by Richard Nice, Cambridge University Press, Cambridge.

Yazarsız Yayın, Kitap / Publication without an Author

Genel Format	Yayın Adı, <i>Konu Adı</i> , (Yıl), Baskı Sayısı, Yayın Evi, Basım Yeri, Sayfa Numarası.
General Format	Name of the Publication, <i>Name of the Subject</i> , (Year), Publication Number, Publisher, Location, Page Numbers.
Örnek / exp.	Uluslararası Turizm Raporu, <i>Seyahat ve Turizm Anlayışı</i> , (1997), Turizm Bakanlığı, Ankara, No.2.
Örnek / exp.	International Tourism Report, <i>Travel and Tourism Intelligence</i> , (1997), Ministry of Tourism, Ankara, No.2.

Kitaptan Bölüm / Part from a Book

Genel Format	Yazarın Soyadı, Adının baş harfi., (Yıl), Bölümün adı, <i>Kitabın Adı</i> , Varsa Baskı Sayısı, Yayın evi, Basım Yeri, Bölüm Sayfa Numaraları.
General Format	Author Surname, Name's first letter., (Year), Name of the Part, <i>Name of the Book</i> , Publisher, Location, Page numbers of the part.
Örnek / exp.	Yıldırım, A. & Şimşek, H., (2000), Nitel Araştırmanın Planlanması, <i>Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri</i> (2. Baskı), Seçkin Yayınları, Ankara, ss. 41-49.
Örnek / exp.	Kuhn, T. S., (1971), The priority of paradigms, <i>The Structure of Scientific Revolutions</i> (3rd ed.), The University of Chicago Press, Chicago, pp. 44-58.

Editörlü Kitap / Edited Book

Genel Format	Editörün Soyadı, Adının baş harfi., (Ed.), (Yıl), <i>Kitabın Adı</i> , Yayın Evi, Basım Yeri.
General Format	Editor's Surname, Name's first letter., (Eds), (Year), <i>Name of the Book</i> , Publisher, Location.
Örnek / exp.	Savaşır, I. ve Şahin, N. H., (Ed.), (1997), <i>Bilişsel- Davranışçı Terapilerde Değerlendirme: Sık Kullanılan Ölçekler</i> , Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara.
Örnek / exp.	Goldstein, W. M. & Hogarth, R., (Eds.), (1997), <i>Research on Judgement and Decision Making</i> , Cambridge University Press, Cambridge.

Raporlar / Reports

Genel Format	Yazar Soyadı, Adının baş harfi., Yazar yoksa Rapor Başlığı, (Yıl), <i>Raporun Adı</i> , Varsa Raporu Hazırlayan Kurum / bölüm/ birim, Yayınlayan Kurum, Basım Yeri.
General Format	Author Surname, Name's first letter, in case if the Publication is without an Author named the Report Title, (Year), <i>Title of the Report</i> , Name of the Institution/department/branch, Publisher, Location.
Örnek / exp.	İKV Değerlendirme Notu, (2009), <i>2009 İlerleme Raporunun Değerlendirilmesi</i> , İktisadi Kalkınma Vakfı, İKV Yayını, İstanbul.
Örnek / exp.	Villain, C. & Arnold, R., (1980), <i>New Directions for European Agricultural Policy</i> , European Agricultural Institute, MacMillan, London.

Konferans Sunumlar / Presented Papers at a Conference

Genel Format	Yazar Soyadı, Adının baş harfi., (Sunum Yılı), "Sunumun Adı". Sunulduğu konferansın adı, Yer, Tarih Aralığı.
General Format	Author Surname, first letter of Name & Author Surname, first letter of Name., (Presentation Year of the Paper), 'Title of the Paper', Conference Name, Location, Date.
Örnek / exp.	Smith, M., (2007), 'The Changing Logic of the European Parliament: From Co-operation to Competition between Parliamentary Committees'. Paper presented at the 10th Biennial Conference of the European Union Studies Association, Montreal, 17-19 May.

Doktora-Yüksek Lisans Tezleri / Ph.D Thesis - Master Thesis

Genel Format	Yazar Adı Soyadı, (Yıl), “ <i>Tez Başlığı</i> ”, Tez Türü, Üniversite, Yer.
General Format	Author Name Surname, (Year), ‘ <i>Title of the thesis</i> ’, Thesis Type, University, Location.
Örnek / exp.	Tuba Kutoğlu, (2005), “ <i>Avrupa Birliği ve Türk Hukuku Açısından Tüketim Mallarında Ayıp ve Bu Yönden Tüketicinin Korunması</i> ”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi ABE, İstanbul.
Örnek / exp.	M. Gren Cowles, (1994), ‘ <i>The Politics of Big Business in the European Community: setting the Agenda for a New Europe</i> ’, P.h.D Thesis, American University, Washington, DC.

Sürelî Yayınlar / Periodicals*Akademik Dergi Makaleleri / Article from a Journal*

Genel Format	Yazar Soyadı, Adının baş harfî., (Yıl), “ <i>Makale Başlığı</i> ”, <i>Dergi Adı, Cilt/Sayı No, Sayfa no.</i>
General Format	Author Surname, Name’s first letter. & Author Surname, Name’s first letter., (Year), ‘ <i>Title of the Article</i> ’, <i>Title of the Journal, Volume & No, Page numbers.</i>
Örnek / exp.	Oktar, S., (2002), “Euro Bölgesinin Para Politikası”, <i>Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, 10(1)</i> , ss. 81-95.
Örnek / exp.	McCright, A. M. & Dunlap, R. E., (2003), ‘Defeating Kyoto: The Conservative Movement's Impact on U.S. Climate Change Policy’, <i>Journal of Social Problems, Vol. 50</i> , pp. 348-373.

Kitap içinde Yer Alan Makale / Article in a Book

Genel Format	(Makalenin) Yazar Soyadı, Adının baş harfî., (Yıl), “ <i>Makale Başlığı</i> ”, (Kitabın) Yazar Soyadı, Adının baş harfî, <i>Eser Adı, Yayınevi, Yer, sayfa numarası.</i>
General Format	(Author of the Article) , Surname, First letter of Name., (Year), ‘ <i>Title of the Article</i> ’, Author of the Book , <i>Title of Book, Publisher, Location, page numbers.</i>
Örnek / exp.	Goetz, A. M., (1991), ‘Feminism and the Claim to Know: Contradictions in Feminist Approaches to Women in Development’, Rebeca Grant & Kathleen Newland, <i>Gender and International Relations</i> , Indiana University Press, Bloomington, pp.12-15

Magazin, Dergi ve Gazete Makalesi / Magazine and News Paper

Genel Format	Yazar Soyadı, Adı, yazarı yoksa “Makale Başlığı”, (gün/ ay / yıl), <i>Dergi/Gazete Adı, Varsa Cilt/Sayı No, Sayfa no.</i>
General Format	Author Surname, Name, if no author ‘Article Title’, (dd/mm/yy/), ‘Title of the Article’, <i>Title of the Journal/Magazine, if given Volume & No, if given Page numbers.</i>
Örnek / exp.	Güneş, Hurşit. “Brezilya mı daha iyi durumda, Türkiye mi?”, (16 Mart 2006), <i>Milliyet.</i>
Örnek / exp.	‘Oil Pipeline to Turkey Backed by Chief of BP. (21 June 2001), <i>The New York Times Magazine</i> , N0: 28.

İnternet Sitesi / Web Sources*Sürelİ İnternet Yayınından Makale / Article from an Online Periodical*

Genel Format	Yazar Soyadı, Adının baş harfi., (Yayın Tarihi), “Makale Adı”, <i>Yayın Adı, Cilt/Sayı No, Erişim: Alındığı tarih (gün, ay, yıl) internet adresi</i>
General Format	Author Surname, first letter of Name & Author Surname, first letter of Name., (Publication Date), ‘Title of the Article’, <i>Title of the Journal, Volume & No, web link, Retrieved date: month day year. Exp: Retrieved at: February 12, 2010.</i>
Örnek / exp.	Kılıkş, İ. ve Demir, S., (2012), “İşveren İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Verme Yükümlülüğü Üzerine Bir İnceleme”, <i>Çalışma İlişkileri Dergisi, Cilt 3, Sayı 1.</i> http://www.calismailiskileridergisi.org/ , Erişim: 24 Nisan 2012,

Veritabanından Alınan Dergi Makalesi / Article from a Database

Genel Format	Yazar Soyadı, Adının baş harfi., (Yıl), “Makale Adı”, <i>Derginin Adı, Cilt/Sayı No, Sayfa Aralığı, Erişim Tarihi, Veritabanının Adı.</i>
General Format	Author Surname, First letter of Name. & Author Surname, First letter of Name., (Publication Date), ‘Title of the Article’, <i>Title of the Journal, Volume & No, Retrieved Date, Name of the Database</i>
Örnek / exp.	Foster, J., (2001), ‘Education as Sustainability’, <i>Environmental Education Research</i> , 7, 153-165. Retrived: June 22, 2001, from ERIC database.
Örnek / exp.	Hopkins, N. & Moore, C. (2001), ‘Categorizing the neighbours: Identity, distance and stereotyping’, <i>Social Psychology Quartely</i> , 64, 239-252. Erişim: 9 Şubat 2004, JSTOR veri tabanı.

Çevrimiçi Kitap / Online Book

Genel Format	Yazar Soyadı, Adı (Yıl), <i>Kitap Adı</i> , Yer: Yayınevi. Erişim: Alındığı Tarih (gün/ay/yıl), <alındığı internet kaynağı>
General Format	Author Surname, Name & Author Surname, Name, (Year), <i>Title of the Book</i> , Location: Publisher. Retrieved Date, (dd/mm/y), <web source>
Örnek / exp.	Coward, H.G., & Maguire, D.C. (Eds.), (1999), <i>Visions of a new earth: Religious perspectives on population, consumption and ecology</i> . Albany, NY: State University of New York Press. 9 Şubat 2004, <Net Library database>
Örnek / exp.	Goldman, E. (1994), <i>The Social Significance of the Modern Drama</i> . Boston: Richard G. Badger. Retrieved: 9 February 2004, from University of California Berkeley Digital Library Sunsite website: < http://sunsite.berkeley.edu/Goldman/Writings/Drama/index.html >

Uluslararası Hukuk Kaynaklarına Atıf / Citing International Law Sources*

Genel Format	Taraflar anlaşmayı kabul etmişlerse, anlaşmanın imzaya açıldığı güne atıfta bulunun. Aksi halde, imzalanan ya da kabul edilen güne atıfta bulunun.
General Format	If the parties acceded the treaty, cite the full date upon which the treaty was opened for signature. Otherwise, cite the date that it was signed or adopted.
Örnek / exp.	-primary international treaty series, exp: UNTS (United Nations Treaty Series), CTS (Consolidated Treaty Series), LNTS (League of Nations Treaty Series) -official treaty series of one of the States parties, exp: UKTS (UK Treaty Series), ATS (Australian Treaty Series) exp: Convention Relating to the Status of Refugees: the Final Act appears at 189 UNTS 137. -International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR)
Örnek / exp.	-birincil uluslararası anlaşma serileri, örn: BMAK (Birleşmiş Milletler Anlaşmalar Külliyyatı), BAK (Birleştirilmiş Anlaşma Külliyyatı), MCAK (Milletler Cemiyeti Anlaşma Külliyyatı) -Tarafların resmî anlaşma Serileri, örn: BKAK (Birleşik Krallık Anlaşma Külliyyatı), AAK (Avustralya Anlaşma Külliyyatı) örn: Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme: Nihai Senet 189 UNTS 137. -Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (kabul tarihi 16 Aralık 1966, yürürlük tarihi 23 Mart 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR)

* OSCOLA / Citing International Law Sources Section (Oxford Standard for Citation of Legal Authorities) www.law.ox.ac.uk/oscola

Bölgesel Andlaşmalar'a Atıf / Citing Regional Treaties

Genel Format	Bir antlaşmaya ilk defa referans verirken hem resmi hem de resmi olmayan / kısaltılmış ismini kullanın. Referansın tam yerini belirtmeden önce resmi olmayan / kısaltılmış başlığı parantezler içinde yazın. Antlaşmaya ekli protokolleri isimleri ile belirtin. AB ile ilgili anlaşmalara referans verilirken, üzerinde muhtelif değişiklikler yapıldığı için genelde kesin tarih kullanılmaz. Eğer referansı daha belirgin kılacaksa ve standart başlıkta tarih gözükiyorsa kullanın.
General Format	Include both the formal and informal / shortened names of the treaty in the first reference to a treaty. Give the informal / shortened title in parentheses before the pinpoint reference. Cite protocols to treaties by their names, which they are appended. Dates are generally not given when citing European Treaties, as they may have been amended several times. Include the year if it appears in the standard title of the treaty or if it improves clarity.
Örnek / exp.	-Avrupa Birliği Antlaşması (Maastricht Antlaşması) (ABA) md G5. -Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Kuruluşuna ilişkin Antlaşma (Roma Antlaşması, tadil edilmiş şekliyle) (AET) md 10. -İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, tadil edilmiş şekliyle) (AİHS) md 3.
Örnek / exp.	-Treaty on European Union (Maastricht Treaty) (TEU) art G5. -Treaty Establishing the European Economic Community (Treaty of Rome, as amended) (TEEC) art 3b. -Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights, as amended) (ECHR) art 3.

Uluslararası Davalar ve Kararlara Atıf / Citing International Cases and Decisions

Genel Format	-Uluslararası Adalet Divanı'nın yayımlarındaki bilgilere atıf söz konusu ise, Birleşmiş Milletler Belge Araştırma Kılavuzu'nun web sayfasına atıfta bulununuz. Mahkemelerin temel belgeleri, basın açıklamaları, son kararlar, süreci devam eden davalar ve diğer önemli belgelere UAD web sitesinden ulaşabilirsiniz. UAD Raporları varsa onlara atıfta bulunun yoksa web sitesine. Web sitedeki raporlara erişim tarihinizi belirtin ve davalara atıfta bulunurken UAD Raporlarında görüldüğü şekilde yazın.
General Format	-For information about publications from the (ICJ) International Court of Justice, refer to the United Nations Documentation Research Guide at < http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/specil.htm > Basic documents of the court, press releases, recent judgements, documents from cases in progress, and other important documents are available on the ICJ website < http://www.icj-cij.org > Cite the ICJ Report if available, otherwise cite to the website. Give dates of access for website reports. Cite case names as they appear in the ICJ Reports.
Örnek / exp.	- <i>Corfu Channel Case (UK v Albania)</i> (Merits) [1949] ICJ Rep 4 - <i>Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA)</i> (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1 - <i>Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v Serbia and Montenegro)</i> (Pending) ICJ Press release 2004/37 < http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket.htm > accessed 27 July 2005 -WTO, <i>India: Measures Affecting the Automotive Sector—Report of the Appellate Body</i> (19 March 2002) WT/DS146/AB/R and WT/DS175/AB/R [10]—[25]
Örnek / exp.	-Corfu Kanalı Davası (Birleşik Krallık kr. Arnavutluk) (Esas) [1949] ICJ Rapor 4 - <i>Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi'ne ilişkin Dava (Almanya kr. Birleşik Devletler)</i> (Geçici Önlemler Emaresi Talebi: Usul) Genel Liste No 104 [1999] ICJ 1 - <i>Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme Başvurusu (Bosna-Hersek kr. Sırbistan ve Karadağ)</i> (Askıda) UAD Basın Açıklaması 2004/37 37 < http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket.htm > erişim 27 Temmuz 2005 -DTÖ, <i>Hindistan: Otomobil Sektörünü Etkileyen Tedbirler –Temyiz Organı Raporu</i> (19 Mart 2002) WT/DS146/AB/R and WT/DS175/AB/R [10]—[25]

